

Kandidatafhandling i psykologi

2008

Aarhus Universitet

Psykologisk Institut

Vejleder: Lene Vase Toft

11. december 2008

Konsekvenser af tidlig moderlig deprivation med fokus på børn frigivet til international adoption

Consequences following early maternal deprivation with focus on children who are given up for international adoption

Udarbejdet af:

Lone Christensen

Årskortnummer 2002 0239

Jonna Jelsbak Knudsen

Årskortnummer 2002 034

1. Indholdsfortegnelse	1
2. Introduktion	4
2.1. Indledning	4
2.2. Problemformulering	6
2.3. Begrebsafklaring	6
2.4. Begrundelse og afgrænsning	7
2.5. Fremgangsmåde	10
3. Adoptivbørnenes vilkår	11
3.1. Historisk rids	11
3.2. Institutionsbørnenes evne til at danne tilknytning	15
3.3. Generaliserbarhed af resultater	19
3.4. Afrunding	21
4. Tilknytning	23
4.1. Tilknytningsteoriens teoretiske fundament	23
4.2. Præsentation af tilknytningsteorien	26
4.2.1. Det biologiske grundlag	27
4.2.2. Indre arbejdsmodeller/repræsentationer	28
4.2.3. Tilknytningsmønstre	33
4.3. Tidlige relationers betydning for et barns udvikling	38
4.3.1. Barnets iboende forudsætninger	39
4.3.1.1. Taktil kommunikation	39
4.3.1.2. Barnets kontakadfærd	45
4.3.2. Intersubjektivitet og forældreadfærd	50
4.3.3. Temperament, sårbarhed og miljøpåvirkninger	52
4.4. Afrunding	55
5. Den neuroaffektive udvikling	58
5.1. Hjernens hierarkisk opbyggede struktur	58

5.1.1. Den tredelte hjerne præsenteret ved Paul MacLean.....	58
5.2. Hjernens modning og udvikling.....	62
5.3. Moderen som barnets eksterne regulator	67
5.3.1. Barnet hjælpes til selvregulering.....	67
5.3.2. Stress og stresshåndtering.....	68
5.3.3. Omsorgspersonens effekt på hjernens neurokemiske kredsløb	70
5.4. Afrunding	73
6. Diskussion.....	74
6.1. Konsekvenserne af tidlig moderlig deprivation	74
6.1.1. Atypiske tilknytningsmønstres udtryksform.....	75
6.1.2. Uselektiv tilknytningsadfærd.....	76
6.1.3. Opmærksomhedsforstyrrelser/hyperaktivitet.....	78
6.1.4. Er opmærksomhedsforstyrrelser/hyperaktivitet (I/O) vedvarende?	79
6.1.5. Karakteristika specifikke for deprivationsrelateret I/O	83
6.1.6. Institutioner med "gode" forhold.....	86
6.1.7. Sammenfatning af de præsenterede undersøgelser.....	88
6.1.8. Sansintegrationsperspektivet.....	92
6.2. Implikationer for barnets videre udvikling	94
6.2.1. Betydningen for et barns evne til stresshåndtering	95
6.2.2. Betydning for HPA-systemets funktion	96
6.2.3. Neurologiske forklaringsmodeller	98
6.2.4. Hypersensitivitet som konsekvens af langvarig tidlig deprivation.....	102
6.2.5. Hvordan kan vi forstå disse børns adfærd.....	103
7. Konklusion og perspektivering	106
7.1. Konklusion	106
7.2. Perspektivering.....	108
8. Litteratur	115
9. Bilag	127
9.1. Bilag 1	127
9.2. Bilag 2	128
9.3. Bilag 3	130
9.4. Bilag 4	132

1. Introduktion

1.1. Indledning

Ordet *adoption* er græsk, og betyder, at tage til sig, som sin egen. Adoption af børn fra andre lande (international adoption), som er fokusområde for dette speciale, er ikke noget nyt fænomen. Alligevel tales der først om den internationale adoption, der tog sin begyndelse efter 2. verdenskrig. De børn, der først kom her til landet, var "glemte børn" fra Europa, dvs. tyske mulatbørn - børn af amerikanske besættelsestropper med tyske mødre, idet disse børn ikke var velsete i Tyskland. Dernæst begyndte en verdensomspændende adoptionsvirksomhed efter Korea-krigens slutning, hvorigennem børn uden familier blev flyttet fra en del af jorden til en anden (von der Lieth 2003). Adoptioner i Danmark i dag omfatter da også oftest børn, som grundet krig, politiske uroligheder eller socialt dårlige kår bortadopteret, til økonomisk mere velfungerende og ofte barnløse familier. Hvert år ankommer omkring 600 udenlandske børn til Danmark, som resultat af international adoption, og mere end 22.000 børn er på den måde kommet hertil i perioden 1970-2006 (<http://statistik.adoption.dk>). *"Adoptivbørn er børn, der har været udsat for privation eller tidlig deprivation. De er på et tidligt tidspunkt i livet, måske umiddelbart efter fødslen blevet forladt af deres biologiske forældre og bærer i sig en følelse af forladthed en vag erkendelse af, at der i begyndelsen eller tidligt i deres liv ikke var nogen derude i verden til dem, intet menneske der stod til rådighed for dem og kunne/ville påtage sig ansvaret for deres eksistens* (Diderichsen et al. 1995, 25). Foruden at relationen til de biologiske forældre er blevet brudt, placeres adoptivbørnene, som regel, efterfølgende hos midlertidige omsorgsgivere enten i form af institutionsanbringelse eller hos en plejefamilie. Den endelige adoption medfører yderligere et skift af miljø, kultur og sprog, når barnet indlemmes i en familie med anden etnisk og kulturel baggrund, som er tilfældet ved international adoption.

Ifølge Lars von der Lieth (2003), psykolog, adoptionsrådgiver og lektor, ved Københavns universitet, samt tidligere formand for den adoptionsformidlende organisation Dan Adopt har adoptivbørnene således ofte været på en lang og traumatisk rejse, hvor de typisk ikke har haft et fast tilhørsforhold at orientere sig ud fra. I tråd hermed betoner Schaffer (1979) nødvendigheden af, at verden for barnet må være et forudsigeligt sted at være især, hvad

angår de mennesker, det dagligt omgås. Dermed kan mangel på kontinuerlig og stabil kontakt med en primær omsorgsperson, vanskeliggøre for barnet at opbygge en basal tillid til omverdenen, hvilket psykolog Erik H. Erikson (1902-1994) antager, er den vigtigste psykosociale livsopgave i barnets første leveår, og som kan få betydning for den videre udvikling (Bertelsen 2001). Det synes således interessant, at se nærmere på, hvorledes de adopterede børns udvikling, forløber hos adoptivfamilien. Nærværende speciale vil især forsøge ud fra en psykologisk indgangsvinkel at anskueliggøre, hvilke eventuelle konsekvenser, tab og brud på kontinuitet i nære relationer kan få for et barns udvikling.

Dette gøres bl.a. på baggrund af tilknytningsteorien, idet den synes at indtage en central placering i forhold til at kunne indfange og forklare flere af de ofte komplekse og mangeartede forhold, der knytter sig til adoption. Teorien blev primært udformet af den engelske psykoanalytisk orienterede børnepsykiater, John Bowlby og hans mangeårige samarbejdspartner børnepsykologen Mary Ainsworth (1913-1999), og kan bl.a. bidrage til en forklaring på, hvilken effekt et barns tilknytning til sin moder eller mangel herpå, kan tænkes at få for barnets videre udvikling. En central tilknytningsteoretisk grundantagelse er, at den nære emotionelle relation mellem en mor og sit barn i den første levetid, er fundamental for en harmonisk emotionel og kognitiv udvikling. Såfremt tilknytningen ikke finder sted, eller bliver afbrudt grundet separation i en tidlig udviklingsfase, kan dette få alvorlige konsekvenser for barnets evne til senere at etablere nære følelsesmæssige relationer til andre mennesker (Bowlby 1969). Derudover har nyere udviklingspsykologisk spædbarnsforskning, baseret på iagttagelser af det dyadiske samspil mellem mor og barn, bl.a. udført af Daniel Stern (2000) og Colwyn Trevarthen (1979), bibragt vigtig information, omkring betydningen af den tidlige interpersonelle kommunikation. Disse kan især hjælpe til forståelse for nogle af de forskelle, der kendetegner de tidlige udviklingsbetingelser for henholdsvis de tidligere institutionaliserede børn, samt børn opvokset hos deres biologiske familie. Et perspektiv på barnets udvikling, som derfor tillige er fundet relevant at medtage i dette speciale.

Hvilken retning det enkelte barns udvikling tager, grundet tidlig institutionel opfostring, samt den efterfølgende placering hos adoptivforældrene afhænger af flere forhold. Ifølge Bowlby foregår barnets udvikling via et dynamisk samspil mellem genetiske anlæg og

opfostringsmiljøet, der helt tilbage fra undfangelsen gensidigt former hinanden, hvilket betegnes en epigenetisk udviklingsforståelse (Hart 2006a). Til trods for, at det på Bowlby's tid ikke var muligt at integrere, hans teoretiske antagelser med en nuanceret viden om hjernen, betonedede han, at et neurobiologisk perspektiv burde medtages, når barnets udviklingsspor forsøges indfanget. Nyere hjerneforskning har siden da, bibragt forskere mulighed for at se nærmere på, hvorledes tidlige livserfaringer kan tænkes at påvirke og forme barnets hjerne de første leveår, hvilket har stor betydning for nervesystemets organisering. Neuropsykoanalytikerens Allan N. Schore's arbejde (1994, 2001a, 2001b, 2006a, 2006b) synes i den forbindelse relevant for indeværende speciale, idet hans integration af nyere hjerneforskning, udviklings- og tilknytningsteori, har skabt en ny dimension, i forståelsen af et barns udvikling og personlighedsdannelse. Schore's arbejder bibringer bl.a. en mulig forklaring på, hvordan barnets tidlige livserfaringer grundlægges i hjernen, som basale strukturer med betydning for følelseslivet, der kan vare ved livet ud. Dette speciale vil således forsøge på ud fra disse analyseniveauer, et udviklings- og tilknytningsteoretisk samt et neurobiologisk niveau, at klarlægge samt diskutere, hvorledes tidlige livserfaringer kan påvirke adoptivbarnets adfærd og udvikling. Ovenstående har motiveret nærværende speciale til undersøgelse af følgende:

1.2. Problemformulering

Hvilken betydning har det for et barns psykosociale og neuroaffektive udvikling, såfremt det ikke har adgang til en stabil og kontinuerlig tilknytningsproces med en primær omsorgsperson? Fokus er lagt på børn, der af den ene eller anden årsag adskilles fra sine biologiske forældre, og fra spæd tilbringer sine første måneder eller leveår i et institutionsmiljø, og som senere bortadopteret til et almindeligt familiemiljø.

1.3. Begrebsafklaring

Begrebet *neuroaffektiv udvikling* bygger på den viden nyere hjerneforskning kan bidrage udviklingspsykologien med, omkring betydningen af følelsesrelaterede strukturer i hjernen. Således introducerer psykolog Susan Hart (2006b) emnet neuroaffektiv udvikling med fokus på neuropsykologi. Begrebet forener to niveauer bag børns udvikling, det psykosociale samt det neurologiske.

Med begrebet *tidlig tilknytning*, refereres til det bånd af tryghed og samhørighed, som spædbarnet danner til sin moder i de første par år af barnets liv, hvilket betragtes som forudsætning for en stabil og sund udvikling (Bowlby 1969). I specialet benyttes endvidere begrebet *primær omsorgsperson* om barnets tilknytningsfigur, velvidende at barnet har evner til at knytte sig til flere, og ofte har et hierarki af tilknytningspersoner.

Begrebet *Deprivation* dækker over det forhold, at noget, der er vigtig for børns udvikling, er blevet fjernet eller tilbageholdt. *Moderdeprivation* henviser til at barnet er frataget beskyttelse og kærlig omsorg fra en tilknytningsperson (Smith 2003). *Privation* vil sige: afsavn/nød, mangel på de elementære livsfornødenheder (Johnson et al. 2006)

1.4. Begrundelse og afgrænsning

Dette speciale udspringer bl.a. af personlige erfaringer med et adoptivbarn. Erfaringer, der har henledt opmærksomheden på, at adoptivbørn, der starter livet under institutionel opfostring uden adgang til en primær omsorgsperson, kan få nogle vanskeligheder. Vanskeligheder der kan bevirke, at adoptivbørnenes adfærd ofte fremtræder afvigende i forhold til normen af danske jævnaldrende. Adoptionsforskningen har da også fremhævet nogle typiske adfærdsmæssige træk og vanskeligheder, som kan medfølge langvarig deprivation. Det være sig internaliserende (eks. tilbagetrukken, ængstelige former for adfærd) og eksternaliserende adfærd, (eks. voldsomme raseriudbrud, trodsig adfærd), manglende evne til affektregulering, sårbarhed over for stress, manglende social forståelse samt hyperaktiv adfærd (Ames 1997). De eksternaliserende adfærdsformer er oftest de mest synlig og fremtrædende, hvorfor disse børn til tider opfattes som hyperaktive, trodsige og grænseløse.

Både de personlige erfaringer samt adoptionsforskningen har peget på, at fagfolk, der møder adoptivbørn via deres arbejde ofte har tendens til at relatere børnens problemer til kendte fænomener som urolige børn, børn med adfærdsvanskeligheder, børn med sprogproblemer samt børn med autistiske træk. I mere ekstreme tilfælde henvises børnene til diagnoser som hjerneskade, autisme, ADHD og lignende (von der Lieth 2003). Diagnoser som disse kan naturligvis godt gælde for nogle adoptivbørn, men ofte forholder det sig ifølge von der Lieth (2003) dog således, at diagnoserne ofte er forkerte, idet det

ikke er givet, at barnets personlige historie tages med i betragtning ved en eventuel udredning af barnets vanskeligheder. To danske undersøgelser udført af Helweg-Larsen et al. (2007a, 2007b) peger da også samlet på, at flertallet af adoptivfamilier ikke oplever større og behandlingskrævende problemer, idet resultaterne viser, at de unge adopterede generelt udvikler sig godt, og trives i det danske samfund. Kongruent hermed beretter såvel Didrichsen et al. (1995) som von der Lieth (2003) om, at ca. 75-80 % af de danske adoptivbørn får et positivt liv grundet adoptionen, mens ca. 15-20 % oplever periodiske vanskeligheder lig dem, jævnaldrende danske børn får, men som er forskellig i deres ætiologi. Endelig har nogle få procenter (ca. 5 %) af adoptivbørnene så alvorlige vanskeligheder, at det kan kræve en længerevarende terapeutisk indsats.

Sigtet for dette speciale er dog ikke, at afgøre, hvorvidt adopterede børn sammenlignet med familieopfostrede børn har, eller ikke har større risiko for adfærdsproblemer og/eller oftere henvises til hjælpeinstanser for psykiske vanskeligheder. Ønsket er snarere at bidrage med en forståelsesramme, der kan forklare, hvad der kan ligge bag adoptivbørnenes eventuelle vanskeligheder. I interventionsøjemed synes det således vigtigt at belyse viden omkring dette. Af hensyn til specialets begrænsede omfang er der desværre ikke mulighed for at beskæftige sig med specifikke behandlingsmetoder, hvilket derfor blot periferisk berøres i perspektivering.

Fokus for dette speciale er lagt på den gruppe af adoptivbørn, der kan være i øget risiko for at ende op i gruppen, der udgør de 5 %, som får varige eller svære vanskeligheder. Idet adoptionsforskningen har peget på, at des længere den institutionelle deprivation har varet, desto større grad af vanskeligheder oplever børnene typisk (Ames 1997; Rutter et al. 1998). Det er således særligt de sent adopterede børns videre udvikling, der ønskes belyst og diskuteret i indeværende speciale, idet de har tilbragt længst tid under depriverede forhold. Desuden viser resultaterne typisk, at der ikke fremstår nogen signifikante forskelle mellem tidligt adopterede børn (0-4 el. 0-6 måneder) og biologisk opfostrede børn, hvilket uddybes nærmere i selve specialet. I den forbindelse skal det dog nævnes, at idet alle resultaterne er baseret på gennemsnit, kan de ikke sige noget om risikoen for udviklingsmæssige vanskeligheder, grundet tidlig stærk deprivation, på et individuelt plan. Ses der på grupperne isoleret, kan der være tidligt adopterede børn her

indenfor, som får betydelige vanskeligheder, og omvendt kan der befinde sig børn indenfor den sent adopterede gruppe, der klarer sig uden større vanskeligheder. Dette afspejles tillige i, at op til 80 % af alle adopterede børn på tværs af aldersgrupperne, som tidligere nævnt, ikke får nævneværdige problemer. De sent adopterede defineres her, som børn, der har opholdt sig mindst 4-6 måneder og maksimum 43 mdr. på institution. Idet det meste litteratur, der foreligger på adoptionsområdet, stammer fra udenlandske undersøgelser, og at der særligt foreligger to uddybende logitudionelle undersøgelser fra henholdsvis Canada og England, der har fulgt rumænske adopterede børn fra adoptionen og ind i tidlig pubertet, har disse fået meget opmærksomhed. Meget af den danske litteratur på området er mere praksisorienteret, hvilket på ingen måder overflødig gør dens betydning, men idet dette speciale bygger på empirisk underbygget materiale, har vi valgt at beskrive denne litteratur i perspektivering.

Når tidligere institutionaliserede børns vilkår undersøges kan begrebet "institutionalisering" referere til en kompleks variabel indeholdende forskellig grader af social, perceptuel, fysisk, intellektuel og emotionel deprivation, hvorfor børn opvokset under disse betingelser kan adskille sig radikalt fra børn opvokset hos biologiske forældre. De mange forskellige opvækstforhold og tidlige livserfaringer kan vanskeliggøre helt specifikt, at sige med sikkerhed, hvilken type af deprivation, der ligger til grund for, eventuelle observerede forskelle. Endvidere fremsætter Maclean (2003), at det i virkeligheden kan være problematisk, at sammenligne børn fra institutioner med børn, der er biologisk opfostret, idet der ikke i naturen findes nogen perfekt sammenlignelig gruppe, der kan give svar på de mange spørgsmål omkring effekten af tidlig deprivation. Som produkt heraf har forskellige undersøgelser anvendt differentierende mål eller typer af kontrolgrupper, der ganske rigtigt gør det vanskeligt at sammenligne, men dog samtidig har den fordel, at de også øger antallet af spørgsmål, der kan stilles. Det synes derfor vigtigt, at have med i sine overvejelser, at der ikke synes at være et "perfekt" sammenligningsgrundlag, der kan afklare årsagssammenhænge i forhold til udviklingen hos børn, der har været udsat for moderlig deprivation.

1.5. Fremgangsmåde

Efter denne introduktion beskrives i *kapitel 3*, hvordan udviklingen historisk har været på det område, der beskæftiger sig forskningsmæssigt med effekterne af tidlig stærk deprivation, på små børns udvikling. Samt hvilke særlige vilkår små børn, der opfostres på institutioner, typisk lever under.

I *kapitel 4* præsenteres tilknytningsteorien samt nyere spædbarnsforskning, og hvilket perspektiv disse områder psykologisk anlægger på små børns udvikling.

I *kapitel 5* præsenteres et neuropsykologisk perspektiv på børns udvikling.

I *kapitel 6* diskuteres såvel den tilknytningsteoretiske tilgang, som den neuropsykologiske tilgang samt, hvad de hver især synes at kunne bidrage med, i forhold til forståelse af udviklingen hos børn, der har været udsat for tidlig stærk deprivation.

I *kapitel 7* afsluttes afhandlingen med en konklusion og perspektivering.

2. Adoptivbørnenes vilkår

Indeværende kapitel giver et kort rids over, hvilke eksistensvilkår og opvækstbetingelser børn, der har tilbragt deres tidlige liv på institutioner, og som senere adopteres til en familie, har været underlagt. Herunder den betydning disse forhold kan få for børnenes psykiske udvikling og velbefindende. Nedenstående afsnit beskriver endvidere adoptionsforskningens bevægelse igennem tiden, idet denne netop har været medvirkende til at belyse konsekvensen af manglende stabil og kontinuerlig kontakt med en primær omsorgsperson.

2.1. Historisk rids

Hjem for hittebørn/forældreløse børn eller såkaldte *vajsenhuse* var en form for institutioner, der opstod i Italien i begyndelsen af det 13. århundrede. I Europæiske og Nordamerikanske storbyer var dødelighedsraterne på disse vajsenhuse, helt oppe på, og nogle steder over 90 %, for børn anbragt i det første leveår (Boswell 1988; Johnson 2002). Først omkring 1945 berettede forskere, som bl.a. René Spitz om, at forholdene nu havde ændret sig bl.a. i form af forbedrede hygiejniske forhold, og at dødsraterne var faldet til 10 %. Nu, da børnene overlevede, blev øvrige negative konsekvenser af institutionalisering, dog synlige. De institutionaliserede børn udviklede, praktisk taget uden undtagelse, psykiatriske forstyrrelser efter anbringelse, blev asociale, tilbagetrukne, psykotiske eller udviklede problemadfærd (Spitz 1945).

I løbet af 1930'erne og 40'erne begyndte flere forskere således at undersøge effekterne af miljømæssig og social deprivation hos institutionaliserede børn. Primært Spitz's undersøgelser (1945, 1946); Spitz & Wolf (1946), samt udgivelser af William Goldfarb, Ph.d. (1943, 1944, 1945a, 1945b, 1947, 1955) og Bowlby (1951) har været medvirkende til at belyse og fremhæve en række emotionelle, adfærdsmæssige og kognitive svækkelser, karakteriserende børn opfostret på institutioner. Børnene beskrives som tilbagestående i deres udvikling med specifikke vanskeligheder i sprogudvikling, evne til koncentration, evne til at indgå i og skabe emotionelle relationer, og som meget opmærksomhedssøgende. Derudover tyder det på, at de børn, der forbliver på institutionerne, ofte ender som intellektuelt retarderede, grundet manglende stimulation i

det depriverede miljø. Årsagen til disse problemer tillægges især manglende mulighed for tilknytning til en moderfigur i spædbarnperioden (Spitz 1945; Goldfarb 1955; Bowlby 1951).

I 70'erne udfordrede Barbara Tizard (1977) tidens udbredte holdning om, at institutionsbørn permanent skades i deres udvikling. Hun undersøgte børn, der efter få leveuger var placeret på en institution i Storbritannien, og som var opvokset der i en periode på 2-7 år. Institutionen var af noget højere kvalitet, end dem Spitz's og Goldfarb's undersøgelser var baseret på. Deprivation var dermed ikke fremherskende i samme grad, og børnene var heller ikke skadet i samme grad. Børnenes fysiske miljø var ifølge Tizard lige så gode som, og endda visse steder bedre, end for familieopfostrede børn. Der var dog 2 karakteristika, der i høj grad adskilte institutionen fra almindelige familiehjem. Plejepersonalet blev opfordret til ikke at involvere sig følelsesmæssigt med børnene, og derudover var personaleudskiftningen meget stor. Som resultat heraf var børnene i hænderne på mange forskellige plejere uden mulighed for primær tilknytning til nogen. Ved 4 ½ årsalderen var størstedelen af de adopterede børn placeret i nye hjem, og adoptivforældrene rapporterede, at de intellektuelt fungerede fint, samt at der var etableret en dyb følelsesmæssig tilknytning imellem dem (Ibid.). Tizard's forskning udfordrede altså Spitz's, Goldfarb's og Bowlby's påstand om, at skader resulterende fra institutionalisering var uoprettelig. Men som nævnt, var der ikke udtalt deprivation tilstede på institutionen i samme grad, hvilket kan have været medvirkende til de mere positive resultater. Ifølge et opfølgingsstudie af Hodges og Tizard (1989a) af børnene ved 16 årsalderen, tyder det dog på, at børnene særligt i sammenhænge uden for familien har vanskeligheder på det sociale og følelsesmæssige område.

Megen af den nyere forskning, der i dag er tilgængelig om betydningen af tidlig institutionalisering, udspringer fra det kommunistiske Ceausescu's regimes fald i Rumænien i 1989. I kontrast til institutionerne i Vesteuropa oplevede børnene på institutionerne i Østeuropa en meget større grad af deprivation. Også værre end de børneinstitutioner Spitz og Goldfarb undersøgte. Børnene udviste alle tegn på *hospitalisme*, en tilstand, der ifølge Spitz er kendetegnet ved en standsning af udviklingen, hvorefter symptomer, som stereotype hoved, krops eller fingerbevægelser, manglende

øjenkoordination og nedsat modtagelighed overfor infektioner, sætter ind. En stor del var underernæret, havde infektioner, og var standset i deres emotionelle, kognitive og fysiske udvikling. Den selvstimulerende adfærd blev ifølge forskerne, tydeligvis anvendt som kompensation for manglende stimulering på børnehjemmet (Beckett et al. 2002; Ames 1990, 1997). Psykologen Michael Rutter har siden brugt betegnelsen "institutionel autisme" om denne adfærd, fordi den betød, at børnene trak sig væk fra omgivelserne. Institutionel autisme er dog udelukkende en beskrivelse af ovennævnte karakteristiske symptomer, og har intet med diagnosen autisme at gøre (Rutter et al. 2001; Rygård 2006).

Der eksisterer, som tidligere nævnt, særligt to veludførte epidemiologiske undersøgelser, én fra Storbritannien af børn adopteret før 42 månedersalderen, udført af Michael Rutter and the English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team, løbende fra 1998-2008, og én fra Canada, British Columbia, Ames og kolleger, ligeledes løbende fra 1990 op til i dag. Disse har fulgt udviklingen hos de rumænske børnehjemsbørn, adopteret af hhv. britiske og canadiske familier. Idet børnene er placeret umiddelbart efter fødslen, antages de ikke at være placeret grundet udviklingsmæssige mangler eller handicaps. Til trods herfor observerede og belyste både de Britiske og Canadiske studier, tilstedeværelsen af ekstreme forsinkelser i udviklingen hos børnene ved ankomsten til deres adoptivfamilier. Ved ankomsten til Storbritannien havde 59 % af de rumænske børn en "Denver Developmental Quotient" på mindre end 50, et mål for udvikling, som ligger indenfor det retarderede område, og 15 % af børnene lå på 50-69, betydende, at de er mildt skadet i alle de testede områder såsom finmotoriske, grovmotoriske, personlighedsmæssige samt sociale og sproglige områder (Rutter et al. 1998).

I den Canadiske undersøgelse var alle de tidligere institutionaliserede børn ligeledes, ved ankomsten, stærkt udviklingsmæssigt forsinket i ovennævnte testede områder (Ames 1997). De fleste børn udviste dog i løbet af det første efterfølgende år hurtig fremgang, med eksempelvis en stigning på gennemsnitlig to udviklingskvotients point pr. måned. Tre år efter adoptionen var resultatet hos de rumænske børn, adopteret før 4 månedersalderen, ikke signifikant anderledes end for kontrolgruppen af Canadiske biologisk opfostrede børn. De børn, der havde tilbragt mellem 8-24 måneder på institution, havde en gennemsnitlige Stanford-Binet IQ score på 90, varierende fra et område på 65-

127, hvor normalområdet ligger omkring 100 (Stevens et al. 2008). For børn, der havde tilbragt mere end 24 måneder på institution, var den gennemsnitlige IQ på 69, varierende indenfor et område på 52-98, hvilket således var signifikant lavere end hos børnene adopteret før 24 månedersalderen. I det Britiske studie blev observeret lignende bedringer, og ligeledes sammenhæng mellem længden af institutionsophold, og graden af udviklingsmæssig skade. Testet ved 6 årsalderen var scores på "Global Cognitive Index" hos børn, adopteret før 6 månedersalderen, ikke signifikant anderledes end scores for børn, tilhørende samme aldersgruppe, der ikke havde oplevet samme depriverede forhold, idet de var født britiske og adopteret indenfor Storbritannien. De rumænske børn, som blev adopteret, til Storbritannien, mellem 6-24 måneder samt 24-42 månedersalderen lå indenfor normalområdet, men adskilte sig dog signifikant fra hinanden, idet aldersgruppen 6-24 mdr., scorede noget højere end 24-42 måneders gruppen (Rutter et al. 1998).

Således var forbedringen på det kognitive område bemærkelsesværdig. Adfærdsmæssige problemer og sociale mangler så dog ud til på længere sigt at gøre sig gældende i såvel det Britiske, som det Canadiske studie. Eksempelvis fandt det canadiske forskerteam, at en betydelig del af de børn, der havde været langvarigt på institution (mere end 8 måneder), i begyndelsen udviste internaliserende adfærd hos deres adoptivfamilier. Dette viste sig ved, at de ikke gav udtryk for deres behov, stereotyp adfærd, de nægtede at tage fast føde til sig, og undgik eller trak sig tilbage fra søskende samt jævnaldrende. Ved en anden evaluering, tre år efter ankomsten, var det nu eksternaliserende adfærdsproblemer, der var dominerende. Børnene var mere aggressive, antisociale, ukontrollerede, voldsomme og demonstrative i deres adfærd. I den ekstreme ende af det adfærdsmæssige og sociale spektrum lå endvidere adfærdsmønstre, lig dem observeret hos autistiske børn, hos de børn, der kom fra de værste omstændigheder før adoptionen (Ames 1997). Et nyere studie af Vorria et al. (2006) finder i modsætning hertil, ikke at der er signifikant forskel på tidligere institutionaliserede børn og familieopfostrede børn mht. adfærdsproblemer godt 2 ½ år efter adoptionen. De institutionaliserede børn var opvokset på "Metra Baby Center" i Grækenland, en institution, der ifølge adoptionsforskerne tilhører kategorien "gode" institutioner, idet omsorgsgiver-barn ratio her varierer fra 1:4 til 1:6, hvilket altså er væsentlig lavere end på de rumænske studier. Imidlertid finder forskerne endvidere, at de adopterede børn er dårligere i stand til at forstå emotioner, end

de familieopfostrede børn, målt ved "Denham Puppet Scenario (Denham 1986 i Vorria et al. 2006). Det følgende afsnit vil prøve yderligere, at sætte lys på hvilke vilkår børn på institutioner typisk lever under.

2.2. Institutionsbørnenes evne til at danne tilknytning

Ønsket for dette speciale er at anskueliggøre, hvilke konsekvenser manglende moderlig deprivation kan have for et barns psykosociale og neuroaffektive udvikling. Derfor synes det relevant at fremstille på hvilket grundlag det antages, at institutionaliserede børn typisk har været depriveret muligheden for at udvikle tilknytningsrelationer til en primær omsorgsperson på institutionen.

En gruppe af børn der i den forbindelse ifølge Chisholm et al. (1995) samt Chisholm (1996, 1998), synes særlige relevante at undersøge, er de rumænske børnehjemsbørn, idet det synes meget usandsynligt, at de har haft adgang til en primær omsorgsperson. Dette slutter ovennævnte forskere ud fra den høje omsorgsgiver-barn ratio, samt de ekstremt dårlige institutionsforhold, rapporteret af Ames (1990). Omsorgsgiver-barn ratioen var for de rumænske spædbørn gennemsnitligt 1:10, og 1:20 for børn over tre år, og på nogle institutioner helt oppe på 1:30. Omsorgsgiverne beskrives som upersonlige, taler oftest ikke til børnene og anvender hård disciplin, for at opretholde ro og orden. Børnene tilbringer det meste af tiden i deres senge. Det tager ca. 8 minutter at give 15 spædbørn mad, hvorfor der ikke er plads eller tid til nogen form for interaktion. De fysiske rammer er rå, med nøgne vægge, intet legetøj, og op til 30 senge i ét lille rum. 50 børn bades ad gangen, og et brusebad tager ca. 20 sekunder pr. barn. Der er ingen respons på børnenes gråd, hverken i denne situation eller andre, og de fleste græder ikke, er stille, passive og interagerer ikke. Stereotyp adfærd er fremherskende blandt stort set alle. Des længere tid børnene har været på institutioner, des mere retarderede fremstår de (Ibid). I tråd med Ames (1990) beskriver "Children's Health Care Collaborative Study Group" (CHCCSG 1992), samt Castle et al. (1999) lignende forhold for de rumænske institutionsbørn. Således fordrede disse barske og upersonlige institutionsmiljøer, uden en gennemgående og engageret forældrefigur til rådighed, ingen mulighed for etablering af en tilknytningsrelation.

Der forekommer dog få undersøgelser eksempelvis Dontas et al. (1985) og Stevens (1971), der finder, at der kan etableres en tilknytning mellem børn og omsorgsgivere på visse institutioner. Begge undersøgelser er forestået på Metera Baby Center, hvor omsorgsgiverne, som nævnt, har væsentligt færre børn at tage vare på end normen for institutioner generelt. Derudover er ét overordnet mål på Baby Centeret at stille kontinuerlig og stabil pleje til rådighed for hvert enkelt barn ved at minimere antallet af omsorgsgivere (Dontas et al. 1985).

De netop omtalte undersøgelser giver dog ikke noget svar på, hvordan kvaliteten af tilknytningen mellem børnene og deres omsorgsgivere er, hvilket et nyere studie af Vorria et al. (2003), også udført på "Metera", har forsøgt at undersøge nærmere. Forskergruppen vurderer således tilknytningssikkerheden mellem 86 græske spædbørn, (gennemsnitsalder 13 mdr.), og deres primære omsorgsperson på institutionen. Børnene vurderes ved 12 månedersalderen på baggrund af Ainsworth et al.'s (1978) SST-procedure (Præsenteres i afsnit 4.2.3). De sammenlignes med en kontrolgruppe bestående af 41 græske familieopfostrede børn (gennemsnitsalder 13-14 mdr.). Forskerne finder, at 24,1 % af institutionsbørnene har formet en sikker tilknytning, contra kontrolgruppen, hvor 40,6 % udviser dette tilknytningsmønster. Derudover viser resultaterne, at 65,8 % af børnene fra Metera udviser et disorganiseret tilknytningsmønster, hvilket er signifikant flere end kontrolgruppen, hvor 25 % udviser dette mønster (Vorria et al. 2003). De græske børn opvokset hos deres forældre var oftere disorganiseret i deres tilknytning til deres moder, end spædbørn i andre normale, ikke-kliniske populationer (van IJzendoorn et al. 1999 i Ibid.). Det højere end forventede antal disorganiserede, samt det lavere antal sikre tilknytninger forklarer forskerne bl.a. med, at de familieopfostrede børn siden tidlig spædbarnalder, dagligt havde tilbragt omkring syv timer i pasningstilbud.

En anden undersøgelse, der tillige har vurderet tilknytningskvaliteten, men på institutioner af noget dårligere forhold, er Zeanah et al. (2005), der sammenligner 95 institutionaliserede rumænske børn (gennemsnitsalder 23,85 mdr.) med 50 børn (gennemsnitlig 22,25 mdr.) opvokset hos deres biologiske forældre. Tilknytningskvaliteten måles i laboratorium på baggrund af SST-proceduren (Ainsworth et al. 1978). Resultaterne

viste, at 22 % af institutionsbørnene havde organiseret tilknytningsstrategier i interaktion med deres favorit person, hvorimod 78 % af børnene, der var opvokset hos deres forældre havde organiserede tilknytningsstrategier i forhold til deres moder. Dette tal virker umiddelbart højt, men kan muligvis forklares ud fra det at vurderinger af børnenes tilknytningsadfærd til dels var baseret på forældre rapporter. Forskelle i rapportering fra henholdsvis forældrene omkring de biologisk opfostrede børn, og fra personalet om de institutionaliserede børn kan måske skyldes, forskelle i relationerne mellem de voksne og børnene. Og forklaringen skal således muligvis ikke kun primært findes i forskelle i børnenes faktiske adfærd.

Et studie, der yderligere omhandler institutionaliserede børns adfærd overfor deres primære omsorgspersoner udført af Tizard og Tizard (1971) finder, at børnene på denne institution udviser en form for tilknytningslignende adfærd. Men ved nærmere undersøgelse viser det sig, at børnene ikke er knyttet på et dybere plan til én bestemt omsorgsperson. I den institutionelle kontekst viste det sig, at når 2-årige børnehjemsbørn, anbragt fra spæde, blev sammenlignet med børn opvokset hos deres biologiske familie kunne sidstnævnte gruppe let udfærdige en præferenceliste over deres foretrukne omsorgspersoner. Institutionsbørnenes liste derimod omfattede alle de personer, de kendte godt inkl. plejere, rengøringsfolk og gartnere. De eneste personer institutionsbørnene foretrak frem for andre, var voksne de så meget sjældent eksempelvis én moder, der af og til kom på besøg. Disse personer var ifølge forskerne også de eneste, der tilbød barnet én-til-én kontakt og opmærksomhed, hvilket var forbudt for deres regelmæssige plejere at tilbyde. De børn, der stadig var på institutionen ved 4 ½ årsalderen fulgte deres plejere rundt omkring, og flere af dem beskrives jf. Tizard og Rees (1975) som meget klyngende/omklamrende, samtidig med at størstedelen at børnene hævdes ikke at være tæt knyttet til nogen enkelt plejer.

Ifølge Rutter et al. (2007a) kan en mulig forklaring på denne adfærd være, at det er en adaptiv respons over for et afvigende socialt miljø. Det skal forstås på den måde, at såfremt børn bliver mødt med, og skal forholde sig til et stort antal omsorgsgiver (50-70 omsorgspersoner i Tizard's undersøgelse fra 1977), vil det ikke være adaptivt blot at have nogle få intense selektive tilknytninger til omsorgsgiverne, der kun er tilgængelige i relativt

begrænsede og korte tidsintervaller/perioder. I en sådan kontekst får børnene formentlig mere ud af, at være opmærksomhedssøgende og klyngende for, at opnå mest mulig opmærksomhed. Studier af tidligere institutionaliserede børn, der har været udsat for stor udskiftning og rotation af personale, synes tillige at vise et forholdsvist vedvarende mønster af opmærksomhedssøgende adfærd, associeret med mangel på selektivitet i interpersonelle relationer (Tizard & Rees 1975; Chisholm 1996, 1998; Ames 1997; O'Connor et al. 2003, Rutter et al. 2001, 2004, 2007a; Zeanah et al. 2005).

Alt i alt synes der ikke at findes et endegyldigt svar på, hvorvidt institutionaliserede børn før adoptionen generelt har haft mulighed for at danne en selektiv tilknytning, men forskningen tyder på, at betingelserne ved institutionel opfostring, selv på institutioner af forholdsvis "god" karakter, ikke sandsynliggør dette. Et spædbarn udvikler, typisk selektive emotionelle bånd til sine regelmæssige omsorgspersoner i 6-12 månedersalderen i takt med, at det gradvist konstruerer forventninger omkring disse menneskers adfærd (Thompson 2001). Dermed er spædbarnet som regel tilknyttet én eller flere regelmæssige omsorgspersoner ved udgangen af det første leveår. Dette er særligt interessant, når udviklingen hos institutionsbørn, der senere bortadopteret, er i fokus, idet udviklingen af en tilknytningsrelation imellem barnet og dets adoptivforældre ofte forekommer i en senere udviklingsperiode, end den normalvise.

Et stort udsnit af undersøgelser i Europa, USA og Canada, der har set på tilknytning hos post-institutionaliserede børn fra 1943 og op til 2007, synes enstemmigt, med undtagelse af Goldfarb (1943, 1944, 1945a, 1945b, 1947, 1955), at bringe evidens for, at tidligere institutionaliserede børn i de fleste tilfælde udvikler en form for tilknytning til deres adoptivforældre (Tizard og Rees 1975; Tizard og Hodges 1978; Hodges og Tizard 1989a; Marcovitch et al. 1997; Chisholm et al. 1995; Chisholm 1996, 1998; Ames 1997; O'Connor et al. 1999, 2003; O'Connor & Rutter 2000; Ames & Chisholm 2001; Vorria et al. 2003, 2006; Rutter et al. 2007a).

En metaanalyse af van IJzendoorn og Juffer (2006) præsenterer bl.a. 10 studier, der har vurderet kvaliteten af tilknytning blandt mere end 400 adopterede børn vurderet ud fra SST-proceduren. Her finder de, at 47 % af disse adopterede børn er sikkert tilknyttet, og at

53 % er usikkert tilknyttet. I normale ikke adopterede populationer er 67 % sikkert tilknyttet (van IJZendoorn et al. 1992 i Ibid.). Resultaterne sammenholdt, indikerer således, at adopterede børn er mindre sikkert tilknyttet end normative grupper af ikke adopterede børn. 7 af de 10 studier, omhandlende tilknytningssikkerhed, der inkluderede kategorien disorganiseret tilknytning, finder overensstemmende hermed, at 45 % af adoptivbørnene, er sikkert tilknyttet, 13 % er usikre undgående, 10 % er usikre ambivalente og 33 % er disorganiseret. For den normative gruppe er procentfordelingen 62 % sikre, 15 % undgående, 9 % ambivalent og 15 % disorganiseret (van IJZendoorn & Juffer 2006). På denne baggrund synes resultaterne at pege på, at adopterede børn ikke blot er mere usikre i deres tilknytning, men endvidere at denne tilknytning oftere former sig på en disorganiseret måde end observeret hos deres ikke-adopterede jævnaldrende.

2.3. Generaliserbarhed af resultater

Fremstillingen af de rumænske institutionsbørn repræsenterer børn, der kommer fra ekstremt depriverede miljøer, hvilket ikke nødvendigvis er repræsentativt for forhold på børnehjem alle steder i verden. Indenfor nyere forskning findes da også et stort udsnit af undersøgelser, omhandlende institutioner af højere standard, end de østeuropæiske. En oversigtsartikel forestået af Johnson et al. (2006) indeholdende 38 artikler, som omfatter undersøgelser fra lande på tværs af Europa, prøver at tage højde for denne forskel i standard, når effekten af institutionalisering overvejes. En stor vanskelighed ved en sådan undersøgelse er, at den standardpasning, som børnene modtager, kan variere enormt fra institution til institution. I et forsøg på at imødegå denne problematik, har begge former for forskning været fokus i ovennævnte undersøgelse. Først forskningsarbejde, der har beskrevet udviklingen hos børn opfostret under "gode" institutionsforhold (Tizard 1970, 1975; Tizard & Hodges 1978; Hodges and Tizard 1989; Sloutsky 1997; Vorria et al. 1998; Harden 2002 alle i Johnson et al. 2006), og derefter forskning, der opridses udviklingen hos børn, opfostret under ekstremt dårlige institutionsforhold (Goldfarb 1944, 1945; Kaler & Freeman 1974; Fisher et al. 1997; Marcovitch et al. 1997; Chisholm 1998; Rutter et al. 1998; Kreppner et al. 1999; O'Connor et al. 1999; 2002a; Smyke et al. 2002; Beckett et al. 2002 alle i Ibid.).

Når disse to forskningsområder sammenlignes, er det tydeligt, at børn opvokset under så ekstremt dårlige forhold, at både privation og deprivation er til stede, får store skader i deres udvikling. Men da også børn, der vokser op på Vesteuropæiske institutioner, hvor standarden ofte er væsentlig højere, i hvert fald med hensyn til de fysiske og ernæringsmæssige rammer, også pådrager sig udviklingsmæssige skader, synes Johnson et al.'s (2006) gennemgang af forskningen, at indikere, at aspekterne ved institutionel kultur, kan være, og oftest er fundamentalt ødelæggende for et barns udvikling.

De britiske og canadiske undersøgelser omhandler børn, adopteret fra børnehjem i et bestemt land, under ekstremt dårlige forhold, i en bestemt historisk periode. Spørgsmålet om, hvorvidt resultaterne kan generaliseres, synes derfor relevant. I hvilken grad kunne resultaterne herfra være anderledes, hvis børnene var kommet fra børnehjem med bedre ernæring, bedre medicinske faciliteter, lavere omsorgsgiver-barn ratio og stimulering af motorisk, intellektuel samt social udvikling i en eller anden grad? De tilstande, der herskede i Rumænien i slutningen af 1980'erne var ekstreme. Forskerne bag opfølgningen på denne gruppe børn anerkender, at resultaterne ikke nødvendigvis repræsenterer alle former for institutionelle livsbetingelser, men betoner samtidig at lignende resultater også her i nyere tid er fremkommet i flere andre lande (Ames 1997). Dette er i tråd med nyere beretninger fra børnehjem i andre østlande som Bulgarien (Blewett 2007) og Rusland (Johnson 2000; The St. Petersburg – USA Orphanage Research Team 2005) samt lande som f.eks. Kina (Blewett & Woods 1995; Human Rights Watch/ Asia 1996) og Libyen (FN Rapport 2007), der alle beretter om forhold lig de rumænske.

Der synes således, som beskrevet i det følgende, at være en stor lighed mellem alle resultater, frembragt fra undersøgelser af institutionsopfostrede børn, fra 1940'erne og op til år 2007. Flere andre undersøgelser finder svækkelser ved børn udsat for deprivation. Medicinske problemer såsom høj grad af infektionssygdomme, hepatitis B, tuberkulose, parasit sygdomme i tarmene og hudsygdomme (Hostetter et al. 1991 og Hoksbergen 1981 i Ames 1997; Frank et al. 1996). Underernæring og nedsat fysik vægt/størrelse er ligeledes blevet rapporteret i flere tidligere undersøgelser (Spitz 1946; Ernst 1988; Frank et al. 1996). Udviklingsmæssige forsinkelser er også blevet bredt rapporteret blandt

børnehjemsbørn (Goldfarb 1945b; Spitz 1945, 1946; Skeels 1966; Dennis 1973; Hunt et al. 1976; Flint 1978; Ernst 1988; Frank et al. 1996; Vorria et al. 2003, 2006) og forholdet mellem længerevarende tid på børnehjem, og større udviklingsmæssig forsinkelse og svækkelse er blevet fremhævet i mangfoldige undersøgelser (Dennis 1973; Flint 1978; Vorria et al. 2006). Ligeledes er typiske adfærdsmæssige problemer, hos børn adopteret fra børnehjem, blevet observeret i mangfoldige undersøgelser såsom f.eks. stereotyp adfærd (Goldfarb 1945a; Spitz 1945, 1946; Tizard 1977; Ernst 1988; Flint 1978), det senere skift fra passivitet til mere aggressiv eksternaliserende adfærd (Goldfarb 1955; Provence & Lipton 1962) samt opmærksomhedsproblemer og overaktivitet (Lowrey 1940; Goldfarb 1945b, 1955; Tizard 1977; Flint 1978; Tizard & Hodges 1978; Hodges & Tizard 1989b; Vorria et al. 1998; Gunnar & van Dulmen 2007). Flere forskere har desuden fremhævet, at post institutionaliserede børn har vanskeligheder med at indgå i et dybt eller ægte tilknytningsforhold (Goldfarb 1945a, 1945b; Provence & Lipton 1962; Tizard 1977). Den enighed, der findes blandt forskere gennem de sidste 50 år, og fra mange forskellige steder i verden, Spitz i Central og Syd Amerika; Goldfarb i New York city; Dennis et al. i Iran; Ernst i Schweiz; Provence & Lipton i USA; Tizard i Storbritannien; Flint i Canada samt Vorria et al. (2006) i Grækenland om, hvilke konsekvenser stærk tidlig moderlig deprivation kan medføre, er imponerende. Således har selv børnehjem med institutionelle forhold af højere kvalitet, rapporteret om de samme karakteristika, som er fundet i de Canadiske og Britiske forskerteams opfølgning af disse børn, til trods for at deprivation ikke nødvendigvis har været til stede i samme omfang.

2.4. Afrunding

Ovenstående historiske rids, over adoptionsforskningens bevægelse gennem tiden, har været rettet mod at belyse, hvad såvel tidlig som nyere forskning har fundet frem til omkring, hvad tidlig institutionalisering kan indebære og medføre for et barns udvikling. Selvom det i mange år var velkendt, at institutionel pleje havde skadelige konsekvenser, var det særligt publikationer af Goldfarb, Bowlby og Spitz, der medvirkede til, at adskillige undersøgelser sidenhen har beskæftiget sig hermed. I 1940'erne var en del kritik rettet mod data, og undersøgelsesresultater fra samtidens og forudgående undersøgelser, idet mange af disse, til forskel fra Goldfarb's, blot indeholdt få detaljer enten vedrørende selve institutionsforholdene eller anvendte måleredskaber. Synspunkterne hvilede ofte på

praktiske antagelser, og direkte observationer, der hverken var systematiseret eller statistisk efterprøvet. Til trods herfor fremhæver Bowlby (1951), at det er vanskeligt at se bort fra, at resultaterne fra disse tidlige undersøgelser, synes at stemme overens med de resultater, der er fremkommet i mere standardiserede og statistisk efterprøvede undersøgelser. Således peger alle undersøgelserne på, at det har vidtrækkende og alvorlige konsekvenser for et spædbarns udvikling, ikke at modtage moderlig omsorg i længere tid. Endvidere fremhæver resultaterne på tværs af undersøgelserne, at ophold i et upersonligt institutionsmiljø, til trods for at hygiejniske forhold og fysiske behov i form af mad, og kropslig pleje i mere eller mindre grad imødekommes, svækker barnets udvikling.

Forskningen på adoptionsområdet synes således i høj grad, at understøtte det faktum, at kontinuerlig, sensitiv menneskelig kontakt og omsorg er en essentiel faktor for et spædbarns udvikling. Lighederne mellem særligt de sociale svækkelser, observeret hos de rumænske adopterede børn, og rapporteringer fra forskningsresultater fra andre steder i verden, med mindre depriverede forhold, synes i øjenfaldende. Alle ovennævnte undersøgelser synes dermed at indikere, at det ikke er vanskeligt at generalisere de resultater, som fremkommer fra undersøgelserne af de rumænske børn. Særligt i forhold til adfærdsmæssige træk og sociale relationer, men muligvis ikke generelt i samme grad til kognitiv og fysisk helbred. Denne generalisering synes således at brede sig til institutionelle forhold karakteriseret ved mindre stærk deprivation, og i nogle tilfælde selv til god omsorg, som beskrevet i undersøgelserne af Tizard & Rees (1975); Tizard (1977) og Vorria et al. (2003, 2006). På disse institutioner var der tilstrækkelig ernæringsmæssig pleje, og hos Tizard mulighed for leg og social interaktion. Den primære manglende faktor var i begge tilfælde, fraværet af kontinuerlig menneskelig kontakt og omsorg. Tilknytningsproblemer og emotionelle vanskeligheder har da også været bemærket hos institutionaliserede børn, længe før undersøgelser af tilknytning overhovedet begyndte, og det var i høj grad disse undersøgelser af børnehjemsbørn, der ledte Bowlby til at formulere begrebet om tilknytning, og udforme tilknytningsteorien, som præsenteres i næste kapitel.

3. Tilknytning

I dette kapitel gives et kort rids over tilknytningsteoriens fremkomst herunder de elementer tilknytningsprocessen indeholder og indebærer, idet disse menes at have stor betydning for et barns udvikling. Tilknytningsteorien omhandler ikke specifikt adoption eller adoptivbørn, men anskueliggør det optimale tilknytningsforhold, og hvordan et barn med favorable udviklingsbetingelser udvikler sig mentalt stabilt. Dette perspektiv kan i den forbindelse være særlig anvendelig til belysning af, hvilke konsekvenser en manglende tilknytning eventuelt kan få. Fokus er dermed særligt rettet mod erkendelse af den tidlige opvæksts betydning for børn, der starter livet på en institution og senere bortadopteres, og for hvem tilknytning til en biologisk moder, ikke har været en mulighed. Endvidere skal kapitlet danne fundamentet for en senere diskussion af tilknytningens effekt på børnenes psykologiske fundament herunder den neuroaffektive udvikling samt adoptivbørnenes videre livsvilkår.

Inden tilknytningsteorien præsenteres synes en kort skildring af dens teoretiske placering relevant, for at illustrere, på hvilket grundlag den er opstået, herunder hvilke psykologiske tilgange den er videreudviklet fra og inspireret af. Deriblandt hvilken forskning og empiri, der eksisterede og var tilgængelig på udformningstidspunktet, idet disse forhold har afstukket retningslinjerne for tilknytningsteoriens teoretiske ramme. Yderligere præsenteres nyere teorier og forskning omkring spædbarnets psykologiske udvikling inspireret af tilknytningsperspektivet. Disse bidrager med viden om, hvilke ressourcer barnet besidder fra livets begyndelse.

3.1. Tilknytningsteoriens teoretiske fundament

I første halvdel af forrige århundrede var de fremherskende synspunkter i psykoanalytiske kredse vedrørende mor-barn relationen baseret på retrospektive metoder. Freuds psykoanalytiske driftsteori betragtede spædbarnet som indesluttet i en autistisk skal, hvorfra drifterne og barnets fysiologiske behov (som eks. sult) var styrende for dets adfærd. Spædbarnet opfattedes i dette perspektiv således primært som et asocialt væsen, en passiv modtager af omsorg uden evne til kommunikation med omgivelserne ved livets begyndelse. Signaler som skrig og gråd betragtedes derfor ikke som i dag, som havende

kommunikativ værdi, men nærmere som en form for driftsbaseret spændingsudløsning (Brodén 1991). Freud foretog ingen direkte observationer af børn, men benyttede sig i stedet af rekonstruktioner, dannet ud fra voksnes beretninger om deres barndom og opvækst. Det var først efter Bowlby, i 1950'erne og 60'erne havde udgivet sine første værker, at psykologer og psykiatere begyndte at anvende prospektive undersøgelsesmetoder, og foretage direkte observationsundersøgelser af spædbørn og småbørn med det formål, at opbygge veldokumenteret viden om tilknytningsrelateret adfærd (Smith 2003).

Sidst i 1920'erne studerede Bowlby ved det Britiske psykoanalytiske institut, hvor Melanie Klein, den dominerende skikkelse bag Objektrelationsteorien, der har sit fundament i Freuds klassiske psykoanalyse, havde stor indflydelse. Objektrelationsteorien var et afgørende skridt væk fra Freuds driftsbaserede perspektiv, idet den betonedede menneskets måde at relatere sig til emotionelt betydningsfulde personer (objekter), snarere end en søgen mod driftsmæssig tilfredsstillelse. Til trods for at Bowlby anerkendte objektrelationsteoretikernes perspektiv på tidlige relationers betydning, stillede han sig yderst kritisk overfor flere aspekter af deres tilgang til psykoanalyse med hensyn til børn. Han mente, at Klein og hendes medarbejdere i for høj grad vægtede barnets autonome fantasier samt uløste konflikter i bestemte udviklingsmæssige faser, og at de negligerede betydningen af de faktiske erfaringer, barnet gør sig i sin virkelige verden. Såsom at have psykisk syge forældre, blive indlagt på hospital uden kontakt til forældrene, eller at blive forladt af sin biologiske moder (Bretherton 1995). Ydermere følte Bowlby, at psykoanalysen havde afsondret sig fra moderne videnskab, idet der manglede direkte observationer af barnets normal udvikling (Holmes 1995).

Tilknytningsteorien, som således adskilte sig fra fremherskende psykoanalytiske idéer på et dybere niveau, mødte udtalt modstand fra samtidens psykoanalytikere. Årsagen hertil var for det første, at den fremstod som en interpersonel frem for en intrapersonel teori. Dernæst at det var en model, der essentielt var baseret på harmoni frem for konflikt over mor-barn interaktionen. For det tredje undermineres den rolle, som seksualitet spiller i spædbarnets liv, og i stedet relateres velbefindende, nydelse og lyst til opfostring baseret på nærhed, leg og omsorg. Resultatet blev, at Bowlby i næsten to årtier var fuldstændig

udelukket i psykoanalytiske kredse (Ibid.). Psykoanalysens tab blev dog udviklingspsykologiens gevinst, og det er i høj grad tilknytningsteoriens fortjeneste, at det i dag er muligt at sammenkæde resultater fra empirisk forskning og teoretiske betragtninger inden for spædbarnsforskningen (Bretherton 1992; Rechenbach 2003). Den fremdrift, der har fundet sted i mor-spædbarns forskning siden 1970'erne kan således, for den største part, spores tilbage til inspirationen fra Bowlby og hans medarbejdere, især Mary Ainsworth, der har etableret en forståelse for spædbørn og småbørns univers, baseret på eksperimentel evidens. Ainsworth foretog minutløse og naturalistiske observationer, først i Uganda (1967) og senere i den kendte Baltimore undersøgelse (1978), af spædbørn i samspil med deres moder. Hun identificerede og beskrev bl.a. forskellige tilknytningsmønstre klassificeret ud fra kvaliteten af den følelsesmæssige kommunikation, barnet udviser i samspillet med sin moder. Hendes bidrag til tilknytningsteorien ligger, især i de systematiske undersøgelser af barnets tilknytnings- og udforskningsadfærd observeret i hjemmet og i laboratoriet via hendes "Strange Situation Test" (SST), som præsenteres nærmere i afsnit 4.2.3.

Den måde, hvorpå spædbørn opfattes har altså ændret sig gennem tiden, hvilket har fået stor betydning for nutidens omsorgsideologi. Fra primært at beskrives, som et biologisk væsen, der udvikler sig uden det store behov for kommunikation med omgivelserne, hvor moderens rolle primært er at dække barnets fysiologiske og driftsbaserede behov, ændrer dette perspektiv sig, da objektrelationsteoretikerne fremhæver den betydning, barnets tidlige relation med moderen har for dets følelsesmæssige udvikling. Moderen får nu en afgørende betydning i forhold til, at barnet kan udvikle sig sundt også mentalt set. Efterfølgende kom tilknytningsteorien særligt til at sætte fokus på den *gensidige* tilknytning mellem mor og barn, og fremhævede denne som det helt primære i forhold til hele barnets udvikling. Bowlby bibeholdt, men udvidede samtidig psykoanalysens teori om den afgørende betydning tidlige oplevelser, og især tidlige relationer har, for et barns videre udvikling. Således videreførte han idéen om udviklingsmæssige faser, men udvidede disse til ikke kun at omfatte driftmæssig tilfredsstillelse, men tillige den overordnede kvalitet ved omsorg, tilgængelighed samt omsorgspersonens sensitivitet, som det helt centrale og afgørende for spædbarnet. Det betyder ligeledes, at senere oplevelser struktureres og fortolkes i konteksten af tidligere skabte repræsentationer af selvet og andre. På denne

måde fremhæves Freuds mest grundlæggende idé om, at tidlige erfaringer forudsætter fundamentet for senere adfærd (Sroufe & Fleeson 1986). Centralt hos såvel Bowlby som Freud står således tanken om, at selv med fortløbende udvikling og betydelige ændringer i omgivelserne følger de tidlige oplevelser med individet livet igennem.

Ovennævnte teorier giver os dog ingen viden om præcis, hvordan barnet indgår i sine første relationer. Den moderne spædbørnspsykologiske forskning viser på et dybere plan noget om individualiteten hos det nyfødte barn, og hvordan denne viser sig. Nyere forskningsresultater giver et billede af, hvilke medfødte ressourcer, der kan observeres hos spædbarnet, og har i høj grad bevirket at opfattelsen af det spæde barn som et passivt, asocialt væsen har ændret sig til at betragte barnet som aktivt og ressourcestærkt, der fra livets start besidder evne til at indgå i et socialt samspil med andre individer. I 1970'erne kom der bl.a. via spædbørnsforskere som Colwyn Trevarthens, Edward Tronicks og Daniel Sterns arbejde således særligt fokus på den meget tidlige interaktion mellem spædbarnet og dets forældre. Ny teknologi i form af videoudstyr muliggjorde i denne periode at filme mor-barn dyaden, hvorefter den kunne undersøges mere detaljeret. Dette arbejde satte lys på forskellige variationer af samspil, der ifølge Stern var så subtile, at de oftest ikke blev bemærket, hvor moderen kommunikerer med sit spædbarn på en måde, som hjælper det til at definere sig selv (Stern 1991, 2000; Hart 2006b). Forskningen peger i dag overvejende mod at de primære faktorer, der har betydning for, hvilken retning barnets udvikling tager, skal findes i kvaliteten og forløbet af interaktionen i denne dyade. I afsnit 4.2.2 og 4.3.2 præsenteres relevante centrale aspekter af Sterns teori og forskning nærmere.

3.2. Præsentation af tilknytningsteorien

Årene før Bowlby udformede tilknytningsteorien var empiri og forskning på småbørnsområdet sjældent forekommende. Endvidere var der i trediverne og fyrrene både i USA og Europa store diskussioner om, og observationer af institutionsanbragte børns vilkår, og den effekt en anbringelse har for et barns personlighedsudvikling. En kritisk diskussion hovedsageligt gående på institutionernes hyppige personaleskift samt hygiejniske betingelser, som blev vægtet meget på bekostning af omsorg, personlig engagement og interesse for det anbragte barn (Rechenbach 2003). Med

tilknytningsteoriens fremkomst tydeliggøres som nævnt, vigtigheden af tilknytningsforholdet mellem mor og barn, samt hvorledes denne livsnødvendige binding resulterer i lagring af indre mentale strukturer, som får vital betydning for barnets senere personlighedsdannelse, og dets fremtidige interaktion med omgivelserne (Møhl 2003).

3.2.1. Det biologiske grundlag

Tilknytningsteorien anser barnets adfærd rettet mod at søge tilknytning som medfødt - en biologisk funderet adfærd, der prædisponerer det til at holde sig tæt ved dets moder, idet risiko for at blive overfaldet eller i tidligere tider slået ihjel af rovdyr, herved mindskes. Ud fra en grundlæggende Darwinistisk forståelse er denne tilbøjelighed til at søge nærhed en adfærdsmæssig tilpasning på samme vilkår, som en rævs hvide pels på tundraen (Cassidy 1999). Bowlby fremsætter, at et barn under forskellige omstændigheder kan udvise tilknytningsadfærd over for mange differentierende personer, men at vedvarende tilknytning er begrænset til ganske få, og et barn, der ikke udviser denne eksplicite skelnen formentlig er alvorligt skadet (Bowlby 1994). Efter, i starten af 50'erne, at have læst en præpublikation af etnologen Konrad Lorenz's "King solomons ring (1953)" fandt Bowlby den ramme, han havde søgt efter, hvori han kunne omformulere psykoanalysen til et moderne videnskabeligt sprog (Holmes 1995). Han fremsætter: *"som mange af mine kollegaer har jeg stillet spørgsmålet: Hvordan kan vi underkaste psykoanalysen større videnskabelig disciplin uden at ofre dens enestående bidrag?"* og han fortsætter *"..etologien studerer efter min mening de relevante fænomener videnskabeligt"* (Bowlby 1996, 34-35).

Specielt Lorenz's redegørelse af den såkaldte prægning, der illustrerede, hvordan gæslingen Martha efter udklækning af ægget fulgte efter Lorenz, der var det første levende væsen, gæslingen mødte, inspirerede Bowlby. Mens gæslingen i starten følger ethvert objekt i bevægelse, følger den efter få dage kun vante objekter, det være sig gåse-mor eller et menneske, uanset om den har modtaget føde eller trøst fra det pågældende objekt (Lorenz 1935 i Bowlby 1996, 44; 1994, 33). Men også etnologen Harry Harlow, og hans berømte forsøg specielt med rhesusaber, der præsenteres nærmere i nærværende kapitel, fangede Bowlby's opmærksomhed. Det faktum, at nogle dyrearter kan udvikle et stærkt bånd til en moderfigur uden mad som bindeled, tilbød altså Bowlby en alternativ

psykologisk model og forståelsesramme contra den traditionelle, som han formodede indeholdt flere træk anvendelig for menneskearten (Bowlby 1994).

Tilknytningens evolutionsbiologiske grundlag tilbød dermed Bowlby en videnskabelig plausibel forklaring på, hvorfor tilknytningsbehovet er så fundamentalt og betydningsfuldt for såvel barnets fysiske som psykiske udvikling, hvorfor han kongruent med Darwins evolutionslære plæderer for, at tilknytning i sin grundbetydning må fortolkes som driften til overlevelse (Cassidy 1999). Såvel Bowlby som Ainsworth anser, med deres tilknytningsteoretiske perspektiv, ikke tilknytning som infantil afhængighed, som noget barnet vokser fra, men snarere som en biologisk forståelig adfærd, der gælder hele livsforløbet. De tilknytningsrelevante erfaringer barnet gør sig omkring den primære omsorgspersons tilgængelighed og lydhørhed i den interpersonelle udveksling medfører, at barnet via indre repræsentationelle systemer danner en model af denne interaktion og af sig selv i verden. Disse indre repræsentationer af interaktion mellem omsorgsperson og barn samt barnets selvperception betegnede Bowlby "indre arbejdsmodeller" (Bowlby 1969).

3.2.2. Indre arbejdsmodeller/repræsentationer

Bowlby overtog oprindeligt begrebet "Indre arbejdsmodeller" fra Craik (1943), som havde påpeget at dyr, der kan udvikle evnen til at skabe aktive mentale repræsentationer af virkeligheden, opnår en evolutionær fordel (Craik 1943 i Broberg et al. 2008). Mentale repræsentationer af virkeligheden, svarende til indre arbejdsmodeller gør, at dyret ikke udelukkende behøver at forlade sig på "trial and error". En rotte, der optrænes til at finde fra et punkt til et andet i en labyrint, danner en indre repræsentation eller en form for et kort af labyrinten, hvilket sætter den i stand til at tilbagelægge strækningen i omvendt orden uden "trail and error" indlæring af denne omvendte strækning (Tolman 1948 i Ibid.). Evnen til at konstruere og anvende arbejdsmodeller resulterer således i mere fleksibel og adaptiv adfærd i forhold til omgivelserne, hvilket øger overlevelseschancerne. Såfremt rotten på et senere tidspunkt jages gennem labyrinten af en kat, vil den via sin opbyggede mentale repræsentation, have større chancer for at slippe væk. Craik forestillede sig dermed, at arbejdsmodeller er analoge med vigtige aspekter af virkeligheden, som er blevet repræsenteret, og "arbejder" inden i organismen.

Ifølge Bowlby, der lagde vægt på barnets faktiske og virkelige hændelser, havde psykoanalytisk teorier, hvis fokus, som tidligere nævnt, primært var på barnets drifter og fantasier i forbindelse med tilknytningsrelevante begivenheder, ikke et tilfredsstillende bud på, hvorledes barnet danner og lagrer sine erfaringer. Derimod svarede Jean Piagets (1896-1980) beskrivelse, af barnets interesse for at udforske verden omkring sig, til Bowlby's opfattelse af samme, nemlig som en grundlæggende motivation iboende barnet fra fødslen. Piagets teori om kognitiv udvikling fik derfor stor betydning for udviklingen af begrebet om indre arbejdsmodeller i tilknytningsteorien. I beskrivelsen af, hvorledes tilknytning opstår og udvikler sig i løbet af barnets få første leveår, indarbejdede Bowlby således Piagets teori om det lille barns kognitive udvikling i form af skemaer, sensomotorisk intelligens, objektkonstans og gryende intentionalitet (Broberg et al. 2008). Når det gjaldt mentale repræsentationer, foretrak Bowlby dog Craiks metafor "arbejdsmodeller", frem for de begreber, der ellers optrådte i litteraturen f.eks. skema, objektrepræsentation eller kognitive kort. Såvel "arbejds" som "model" peger indholdsmæssigt på, at repræsentationen ikke alene registrerer virkeligheden, men er aktiv og i stand til at forudsige den. Ifølge Bowlby skal modellerne, for at kan bruges i nye situationer, ikke blot omfatte fortidige begivenheder oplevet af individet, men tillige indeholde potentielle fremtidige begivenheder.

De indre arbejdsmodeller dannes ud fra erfaringer med bestemte tilknytningspersoner, og de afspejler, hvad der kendetegner relationen til den pågældende person på godt og ondt. Dermed vil en varm og sensitiv mor, som er tilgængelig for barnet i et omfang, der gør det trygt, kunne skabe en indre arbejdsmodel, der gør, at barnet forventer, at mor er en sikker base, der altid er til rådighed. De forventninger, der dannes i denne relation, vil senere fungere som en skabelon, der kan lægges ned over andre relationer også senere i barnets liv. Ifølge Bowlby dannes der arbejdsmodeller af alle vigtige aspekter i omverdenen, men de primære er dem, der vedrører barnets interpersonelle relationer (Schaffer 1999). Jf. Daniel Stern (2000) er barnets model over *selvet* ligeledes bygget op ud fra disse erfaringer, som det har tilegnet sig i sådanne relationer. Eksempelvis vil en mor, der gentagende gange er afvisende eller negligerer sit barns behov, indkode en følelse hos barnet af at være uden værdi, og derved påvirke dets selvbillede på en negativ måde. Således udvikles arbejdsmodellerne af selvet, og af de primære omsorgspersoner

komplementært, og kan ses som værende interpersonelle reaktioner, der transformeres og lagres som intrapsyriske selvbilleder. En transformering, der sker ved, at barnets erfaringer gradvist bliver integreret og konsolideret i denne indre psykiske skabelon/model, som er essentiel for dannelsen af barnets personlighed og selvopfattelse samt dets fremtidige interpersonelle forhold (Bowlby 1969; Schaffer 1999; Hart 2006b; Høyer 2003).

Analogt til Bowlby's begreb om arbejdsmodeller arbejder Stern (1991) med begrebet "Repræsentationer af Generaliserede Interaktioner" (RIG'er), som indeholder summen af de mange repræsentationer af interpersonelle samspil, barnet har erfaret. De forankres i den episodiske hukommelse, og bliver til barnets subjektive måde at forholde sig til omverdenen på (Stern 2000). En forudsætning for, at erfaringer i opvæksten kan påvirke barnet senere i dets livsforløb, kan således bl.a. tilskrives, den episodiske hukommelse. Erfaringer lagres ikke vurderingsfrie, hvorfor det grundlæggende for al hukommelse er, at den ikke er en nøjagtig "kopi" af virkeligheden, idet den altid er influeret af barnets sansninger, emotioner samt den mening det tilskriver dem (Siegel 2002). De episoder, barnet lagrer til RIG'er, består ifølge Stern i tråd hermed, også af følelser, handlinger, perceptioner og forventninger barnet har gjort sig særligt i samspillet med den primære omsorgsperson. Et eksempel på dannelsen af en RIG, hentet fra Stern, illustreres via beskrivelse af amningsepisoden, der eksempelvis kan indeholde forskellige aspekter som at være sulten, mor tager mig forsigtigt op, lægger mig til brystet, stryger mig over hovedet, jeg åbner munden, jeg sutter, og jeg får mælk. Flere af disse episoder, som tydeligt ligner hinanden, vil få spædbarnet til at danne en generaliseret amningsepisode, og vil udgøre en individuel personlig forventning om, hvad der sandsynligvis sker fra det ene sekund til det andet. Den generaliserede amningsepisode er dermed ikke nogen specifik erindring om én bestemt episode, men udgør nu en abstraktion af mange specifikke, og til dels varierende erindringer. I hukommelsen fremkaldes derved én generaliseret erindringsstruktur, og oplevelsen af at få mælk fra mors bryst er nu prototypisk i sin struktur.

Stern interesserer sig ikke blot for handlingerne i disse episoder, som kan involvere alle mulige former for interpersonelle samspil, men i særdeleshed for de medfølgende sansninger og affekter. Han hævder, at denne evne til at abstrahere og repræsentere

oplevelser i form af RIG'er begynder meget tidligt, og foregår på et førsprogligt niveau, når det omhandler velkendte og betydningsfulde samspilsoplevelser, og RIG'er derfor udgør en grundenhed for repræsentation af kerneselve. De er et resultat af det indtryk, mange forskellige realitetsbaserede oplevelser og samspil har efterladt (Stern 2000).

Således samler de forskellige RIG'er sig til en indre helhedsoplevelse af en *selvregulerende anden/måder at være sammen med en anden på*. Derved danner repræsentationerne fundamentet for barnets fremtidige forventninger samt, hvordan det vil handle, percipere, føle, tolke og indgå i interpersonelle relationer. Med begrebet *selvregulerende anden* henviser Stern til, at barnets selvoplevelse reguleres af en omsorgsperson. Eksempelvis i "borte-tit-tit" leg reguleres barnets arousal af en selvregulerende anden. Det samme gælder for affektstyrke, hvilket næsten konstant reguleres af omsorgspersonerne, eksempelvis når barnet smiler, og moderen spærrer øjnene op og smiler endnu stærkere, hvilket skaber en positiv feed-back ring, idet dette udløser et endnu større smil hos barnet. Sterns *selvregulerende anden* er involveret i alt, der er med til at regulere følelser af tilknytning, tryghed og fysisk nærhed med moderen eller andre omsorgspersoner, og disse er således alle oplevelser, der er opstået i fællesskab. At putte sig ind til sin mors eller en andens varme krop, være i gensidig blikkontakt, blive holdt og ligge i arm er alle selvoplevelser sammen med en anden, og de er tilhørende de stærkeste menneskelige sociale oplevelser, idet de aldrig kan forekomme uden at de udløses af, forstærkes og opretholdes af en andens tilstedeværelse. Derfor kan de heller ikke indgå i et barns kendte selvoplevelser uden kontinuerlig og stabil tilgængelighed til en primær omsorgsperson (Ibid.).

Mens såvel Stern som tilknytningsteorien fremhæver den vigtige og uundværlige rolle, som omsorgspersonen har i forhold til at regulere barnets oplevelse af tryghed og fremhæver, hvorledes tilknytning har en meget stor betydning i forhold til forældre-relationens kvalitet, afspejler tilknytning dog ikke relationen i sin helhed, ifølge Stern. Med ovennævnte begreber udvider Stern så at sige begrebet om de indre arbejdsmodeller i tilknytningsteorien, idet han fremhæver, at mange andre former for selvoplevelser (der reguleres af andre), falder udenfor tilknytning. Eksempelvis fokuserer Stern på, hvorledes forældre særligt regulerer de mange varierende former for affekttilstande, som barnet

kommer til at opleve, og som ikke kun er relateret til tilknytning og tryghed i form af, hvorledes de fortolker barnets adfærd. F.eks. kan de enten fortolke det, at barnet banker sin kop ned i bordet som morsomt eller som aggressivt, hvilket vil være bestemmende for, hvorledes barnet oplever de medfølgende affekter. Stern beskriver, hvordan et kæmpe udsnit af hele det følelsesmæssige spektrum, som et spædbarn kan føle i 2-7 månedersalderen, kun er muligt for barnet, hvis der er en *anden selvregulerende* tilstede, der via sine handlinger og interaktion med barnet indgår i en form for nærhed og følelsesmæssig udveksling. Han hævder endvidere, hvorledes de mange observationer, der i dag eksisterer af institutionsbørn, der er velernærede, såvel som studier af primaters adfærd, understøtter det faktum, at stærke følelser og vigtige indre repræsentationer ikke kun skabes gennem handlinger, såsom at få mad eller blive lagt i seng, men mere af, hvorledes disse handlinger udføres.

Derudover arbejder Stern i forbindelse med begreberne om *RIG'er* og *selvregulerende anden* med en *fremkaldt ledsager*. Det er her for omfattende at gå i dybden med Sterns teori som sådan, men det relevante er, at barnet via denne *fremkaldte ledsager*, der er dannet på baggrund af den *selvregulerende andens* personlighed, kan fremkalde sin mor eller andre nære relationer i sin egen bevidsthed uden dennes tilstedeværelse, og bruge ledsageren, som en indre partner, det kan trøste og berolige sig selv med. På den måde fungerer den indre mor eller anden omsorgsperson, som regulator for barnets indre oplevelser, og kan være såvel trøstende og kærlig som afvisende og kold, alt efter hvilket forhold den ydre og virkelige mor har skabt i forhold til barnet.

Begrebet om *RIG'erne* og den *fremkaldte ledsager* har vigtige lighedspunkter med "arbejdsmodeller" i tilknytningsteorien, men adskiller sig også herfra. En individuel *RIG* dannes ud fra og vedrører repræsentationen af én specifik samspilstype med en *selvregulerende anden* (eks. ammesituationen), hvorimod en arbejdsmodel vedrører en samling af mange sådanne forskellige former for samspil i en mere omfattende og overordnet repræsentation. Således kan *RIG'erne* betragtes som individuelle byggesten til konstruktionen af en overordnet arbejdsmodel. En arbejdsmodel i Bowlby's forstand vedrører endvidere primært samspil med moderen, idet den hovedsageligt er dannet ud fra barnets erfaringer med og indeholder barnets forventninger til dette specifikke samspil.

Således regulerer en indre arbejdsmodel primært trygheds-tilknytningstilstande. Derimod synes konceptet om RIG'er at være bredere i den forstand, at de indeholder forventninger om alle former for samspil, der kan udmunde i gensidigt dannede forandringer i selvoplevelsen som arousal, affekt, beherskelse, fysiologisk tilstand, bevidsthedstilstand, selvopfattelse og nysgerrighed hos individet og ikke blot forventninger til samspil relateret til tilknytning. Samtidig synes Stern at tage udgangspunkt primært i det affektive med dette begreb, og særligt *barnets* subjektive oplevelsesverden, mens Bowlby's udgangspunkt er mere kognitivt. Dette betyder at han, selv om han på ingen måde fornægter det følelsesmæssige aspekt, så bevæger han sig ikke i dybden med det, i samme grad som Stern. Derimod koncentrerer han sig mere om skemaer, perceptioner og *moderens* indvirkning på barnets måde at vurdere relationen på. Begge har dog den styrende funktion at fortiden skaber forventninger om nutiden og fremtiden, og at de kan have, men ikke nødvendigvis har adgang til bevidstheden (Bowlby 1969; Stern 2000).

3.2.3. Tilknytningsmønstre

Gennem de indre arbejdsmodeller, hvor barnet altså lagrer forskellige måder at relatere sig til andre mennesker på, ud fra dets interaktioner med de primære omsorgspersoner, udvikles et tilknytningsmønster kongruent med barnets tilknytningserfaringer. Dette opstår uanset kvaliteten af tilknytningsmiljøet (Bowlby 1969; Carlson et al. 2003). Ainsworth et al. (1978) har udviklet det mest anerkendte klassifikationssystem til identificering af et barns tilknytningsmønster. Ud fra et rationale om, at den sikkerhed og åbenhed, hvormed barnet møder verdenen er bestemt af, hvor trygt det har været i relation til dets moder, ønskede Ainsworth at identificere, hvor meget, og hvor lidt ét-årige børn, udforskede omgivelserne i forskellige kontekster. Hendes hypotese var, at et barn, der bruger sin moder som en "*sikker base*" i forbindelse med nysgerrighedssøgende adfærd frit kan bevæge sig væk, og på eget initiativ vende tilbage til hende, når det har behov eller får lyst hertil. Modsat er balancen mellem udforsknings- og tilknytningsadfærd, og skiftene herimellem forstyrret, såfremt barnet oplever, at moderen ikke er psykologisk tilgængelig, og hvis hun ikke formår at afstemme sig med sit barn.

Adskillige spæd- og småbørn er gennem tiden blevet undersøgt ved hjælp af den tidligere omtalte Strange Situation Test, udtænkt af Ainsworth et al. (1978). Denne muliggør

observation af, hvorledes spædbarnet reagerer under en række (otte på hinanden følgende) kortvarige og standardiserede episoder udspillet i et for barnet ukendt laboratorium. Episoderne omfatter bl.a. samvær med moderen, en konfrontation med en fremmed voksen, at moderen efterlader barnet med den fremmede, at barnet lades helt alene, og genforening med moderen ad to omgange. Hver episode har en varighed af ca. 3 minutter, men kan forkortes, såfremt barnet bliver for uroligt, bange eller meget ked af det (Ainsworth et al. 1978; Schaffer 2005; Møhl 2003). De indlejrede stressfaktorer i de differentierende sekvenser udløser en tilknytningsreaktion hos barnet, og fungerer dermed som et mål for barnets anvendelse af moderen som kilde til tryghed. Dette fremprovokerer således barnets instinktive adfærdsberedskab, som det er formet i relationen til omsorgspersonen. På baggrund af børnenes differentierende reaktioner ved genforening med omsorgspersonen under Strange Situation Testen identificerede og kategoriserede Ainsworth og medarbejdere tre kvalitativt forskellige tilknytningsmønstre: et *sikkert tilknytningsmønster (B)*, og to hovedformer af usikre tilknytningsmønstre, nemlig *ængstelig/undgående tilknytning (A)* og *ængstelig/ambivalent tilknytning (C)* (Ainsworth et al. 1978).

I starten af 1980'erne - godt 10 år efter Ainsworth's forskergruppe (1978) havde fremlagt sit klassifikationssystem begyndte flere forskere at publicere studier af børn med usikker tilknytning, som ikke passede ind i det tredelte system. Ved en ny gennemgang, forestået af Main og Solomon (1986), af videooptagelser med 55 børn - optagelser, der tidligere var lagt til side, idet de var vanskelige at klassificere, fremstod det, at der var behov for en yderligere kategori. Det, som disse spædbørn havde til fælles var sekvenser af adfærd, der synes at være svært at give en klar beskrivelse af, idet der ikke syntes at være hverken mål, intention med eller forklaring på denne adfærd (se tabel 1 for nærmere beskrivelse heraf). På den baggrund tilføjer Main og Solomon (1990) endnu et tilknytningsmønster, som de betegner *Ængstelig/desorganiseret tilknytning*. Der har tidligere været en tilbøjelighed til at antage, at den utrygge tilknytningsform forudsagde psykopatologi senere i livet, men erfaringer har siden vist, at langt den største risikogruppe herfor er den desorganiserede gruppe, hvorfor denne regnes for det mest forstyrrede tilknytningsmønster (Bernth 2003). Dette er i tråd med Fonagy (2006), der fremsætter at et desorganiseret tilknytningsmønster indebærer en større risiko for senere psykiske

forstyrrelser end øvrige utrygge tilknytningsmønstre. Det desorganiserede tilknytningsmønster synes dog tillige at karakterisere børn, der har været udsat for fysisk eller seksuelt overgreb. Og hvor moderens eget tilknytningsmønster er så forstyrret og uforudsigeligt, at barnet ikke har nogen mulighed for at læse hendes reaktioner, og derfor er bange for hende. I normalbefolkningen som f.eks. i et middelklasses miljø i USA fordeler tilknytningsmønstre sig typisk således at godt 65% af børnene har en sikker tilknytning, ca. 20% har ængstelig/undgående og ca. 10% har en ambivalent tilknytning, mens 4-5% kan placeres i den desorganiserede kategori. Det ses ligeledes at procentdelen af usikkert tilknyttede og desorganiserede børn i høj grad er højere i belastede miljøer (Bakerman-Kranenburg 1993 i Rechenbach 2003). Tabel 1 præsenterer en uddybende beskrivelse af de fire tilknytningsmønstre.

Tabel 1

Klassifikationsgrupper af tilknytningsreaktioner baseret på Strange Situation Testen, er i litteraturen kategoriseret som følger: B, A, C og D.

Gruppe	Beskrivelse
(B) Sikker tilknytning	Denne gruppe af børn bliver åbenlyst kede af det, når moderen forlader lokalet, men lader sig trøste ved hendes tilbagevenden. Leg og udforskning genoptages efter en stund, når moderen er vendt tilbage. Mødrene beskrives som sensitive og hurtigt reagerende på barnets signaler
(A) Ængstelig/undgående tilknytning	Børnene udviser en moderat reaktion, når deres mor forlader lokalet, og hun ignoreres ved tilbagevenden. De er anspændte og hæmmet ved leg. Mødrene fremstår tillukkede og undgår kropskontakt med barnet.
(C) Ængstelig/ambivalent tilknytning	I denne kategori er børnene meget kede af det, når moderen forlader dem, og de er svære at trøste, når hun kommer tilbage. Børnene beskrives både som værende kontaktsøgende og aggressivt modstræbende ved genforening med moderen.

	Mødrene fremtræder uforudsigelige og svingende i kontakten med barnet.
(D) Ængstelig/desorganiseret tilknytning	Disse børn har tydeligvis svært ved at mestre stress, hvorfor deres adfærd er præget af forvirring og uforudsigelighed. Ved moderens tilbagevenden kan barnet på vej mod at søge trøst ændre kurs, stivne eller smide sig på gulvet og foretage stereotypiske bevægelser. Mødrene har ofte selv oplevet tab/svigt/overgreb i opvæksten. Ombytning af mor/barn rolle kan forekomme, således den voksne støtter sig til barnet.

(Møhl 2003, 478)

Ainsworth konkluderede på baggrund af sine undersøgelser, at selvstændighed og udforskning forekommer hos børn med en sikker tilknytning, hvorimod børn kendetegnet af en usikker tilknytning reagerer med enten afvisning eller ambivalens, og i væsentlig højere grad er krævende, afhængige og vagtsomme overfor deres moder, og hæmmet i såvel leg som udforskning. Ydermere fandt hun, at moderens sensitivitet, samt hendes evne til at aflæse barnets signaler var afgørende for den gensidige udveksling og kontakt, som danner grundlag for barnets selvopfattelse, og dermed for dets personlighedsudvikling (Rechenbach 2003).

Ainsworth's mangeårige samarbejdspartner Mary Main og hendes kolleger (George, Kaplan og Main 1984 i Main et al. 1985) viderefører og underbygger ovenstående forskning med undersøgelsesmetoden Adult Attachment Interviewet (AAI), der er et semistruktureret interview, designet til at indfange oplysninger om omsorgspersonens egne tilknytningsrelationer fra den tidlige barndom samt vedkommendes opfattelse af den måde, disse relationer har influeret den senere udvikling. Formålet var, at kunne identificere, hvorvidt omsorgspersonens egne opvæksterfaringer har indflydelse på det nuværende tilknytningsforhold til vedkommendes eget barn. På baggrund af AAI, kunne personens opfattelse af dets egen tilknytning klassificeres i følgende fire kategorier: *autonom, afvisende, overoptagede og uafklarede* (Schaffer 2005; Hart & Schwartz 2008). (For en detaljeret beskrivelse heraf se bilag 1). Det interessante ved beretningerne om de

tidlige opvækst erfaringer ligger ikke i selve indholdet, hvorfor det ikke er dette, der vægtes ved kategoriseringen. Men i stedet er det måden, hvorpå erindringerne fortælles, specielt hvor sammenhængende, samt hvor følelsesmæssigt åbent, vedkommende fortæller herom (Main et al. 1985; Schaffer 2005).

Jf. George og Solomon (1996 i Schaffer 2005) korrelerer tilknytningskategorierne identificeret gennem AAI, både teoretisk og empirisk, med de kategorier Ainsworth fandt via SST. Det vil sige, at de voksne, der var *autonome og selvsikre* i relation til egne tilknytningserfaringer i barndommen, har sikkert tilknyttede børn, mens de, der er *afvisende overfor betydningen af tilknytning*, har ængstlige/ambivalent tilknyttede børn. De, der er *alt for optagede af deres tilknytningserfaringer*, har børn med et ængsteligt/undgående tilknytningsmønster, og endelig de, der fremkommer med *uafklarede* beretninger, har børn med et desorganiseret tilknytningsmønster. Forskningen peger således på, at børn ofte er klassificeret i samme tilknytningskategori, som deres mor, hvilket tilskrives, at moderens indre arbejdsmodel, opbygget i løbet af barndommen, synes at influere den måde, hvorpå vedkommende interagerer med sit barn, hvorfor barnet som følge heraf vil udvikle en bestemt form for tilknytning til hende (Main et al. 1985; Schaffer 2005).

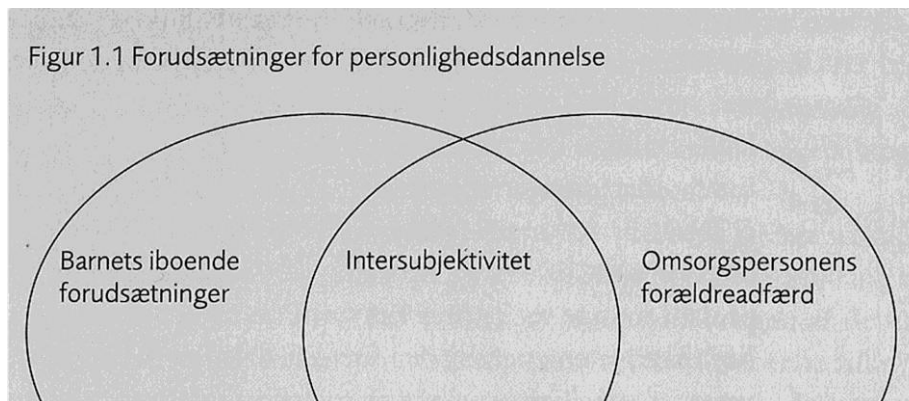
I en prospektiv undersøgelse af Fonagy et al. (1991) fandt forskergruppen på baggrund af AAI metoden, udført på 100 gravide kvinder i deres sidste graviditets trimester, at de i 75% af tilfældene kunne forudsige det ufødte barns tilknytningsmønster til dets moder, når barnet var blevet 1 år, hvor det blev testet i Ainsworth's Strange Situation Test. En moders evne til at indgå i samspil med sit barn kan således i et vist omfang skyldes forhold udviklet uafhængigt af barnet, og flere forskere peger på, at en sådan kontinuitet i tilknytning kan vare ved over tre generationer (Main et al. 1985; Benoit & Parjer 1994 i Schaffer 2005).

Selv om både AAI og SST metoderne i dag anses som praktiske, anvendelige og valide måleredskab, der understøtte den langvarige affekt tidlige tilknytnings erfaringer har på udformningen af personligheden, så har selve SST metoden dog igennem tiden fået kritik for at være for simplificeret i sin udformning. Det er bl.a. blev fremsat, at opdeling i tre eller

fire primære tilknytningskategorier synes at være for "grovmasket", og at der er risiko for at observationer af individuelle forskelle, forsøges passet ind i et på forhånd fastlagt skema, selvom barnets adfærd i flere tilfælde kun delvist passer ind i en bestemt kategori (Hart 2006b). Dette er i tråd med Smith (2003) der fremsætter, at Strange Situation Test (fremmedsituationen) omfatter et for snævert udsnit af adfærd, til at kvaliteten af tilknytning på individuelt niveau kan vurderes. Til trods for at situationen fremkalder stress i et vist omfang hos de fleste børn, er det ikke ensbetydende med, at det forekommer hos alle (Teti & Nakagawa 1990 i Smith 2003; Hill et al. 2003). En anden mulighed er, at fremmedsituationen, der måler tilknytning på baggrund af, hvorledes barnet anvender sin omsorgsperson som en sikker base ikke indfanger, at børnene måske bruger denne person på differentierende vis grundet forskellige mestringsstrategier, selvregulerende færdigheder og individuelle temperamentsforskelle. Disse forskellige muligheder, kan ifølge Smith undersøges ved at observere barnet i flere differentierende situationer, hvorfor han foreslår at fremmedsituationen suppleres med andre vurderinger af samspillet mellem omsorgsperson og barn. Han fremsætter *"selvom observationer baseret på fremmedsituationen giver vigtig information, bør et så vigtigt begreb, som tilknytning være forankret i flere aspekter af forholdet mellem voksen og barn"* (Smith 2003, 116). I diskussionsafsnittet ser vi nærmere på, hvilken form for tilknytningsmønstre adoptivbørn danner. Hertil kan det være relevant først at forstå, hvilke forskellige elementer i det sociale samspil, der har betydning for det lille barns udvikling, hvilket nærværende afsnit forsøger at kaste lys over.

3.3. Tidlige relationers betydning for et barns udvikling

"Det første, spædbarnet bliver udsat for i menneskets verden, er ganske enkelt sin mor og det hun gør med sit ansigt, sin stemme, sin krop og sine hænder. Den uafbrudte strøm af hendes handlinger giver spædbarnet dets første erfaringer angående menneskets muligheder for at kommunikere og forholde sig til hinanden på. Den koreografi, moderens adfærd danner, er det råmateriale fra den ydre verden, spædbarnet bruger til at opbygge sin viden og erfaring om alle menneskelige ting: menneskets væren; menneskets ansigt og stemme, og de former og skift der danner udtrykkene; sammenhængen i og meningen med menneskelig adfærd; forholdet mellem spædbarnets adfærd og andres". (Stern 1979, 16). Når et barns muligheder for udvikling er i fokus, er der ifølge Hart (2006b) tre vigtige forhold, der gør sig gældende: barnets iboende forudsætninger, intersubjektivitet og omsorgspersonens forældreadfærd, som illustreret i nedenstående model:

(Hart 2006b, 17)

3.3.1. Barnets iboende forudsætninger

Umiddelbart efter fødslen begynder spædbarnet at udforske omgivelserne i forsøg på at skabe mening i de visuelle, auditive og taktile indtryk, der perciperes. Denne evne til at række ud, respondere på og organisere sig i forhold til omgivelserne, starter som en forholdsvis primitiv reflekspræget adfærd, og er under langsom udvikling. Dermed er spædbarnet fra starten af livet et socialt og kommunikativt væsen, og har sine kommunikationssystemer rettet mod interpersonelle processer, handlinger og andre mennesker (Emde 1988; Brodén 1991; Stern 2000; Hart 2006a, 2006b; Schore 2006a, 2006b).

4.3.1.1. Taktil kommunikation

Det taktile system er det største sansesystem, og berøringssansen eller taktilsansen, som den også benævnes, har vist sig at spille en vital rolle for barnets følelsesmæssige udvikling. *"Spædbarnets oplevelser af kontakt og omsorg påvirker først og fremmest dets følelsesmæssige og sociale udvikling"* (Brodén 1991, 18). Forskere verden over har således set på betydningen af berøring og taktil stimulering i forhold til spædbarnets mulighed for at imødegå en gunstig udvikling (Ayres 2007), hvilket har affødt mange dyreforsøg. I den forbindelse kan nævnes den amerikanske antropolog Ashley Montagu's (1971) arbejde. Han har sammenholdt adskillige forskeres resultater, og har fundet signifikant kongruens mellem resultaterne, der entydigt peger på, at taktil stimulering synes at være en forudsætning for såvel fysisk som psykisk udvikling, og i høj grad for overlevelse. Uanset

pattedyrsart har det vist sig, at de fleste dyreunger skal slikkes, for at overleve (Ellneby 1994). Med relevans for ovennævnte er i USA bl.a. foretaget forsøg med nyfødte lam. På Cornell Behavior Farm blev én gruppe lam slikket af nogle får, mens en anden gruppe blev frataget denne mulighed. I gruppen af lam, der ikke blev slikket, kunne flere af dem ikke rejse sig op, og en stor del af dem døde. Derudover kunne det konstateres, at de lam, der blev tørret med et håndklæde, hvilket kan sidestilles med at blive slikket, kunne stå før de, der ikke blev, hvilket igen indikerer den taktile stimulerings betydning (Montagu 1971). Til trods for at vi ikke kan vide, hvorvidt andre grunde var involveret i, at nogle af lammene døde, såsom fødselsdefekter af den ene eller anden art, synes Montagu's tolkning af den taktile sans betydning, sammenholdt med Spitz's og Bowlby's omfattende undersøgelser, omkring betydningen af menneskelige kontakt og stimulering, relevant og betydningsfuld.

Hos mennesker har det lange svangerskab og selve fødslen en taktil funktion. Fosteret modtager kraftig taktil samt kinæstetisk stimulering i løbet af graviditeten, idet det vokser og udvider livmoderen. Fostervandet stimulerer konstant huden, og under selve fødslen trækker livmoderen sig sammen under veerne og bidrager derved til yderligere taktil stimulering (Montagu 1971; Ellneby 1994; Fyrand 1997). I den første levetid efter fødslen oplever spædbarnet via kroppen, ved at bruge den samt ved at tage imod omsorg fra den primære omsorgsperson, en følelse af eksistens (Brodén 1991). I den forbindelse betoner Hart (2006b), at berøring og udvikling af den kinæstetiske sans, er af vital betydning for spædbarnets gradvise evne til at mærke egen eksistens og afgrænsning. Det interpersonelle samspil bibringer barnet en grundlæggende viden og erfaring om, hvordan det er at være sammen med et andet menneske. Mange af dets første erfaringer foregår dermed gennem fysisk kontakt med den primære omsorgsperson, og kropskontakt samt "holden" er da også ifølge Brodén (1991) de mest fundamentale kontaktformer i det dyadiske samspil. Således spiller den primære omsorgspersons taktile kommunikation med spædbarnet en væsentlig rolle i det sårbare nervesystems udvikling lige efter fødslen, idet berøring aktiverer hele hjernen og er forudsætning for, at barnet kan mobilisere tilstrækkelig energi til, at det begynder at interessere sig for omgivelserne.

Flere studier har kastet lys over effekterne af manglende menneskelig kontakt tidligt i livet, og har dermed bidraget til forståelsen af den taktile stimulations betydning (Spitz 1945;

1946; Spitz og Wolf 1946). I en logitudinel undersøgelse af 123 børn på en vuggestue tilknyttet et kvindefængsel fandt Spitz & Wolf (1946), at børn, der indtil 6 månedersalderen dagligt var sammen med deres biologiske mødre, og havde udviklet sig normalt, ændrede sig drastisk i deres adfærd ved separation fra hende i en 3 måneders periode, hvor hun skulle til afhøring et andet sted. Dette viste sig først i form af gråd, der efterhånden afløstes af, at børnene lå passive hen i deres senge uden interesse for omgivelserne. Tilstanden strakte sig over 2-3 måneder efterfulgt af vægttab og søvnforstyrrelser, og derforuden udviste de gradvist tilbagegang i deres udviklingskvotient (UK) - et mål for fysisk og psykisk udviklingsniveau. Efter ca. 3 mdr. stilnede gråden af, og det krævede stærk provokation at frembringe den. Børnene sad eller lå nu med vidtåbne udtryksløse øjne, et frossent og forstenet ansigt samt et udtryk af, at de var "langt væk". I nogle tilfælde var adfærden ledsaget af autoerotisk aktivitet i de orale, anale og genitale zoner. Kontakt med børn på dette stadie var yderst vanskeligt eller nærmest umuligt. I bedste fald udløste en tilnærmelse skrig. Det kliniske billede var så distinktivt, at Spitz tolkede det som et psykiatrisk syndrom, en form for spædbarns depression, hvilket han gav betegnelsen *anaklitisk depression*. Han konkluderede, at børn omkring 6-8 månedersalderen, der først havde haft en god kontakt med deres moder, og som pludselig separeredes fra hende i længere end 3 måneder uden en anden omsorgsperson til rådighed, reagerede på afsavnet ved at trække sig tilbage fra omgivelserne. Hvis børnene blev genforenet med deres moder efter 2-3 måneder, forsvandt symptomerne igen (ibid.).

I tråd hermed hævder Schaffer (2000), at det er i 6-9 månedersalderen at børn for første gang begynder at reagere på adskillelse fra deres moder, idet adskillelsen på dette tidspunkt, psykologisk set, giver mening for barnet, og derved opleves som forstyrrende. Selvom barnet kan genkende og glædes over moderens tilstedeværelse før denne alder, orienterer det sig ikke mod hende, såfremt hun er væk, hvilket ændrer sig i takt med at barnet udvikler hukommelse. Hukommelsen tilbyder barnet at genkalde sig moderen og andre objekter, selv om de ikke er til stede, og medfølgende udvikling af denne kognitive kapacitet indtræder begreber som savn og separationsangst fra moderen i barnets verden. Dette er i tråd med Bowlby's tanker om, at det er i 7-24 månedersalderen, at barnet danner *entydig tilknytning* til den primære omsorgsperson, som han antager, er en livsnødvendig binding for barnet (Larsen 1999; Ibid.).

Med nutidens eksisterende og tilgængelige viden indenfor det udviklingspsykologiske område, synes det sandsynligt, at det ikke blot var selve separationen, der forårsagede de depressive symptomer, Spitz observerede. Den deprivation børnene blev udsat for i form af mangel på menneskelig kontakt og stimulation, idet der ikke var indsat en vikarierende primær omsorgsperson, har sandsynligvis i lige så høj grad været medvirkende til den fatale negative udvikling. (Man kan få et indtryk af dette ved at se Spitz's film "Grief" fra 1947). Der synes således også på tværs af forskningen i dag at være enighed om, at menneskelig kontakt, taktil og følelsesmæssig stimulation er forudsætning for normal og stabil udvikling hos det lille barn. Stimulering af denne art er således lige så nødvendig som al anden pleje og ernæring.

Begrebet *hospitalisme* stammer fra Spitz's (1945) undersøgelse af børn på et spædbørnshjem/hjem for hittebørn. Børnene var anbragt på hjemmet umiddelbart efter fødslen, og blev passet af et overbelastet plejepersonale. De første tre levemåneder havde børnene kontakt med deres biologiske mor eller en tilknyttet amme, men efterfølgende blev omsorgen draget af én sygeplejerske, der havde ansvar for 7-11 børn. Børnene var i deres senge til omkring 15-16 månedersalderen, senge der af hygiejniske grunde var afskærmet med lagner, hvorfor de blot kunne se loftet, indtil de selv kunne rejse sig op. Som konsekvens heraf formedes der store fordybninger i madrasserne. Dette bevirkede, at når børnene nåede 7 månedersalderen, hvor de normalt begynder at vende sig fra ryggen og om på siden, begrænsede fordybningen dette. Resultatet blev, at børn på 10- 12 måneder lå på ryggen, og det eneste de havde til rådighed som legetøj, var deres hænder og fødder. Der var altså tale om en meget begrænset form for social- og sansemæssig stimulation, der ofte kun omfattede de tidspunkter, hvor mad og bleskift fandt sted.

Spitz sammenlignede børnene fra spædbørnshjemmet, i de første 4 levemåneder samt i de sidste 4 måneder af det første leveår, med børn i en vuggestue, der var tilknyttet et kvindefængsel. Disse børn blev passet i vuggestuen tilknyttet institutionen i det første leveår. I kontrast til de afskærmede senge på spædbørnshjemmet, havde børnene i fængselsinstitutionen individuelle sovekabiner omsluttet af glas og dermed frit udsyn til omgivelserne. Efter 6 måneder blev børnene flyttet til værelser med 4-5 senge i hver.

Maden og de hygiejniske forhold var af høj kvalitet på begge institutioner, og der var desuden løbende opsyn med børnenes helbred. Således adskilte den fysiske omsorg sig ikke meget på de to institutioner rent praktisk. Det menneskelige miljø i fængselsinstitutionen var derimod mere stimulerende, idet børnene fra deres senge havde udsyn til mødre, der bar deres børn på armen, ammede dem, legede og småsnakkede med dem. Når de efter 6 månedersalderen flyttede afdeling blev miljøet endnu mere beriget, idet de kunne bevæge sig frit rundt og lege med de andre børn.

På hittebørnshjemmet var der 5-6 sygeplejersker til rådighed til 45 spædbørn, og dermed stor mangel på menneskelig kontakt. Contra hertil blev børnene på fængselsinstitutionen passet af deres egne mødre, der endvidere modtog undervisning i børneomsorg af sygeplejersker. Børnenes sociale baggrund var som udgangspunkt meget forskelligt. Mødrene i kvindefængslet kom fra vanskelige sociale vilkår, og generelt fungerede de dårligt psykisk og socialt. Mødrene til børn på hjemmet for hittebørn kom fra socialt velfungerende hjem, men var ofte unge mødre, hvis eneste problem var, at de ikke formåede at forsørge sig selv og barnet. Ifølge Spitz afspejlede dette sig i børnenes ressourcer fra starten af livet, rent genetisk set. På spædbørnshjemmet var børnenes udviklingskvotient (UK) gennemsnitligt 124, mens den for børnene på fængselsinstitutionen var en del lavere, 101,5 målt i de fire første levemåneder. Ved slutningen af børnenes første leveår havde billedet imidlertid ændret sig radikalt. Vuggestuebørnenes UK var steget til 105, mens børnenes UK på spædbørnshjemmet var faldet markant til 72. Således befandt vuggestuebørnenes udvikling sig fortsat indenfor normalområdet, mens børnene fra spædbørnshjemmet var faldet til et niveau nær grænsen til evnesvaghed (Spitz 1945). Endvidere udviste børnene fra spædbørnshjemmet alle tegn på *hospitalisme* såvel fysisk som mentalt. Til trods for at hygiejnen her var uanfægtelig, viste børnene fra 3. levemåned en ekstrem modtagelighed for infektioner, og enhver form for sygdom. I løbet af undersøgelsesperioden døde 23 børn i aldersgruppen 0-2 år (Ibid.).

Ved et opfølgingsstudie forløbende over 2 år (Spitz 1946) viste dødsraten sig på hittebørnshjemmet i mellemtiden at være steget til 37 %, idet 27 ud af de 91 børn, der oprindeligt indgik i undersøgelsen, var døde. Et stort antal af børnene var desuden blevet

genforenet med deres biologiske familie, hvorfor der nu blot var 21 børn tilbage, hvoraf den yngste var 2 år og den ældste 4 år. Disse 21 børn var ekstremt retarderede i deres mentale udvikling sammenlignet med normale børn i samme alder. Fysisk befandt kun 3 af børnene sig indenfor normalområdet med hensyn til vægt og højde. Generelt befandt børnene sig således på et fysisk udviklingstrin svarende til det, børn det halve af deres alder ville befinde sig på. Flere kunne ikke selv sidde, nogle kunne slet ikke selv bevæge sig rundt, og kun få kunne selv gå. Ligeledes kunne blot 9 af børnene selv spise med ske, og kun ét barn kunne selv tage tøj på. Sproget var ikke udviklet hos de fleste, og 6 kunne ikke udtale bare enkelte ord. Desuden var der næsten ingen af de større børn, der var renlige (ble fri). Spitz og hans medarbejdere tolkede, at effekterne af den massive deprivation, i forhold til pleje af en primær omsorgsperson, stimulation og kærlighed såvel som isolationen, var irreversibel. Dette understøttedes af, at børnene efter de første 15 måneder, som de hovedsageligt havde tilbragt i deres senge, blev flyttet til en anden afdeling, hvor miljøet var noget mere favorabelt. Her opholdt de sig sammen med andre børn i et stort solfyldt lokale. Tre til fem sygeplejersker var konstant hos dem, og de småsnakkede med hinanden og børnene. Børnene havde mulighed for at bevæge sig frit rundt, og blev derfor mere stimuleret i kraft af, at de kunne udforske omgivelserne aktivt. Til trods for dette positive skift var børnenes negative udvikling stadig fremadskridende.

Det gik børnene i fængselsinstitutionen noget bedre, selvom det heller ikke her var muligt at observere ret mange af de oprindelige børn, idet de fleste forlod vuggestueafdelingen efter 1 år, og den overordnede organisation på stedet tillod ikke nogen opfølgning på børn, der havde forladt afdelingen. 29 af børnene var dog stadig til stede. De var yngre end børnene fra hittebørnshjemmet varierede i alderen fra 13-18 måneder. Til trods herfor bevægede de sig lystigt rundt, nogle kunne selv tage tøj af og på, kunne spise selv med en ske, og næsten alle udtale nogle få ord. De forstod og rettede sig efter anvisninger, og de ældste var allerede bevidste om pottetræning. Alle deltog i livlige sociale lege, og de mere avancerede imiterede sygeplejerskernes aktiviteter, når de gjorde rent og vaskede gulv etc. Udviklingsniveauet lå indenfor normalområdet, og nogle endda et stykke over. Sammenlignet med det dystre billede, der tegnede sig for hittehjemns børnene, var forskellen slående. Under den i alt 3 ½ år lange periode, hvor fængselsbørnene blev fulgt, var der ikke ét eneste dødstilfælde. Børnene var ikke modtagelige for de samme

almindelige børnesygdomme som tilsyneladende udryddede størstedelen af børnene på spædbørnshjemmet. Et tilbageblik i journalerne på fængselsinstitutionen viste, at det totale antal børn afgået ved døden indenfor en periode på 14 år var 3 børn, hvoraf 2 døde af sygdom, og én under en operation (Spitz 1946). Jævnfør ovenstående synes både anaklitisk depression og hospitalisme altså i høj grad at omhandle manglen på menneskelig og social stimulation, og Spitz's undersøgelser bringer således evidens for vigtigheden af, at spædbarnets grundlæggende behov for menneskelig kontakt opfyldes. Samtidig fremhæver han de fatale konsekvenser heraf.

Men også Harlow's studier (1959) af rhesusaber har vist lignende effekt af moder deprivation. Abeungerne, der blev adskilt fra deres mødre umiddelbart efter fødslen, blev placeret i et bur med to kunstige erstatningsmødre. Én af ståltråd, som havde en sutteflaske med mælk, og én indpakket i blødt frotte og skumgummi men uden sutteflaske. Abeungerne foretrak primært den bløde frottemoder og kun ståltrådsmoderen, når de var sultne. Harlow konkluderede på baggrund heraf, at abeungernes behov for nærkontakt er ligeså grundlæggende som behovet for føde. Derudover fandt han, at frottemoderen fungerede som en tryk base, jf. Ainsworth's begreb herom, idet abeungerne gradvist undersøgte de ting, forskningslederen havde placeret i buret. Men hvis angsten for de ukendte ting tog overhånd vendte de straks tilbage til frottemoderen og klyngede sig til hende. Når der var genskabt balance i form af ro og tryghed kunne udforskningen fortsætte. Såfremt kun ståltrådsmoderen var til stede i buret, viste abeungerne tegn på ekstrem angst og søgte hen til et af burets hjørner, hvor de krøb sammen og rokkede frem og tilbage uden at ænse tingene i buret. Velvidende at dyreforsøg ikke i sig selv kan skabe grundlag for endelige slutninger gældende for menneskebarnet er lighedstrækkende på abeungernes og spædbørnenes reaktion på moderdeprivation slående, hvilket igen synes at pege på betydningen af berøring og dermed taktil stimulering.

4.3.1.2. Barnets kontaktadfærd

Der er i dag blandt forskere og teoretikere generelt enighed om, at spædbarnet fra livets begyndelse har et selv og en kompetence til at invitere til at indgå i relationer med andre mennesker (Bowlby 1969; Trevarthen 1979; Emde 1988; Brodén 1991; Stern 2000; Schibbye 2002; Schaffer 2005; Schore 2006a, 2006b). Én af de kompetencer spædbarnet

besidder er evnen til at styre den interpersonelle kommunikation med den primære omsorgsperson gennem blikkontakten. Observationer har vist, at vedvarende blikkontakt mellem et barn og dets moder, er en meget intens kommunikationsform, der ofte fremkalder stærke følelser. Schore (2006a, 171) beskriver eksempelvis, hvordan et barns blik drager og fanger moderens blik, og dermed fungerer som *"en kraftig interpersonel kanal til udsendelse af reciprok gensidige påvirkninger"*. Samtidig tilbyder blikkontakten et indtryk i den andens affektive tilstand, og dens tidsmæssige struktur indikerer parathed til at modtage og bearbejde social information (Hart 2006b). I de gentagne interaktioner mor og barn imellem, bryder barnet til tider blikkontakten for at regulere sit arousalniveau, sin emotionelle ophidselse, hvorefter det genoptager kontakten med moderen, når dette er opnået (Stern 1979; Brodén 1991; Hart 2006b; Schore 2006a). Disse gensidige afstemte synkroniserede interaktioner, hvor moderen tager hensyn til henholdsvis barnets signaler om tilbagetrækning og genoptagelse af samspil, er ifølge Schore (2006a) fundamentale for at barnet kan imødegå en sund affektiv udvikling. Øjenkontaktens betydning for det følelsesmæssige bånd mellem mor og barn er således stor, og spædbørn søger øjenkontakt fra livets begyndelse (Klaus og Kennell 1982 i Brodén 1991).

Derudover har det vist sig, at barnet først og fremmest søger sociale stimuli med sit blik, og at det synes prædisponeret til at søge det menneskelige ansigt blandt andre stimuli (Trevvarthen 1979; Emde 1988). Viser man et spædbarn forskellige former for tegninger, foretrækker det fremstillinger af det menneskelige ansigt (Brodén 1991). I sin kontakt med det helt spæde barn har omsorgspersonen tendens til fysisk at placere sig i en position, som muliggør et intenst fokus på dets ansigtsmimik samtidig med, at vedkommende giver barnet mulighed for at undersøge egen ansigtsmimik og reaktioner. Gennem sit fokus på barnets opmærksomhed støtter omsorgspersonen barnet, tilfredsstiller dets behov og forøger dets vitalitet. Ved 4-6 månedersalderen har barnet tillært sig bestemte måder at organisere sin kommunikation på, og udviser ofte tegn på uro eller afvisning, såfremt det "inviteres" ind i uvante kontekster (Hart 2006b). Et efterhånden kendt eksperiment, kaldet *"still-face-eksperimentet"*, illustrerer således også betydningen af delte og afstemte erfaringer. I dette forsøg interagerer spædbarnet og dets moder først i et gensidigt samspil, typisk indeholdende en kommunikationsproces bestående af fem faser: *begyndelse/optakt til kontakt, gensidig orientering, hilsen, lege-diaglog og til sidst en*

afslutning af kontakten (Tronick et al. 1978; Tronick 1989). I det efterfølgende samspil er den feedback barnet normalt modtager, eksperimentelt manipuleret, idet moderen er blevet bedt om ikke at besvare spædbarnets udspil samt at lave sit ansigt udtryksløst. Still-face forsøgene viser, at når spædbarnet fratages mulighed for at etablere et "normalt" samspil med sin moder, mister det typisk både kontrollen med sin kropsholdning, trækker sig tilbage og vender sin opmærksomhed mod egne kropfunktioner. Tronick et al. (1978, 8) beskriver still-face reaktionen således: *"Finally, he completely withdraws, his body curled over, his head down. He does not look again at his mother. He begins to finger his mouth, sucking on one finger and rocking his head, looking at his feet". He looks wary, helpless, and withdrawn. As the mother exits at the end of the 3 minutes, he looks halfway up in her direction, but his sober facial expression and his curled body position do not change"*.

Til trods for at mødre blot er udtryksløse i små 3 minutter, finder spædbørnene det meget forstyrrende, hvilket tilskrives, hvor vital betydning den gensidige kontakt er for spædbarnet og dets affektive udvikling. Resultatet understøtter således, at spædbarnet ud fra tidligere gentagne interaktioner med moderen har etableret faste forventninger om de sociale kommunikative spilleregler. Derfor bliver det også meget forstyrret og ulykkeligt, grundet moderens modsætningsfyldte udtryk, der udgør en ukendt og fremmed situation for barnet. Idet hun først inviterer til dialog og leg, men ikke, som vanligt viderefører initiativet, men i stedet afbryder kontakten inden den overhovedet er rigtigt etableret (Tronick 1989). Den endelige tilbagetrækning af spædbarnet, når det ikke længere forsøger at bringe moderen ud af den udtryksløse tilstand, minder om den tilbagetrækningsadfærd og depressive holdning Spitz fandt i sine undersøgelser samt den Harlow observerede hos rhesusaber udsat for moderdeprivation. Men også Bowlby (1951) har berettet om en sådan adfærd observeret ved institutionaliserede børn, der er længerevarende depriveret fra et emotionelt nærende bånd til en stabil moderfigur, idet han beskriver, at disse børn udviser en apatisk attitude og ligger hensygnende hen i deres senge.

Ifølge Trevarthen (1979) understøttes Tronick's forsøg af flere forudgående undersøgelser, hvor kommunikation mellem mor og spædbarn afbrydes (Brazelton et al. 1975, Papousek & Papousek 1975, 1977, Tatem 1974 alle i Trevarthen 1979). De signaler på sorg eller protest inklusiv selvstimulerende adfærd, ængstelige eller aggressive

handlinger, som børnene i disse undersøgelser udviser, er lig de, der er observeret hos børn, der har været kronisk isoleret fra menneskelig kontakt, eller som er diagnosticeret som autistiske (Clancy & MacBride 1975 i *ibid*). De tegn på angst og frustration, der fremstår som følge af, at kommunikationen afbrydes, illustrerer ifølge Trevarthen den tætte integration af subjektive emotionelle tilstande og interpersonel kommunikation. Allerede i det helt tidlige samspil udvikles således en følelsesmæssig samregulering, der danner et mønster, der er unikt for den enkelte mor-barn relation og en "intern" kommunikationsform i den indbyrdes udveksling af gestus og udtryk er skabt (Schore 1994).

Omsorgspersonens kommunikation med og opmærksomhed på barnet og på, hvad det retter sin opmærksomhed mod, skaber endvidere et fælles fokus, der hjælper barnet til at fastholde sin koncentration over tid. Dette muliggør for barnet at fastholde og gøre stop i den flydende informationsstrøm dets mange sansninger og erfaringer udgør. Omsorgspersonens ansigtsmimik, er en vigtig del af kommunikationen og udløser desuden signaler fra spædbarnet, der henholdsvis bidrager til, at vedkommende bliver forståelig for barnet, og samtidig tillader det omsorgspersonen at tolke spædbarnets signaler som kommunikative. Mennesket er da også den mest imitative art overhovedet (Brodén 1991; Hart 2006b), og evnen til imitation, mimik og gestik er medfødt. Via imitativ adfærd udvikler barnet bl.a. evne til at indleve sig i andre, og at kunne opfatte andres intentioner, der jf. Sørensen (2006) er vigtige bestanddele i evnen til empati. Men evnen til at imiterer emotionelle udtryk og ansigtsbevægelser hjælper tillige barnet i dets opdagelse af eksistens og udgør grundlaget for identitetsudvikling (Gallese 2001 i Hart 2006b).

Omkring tre månedersalderen, hvis ikke før, kan spædbarnet udtrykke forskellige følelser såsom glæde, uro, forundring, angst etc. gennem mimik og andet kropssprog. Følelserne henviser ikke blot til specifikke følelsesmæssige udtryk, som glæde og vrede men tillige til kontinuerlige oplevelse af stemninger indlejret i det interpersonelle samspil. Som eksempel herpå kan nævnes måden, hvorpå en moder løfter sit spædbarn op, den måde hun bevæger sig i rummet m.m., og gennem disse handlinger affødes og indkodes en følelsesmæssig stemning i barnet, hvilket Stern kalder vitalitetsaffekter (Stern 2000). Ifølge Hart (2006b) kan vitalitetsaffekterne forstås ved brug af kinæstetiske begreber som bølgende, brusende, eksplosiv og lign., som følelser, der vælder op og aftager. Barnets

imiterer altså ikke blot et givent udtryk, men oplever også at udtrykket svarer til en bestemt sansning eller vitalitetsaffekt/baggrundsfølelse. Dermed er imitation mere end blot en direkte spejling af adfærd, og forskningen peger i den forbindelse på, at spædbarnet har en medfødt evne til at overføre sanseinformation mellem forskellige sansemodaliteter, hvilket betegnes amodal perception eller krydsmodalitet. Imitationsundersøgelser har således vist, at selv få dage gamle spædbørn kan imitere en voksen ved eksempelvis at række tungen ud, samt at nyfødte kan imitere voksnes følelsesmæssige udtryk, såsom sorg, glæde og vrede. (Field 1982; Meltzoff og Moore 1983; Stern 1985 alle i Brodén 1991). For at imitere må synssansen kunne oversættes til den proprioceptive sans, hvilket vidner om, at barnet har evne til amodal perception fra livets begyndelse. Endvidere har et studie af Meltzoff og Borton's (1979), illustreret ved eksperiment med en knopret sut, fundet, at taktile oplevelser kan "oversættes" visuelt. Her blev spædbarnets øjne tildækket, hvorefter det skulle sutte på en knopret sut. Efterfølgende blev sutten sammen med andre sutter fremvist for barnet, og det viste sig, at barnet, alene ud fra synsindtrykket, var i stand til at skelne den knoprede sut fra de andre (Meltzoff og Borton 1979 i Brodén 1991).

Fra en tidlig alder er det menneskelige ansigt og menneskestemmer de egenskaber ved miljøet, som barnet viser mest opmærksomhed. Menneskelige stimuli er vigtige holdepunkter for barnets situationsopfattelse og spædbarnet anvender umiddelbart efter fødslen tidlige sansemæssige evner såsom hørelse, lugt, smag og følesans til at interagerer med det omgivende sociale miljø. Eksempelvis kan det nævnes, at spædbarnet fra livets begyndelse har evne til at lokalisere auditivt, idet det vender hovedet mod det sted, lyde kommer fra. Det reagerer især på stemmer med høj intensitet, tonehøjde og lav lydstyrke, som er den stemmetype mødre typisk anvender, når de taler til spædbørn. Ligeledes er det påvist at børn allerede ved fødselen er i stand til, at genkende modernes stemme blandt andre stemmer (Mills & Melhuish 1974 i Trevarthen 1979, 334; DeCasper & Fifer 1980 i Brodén 1991, 75), og at det kan skelne hendes lugt fra andre kvinders, idet de eksempelvis allerede i de første levedage kan skelne lugten fra moderens mælk fra andre kvinders mælk (McFarlane 1975 i Brodén 1991, 74). Men også medfødte signaler herunder evne til at opnå blikkontakt, imitation, gråd og smil har til formål at kommunikere med de sociale omgivelser samt at knytte den primære omsorgsperson til sig.

I de første leve uger udtrykker spædbarnet hovedsageligt sine behov via gråd, der efterhånden bliver mere varieret, hvorfor den bliver genstand for varierende fortolkninger. Vilkaarlige ansigtsudtryk og gråd udløser en respons hos omsorgspersonen, og på baggrund af den specifikke betydning vedkommende tillægger disse, bliver fortolkningen en del af en indre nuancering hos spædbarnet (Stern 2000, Hart 2006b). Men spædbarnet smiler også jf. Bowlby fra livets begyndelse, dog uafhængigt af tilstedeværelse af andre mennesker. Efter den første levemåned forsvinder dette "reflekssmil", idet barnet herefter kun smiler, når det ser et menneskeligt ansigt eller hører en menneske stemme. Dette er et uselektivt socialt smil, der hurtigt udvikler sig, og i løbet af 4-5 månedersalderen fremkommer det selektive sociale smil, der særligt retter sig mod omsorgspersonerne (Brodén 1991; Larsen 1999). Det sociale smil spiller en vigtig rolle for omsorgspersonernes oplevelse af kontakt med barnet, hvilket bidrager til og ofte motiverer omsorgspersonen til interaktion. Således synes barnets kontaktdadfærd at være medvirkende til, at spædbarnet opfattes som værende et socialt individ med evne til at indgå i et interpersonelt sammenspil. Dermed fremstår barnet som en aktiv medaktør i sin egen udviklingsproces, men har tydeligvis brug for en primær omsorgsperson i forhold til at udvikle sig optimalt.

3.3.2. Intersubjektivitet og forældreadfærd

Stern inddrager med sin teori om intersubjektivitet, til forskel fra Bowlby's teori om tilknytning, et større fokus på barnets subjektive perspektiv, og søger herved at øge forståelsen for det lille spædbarns indre verden. Ifølge Stern (2000) er evnen til at indgå i intersubjektivitet medfødt, og kan beskrives som en relateringsmåde mellem omsorgsperson og barn. Han inddeler intersubjektivitet ud fra tre mentale tilstande: fælles intentioner, fælles opmærksomhed og det at dele affekter. Ifølge Stern (2000) bidrager øjeblikke med intersubjektiv deling til, at barnet udvikler evnen til såvel at opretholde og styrke følelsesmæssige bånd til dets omsorgsgiver, som evnen til selvregulering. Målet med selvreguleringen er, at barnet lærer både at være sig selv, og samtidig i kontakt med en anden, hvilket danner grobund, og er en forudsætning for senere udvikling af empati og mentaliserende funktioner. Trevarthen (1979) definerer begrebet, som det lille barns aktive stræben efter at være fælles om begivenheder og ting. Ifølge Trevarthen (1979), som Stern (2000), er dette en proces, der starter allerede inden barnet har udviklet evnen til, at

opfatte den anden som et individ, der besidder sine egne subjektive oplevelser. Trevarthen (1979) opdeler således intersubjektivitet i primær og sekundær, hvor han antager, at den primære udvikler sig allerede ved 2-3 månedersalderen, og giver mulighed for følelsesmæssig kommunikation. Følelsesmæssige udtryk kan ses hos helt små spædbørn, og i 2-3 mdrs. alderen har barnet, ifølge spædbarnsforskning, udviklet en opfattelse af, hvorledes omsorgspersonens opmærksomhed indvirker på det (Ibid.).

Sekundær intersubjektivitet udvikles i 7-9 måneders alderen, hvor barnet nu er i stand til at afstemme sig med omsorgspersonens følelser. Dette kendetegnes ved, at barn og omsorgsperson nu kan indgå i fælles opmærksomhed mod noget uden for dem selv, og ligeledes, at de hver især er bevidste om hinandens opmærksomhed. Således opstår den sekundære intersubjektivitet på et trin i udviklingen, hvor barnet bliver i stand til at dele oplevelser, og derved nu også kan opnå psykisk nærhed på samme måde som fysisk nærhed. Intersubjektivitet indebærer desuden, at være fælles om og dele affektive oplevelser. Stern (2000) benævner den affektive afstemning, som det vigtigste element i intersubjektiviteten, og det er i den primære intersubjektive proces, at omsorgspersonen afstemmer sig med, og følger barnets følelsesmæssige tilstand og udtryk. Begrebet affektiv afstemning er således nyttigt i forhold til, at beskrive processer, der indebærer at vi kommer indenfor hinandens oplevelsesverdener. Den affektive afstemning kan således forstås som forudsætningen for, og som det første led i en proces, der udmunder i, at mor og barn kan dele noget på et intersubjektivt plan (Schibbye 2002).

Affektiv afstemning er altså ikke det samme som intersubjektivitet, men udgør snarere et element i den intersubjektive proces. Forskellen på affektiv afstemning og intersubjektivitet er, at når der er tale om affektiv afstemning indstiller (afstemmer) moderen sig på barnets emotionelle tilstand, men ved intersubjektivitet *deler* mor og barn oplevelser og følelser. Intersubjektiv udveksling betragtes, af nyere udviklingspsykologiske teorier, som det mest betydningsfulde element i samspillet mellem mor og barn, hvorudfra barnet skaber og udvikler sin selvstruktur samt sit forhold til signifikante andre på. At dele oplevelser og følelser er således afgørende for barnets selvopfattelse såvel som for dets opfattelse af andre (Schibbye 2002; Stern 2000). Den følelse af nærhed, barnet oplever i dyaden med

omsorgspersonen medfører basale fornemmelser og affekter, der skaber fundamentet for udviklingen af mere komplekse følelser.

I barnets interaktion med den primære omsorgsperson, indeholdende adskillige subtile afstemnings og fejlafstemningsprocesser, modnes og udvikles barnets nervesystem, og omsorgspersonens kærlige indlevelse i og forståelse for barnet, er alt sammen med til at forme dets personlighed. Bowlby's og Ainsworth's arbejde betoner, som tidligere fremsat, hvorledes denne forståelse omsorgspersonen udviser overfor barnets signaler, tilskynder til at en sikker tilknytning imellem de to parter kan opstå. Gennem de gentagne interaktioner med den primære omsorgsperson (herunder øjeblikke af intersubjektivitet), der formår at rumme og lindre uro styrkes barnets evne til bl.a. at håndtere negative affekttilstande, hvilket øger dets tillid til, at dets behov for ydre støtte til selvregulering bliver mødt (Trevarthen 1979; Stern 2000; Øvreidee 2001; Schibbye 2002; Hart 2006b; Schore 2006a, 2006b). En sidste faktor, som her skal nævnes, af betydning for det interpersonelle samspil er barnets medfødte temperament og sårbarhed. Når barnet først er involveret i en tilknytningsrelation bliver dets medfødte dispositioner både omformet og underlagt relationen, hvilket uddybes nærmere i nedenstående afsnit.

3.3.3. Temperament, sårbarhed og miljøpåvirkninger

Temperament omfatter ifølge Hart (2006b) bl.a. barnets grad af emotionalitet, irritation, aktivitetsniveau, evne til opmærksomhed, selvregulering samt hvorledes, det reagerer på og copes med følelsesmæssige situationer og forandringer. Spædbørn fødes med individuelle temperamentsforskelle, hvilket resulterer i, at de møder omverdenen på forskellige vis. De reagerer således også ofte forskelligt på samme stress stimuli, og miljøets indvirkning kan derfor få vidt forskellig effekt på det enkelte barn og dets udvikling. Sagt med andre ord: *"hvad der er sindsoprivende belastning for den ene, er for den anden en kærkommen, stimulerende udfordring"* (Rutter & Rutter 1997, 34). Men også omsorgspersonens temperament medbringes og påvirker den måde, hvorpå vedkommende håndterer barnets temperament, hvor både moderens og barnets iboende temperament modificerer hinanden. Ifølge Sroufe og Fleeson (1986) og Emde (1988) giver det da også kun mening at tale om barnets temperament i samspil med omsorgspersonen, hvorfor det medfødte temperament ikke eksisterer som en separat enhed.

Endvidere fremsætter Emde (1988) og Hart (2006a) at et barns perception og bearbejdning af miljøpåvirkninger, deriblandt det tidlige samspil med den primære omsorgsperson, har vital betydning for dets adfærd, herunder hvordan de arvelige dispositioner kommer til udtryk. Det skal forstås på den måde, at spædbarnets genetiske potentiale behøver særlige former for stimulation fra omgivelserne, for at udvikle sig tilstrækkeligt. I tråd hermed pointerer Thomas et al. (1997 i Schore 2006a), at neurobiologien har cementeret, at spædbarnets hjerne er indrettet på en sådan måde, at den formes af det interagerende miljø. Forskning udført af Suomi (1997) illustrerer kongruent hermed, hvorledes rhesusabers medfødte dispositioner er underlagt og kan omformes i interaktionen med omsorgsgiverne.

Suomi (1997) undersøgte således, konsekvensen af tidlige positive tilknytningserfaringer hos rhesusaber, idet han lod spæde rhesusaber, der var forskellige i temperamentsmæssig reaktivitet, opfostre ved ikke beslægtede hun-aber, der var forskellige i deres moderlige omsorgsstil. Høj-reaktivitet vil sige, at abeunger af denne støbning typisk reagerer med frygt og angst medfølgende signifikant og ofte langvarig aktivering af HPA-aksen, det sympatiske nervesystems arousal samt øget omsætning af noradrenalin ved kontakt med en bred vifte af miljømæssige stimuli. Stimuli, som de fleste andre aber i flokken finder interessante, og ivrigt udforsker med minimal fysiologisk arousal. Høj-reaktive rhesusunger kan ofte identificeres i de første få levemåneder, hvor de begynder at forlade deres mødre, idet de i denne forbindelse typisk udviser mindre udforskningsmæssig adfærd end jævnaldrende abeunger. Ydermere har de tendens til at være generte og tilbagetrukne i deres omgang med jævnaldrende (Ibid.).

Abemødrene blev inddelt i én gruppe med usædvanlig omsorgsfulde mødre, der blev sammenlignet med én kontrolgruppe af mødre, der lå indenfor normalområdet mht. moderlig omsorg. Abeungerne blev opfostret af deres respektive plejemødre indtil de var 6 mdr., hvorefter de blev flyttet til større sociale grupper. Herefter kunne observeres dramatiske forskelle mellem de høj-reaktive unger, hvilket korrelerede med, hvilken type af plejemødre, der havde taget sig af dem. Mens de høj-reaktive unger opfostret af kontrolmødrene udviste forventede mangler i tidlige udforskningsmønstre grundet deres medfødte sårbarhed, var de høj-reaktive unger opfostret af de omsorgsfulde mødre

adfærdsmæssigt mere modne og sociale. Disse abeunger udforskede miljøet mere, og udviste mindre grad af adfærdsmæssig forstyrrelse under den periode, hvor de blev fravænnede moderen, end de højreaktive unger opfostret af kontrolgruppen. De høj-reaktive unger i gruppen med de meget omsorgsfulde mødre synes således at være usædvanligt sikre i deres tilknytning.

Opfølgingsstudier af disse abeunger, efter de blev flyttet ind i større sociale grupper, satte yderligere lys på effekten af opfostringstypen på ungerens temperament, udtrykt ved et optimalt udfald for de høj-reaktive aber, med den tidlige sikre tilknytningshistorie. De blev specielt gode til at komme i kontakt med og alliere sig med andre gruppemedlemmer, overfor fjendtlige artsfæller. Ligeledes fik de efterfølgende tilegnet sig toppositioner i gruppens dominans hierarki. I kontrast hertil havde de høj-reaktive abeunger, opfostret af kontrolgruppen, som havde udviklet tidlige mindre sikre tilknytningsrelationer, tendens til at befinde sig i bunden af det samme dominanshierarki. Nogle af de hunner, der siden selv blev mødre, så endvidere ud til at have tilegnet sig den samme moderlige stil, som deres plejemødre. Dette var uafhængigt af både deres egne oprindelige reaktivitets profil, og den type moderlig omsorg, som var observeret hos deres biologiske mødre i forhold til andre abeunger. Således synes resultaterne at indikere, at de høj-reaktive hunner, opfostret af usædvanlig omsorgsfulde plejemødre, overførte dette kærlige omsorgsmønster til den næste generation af unger (Ibid.). Suomi's forskning peger altså på, at højt arvelige træk kan modificeres via bestemte tidlige erfaringer. Endvidere påpeger Schore (2001a, 2001b, 2006a), at spædbarnets moder er dets regulator for interaktion, idet hun regulerer dets endokrine system og nervesystem samtidig med hun fungerer som regulator for neurokemien i dets hjerne. I kapitel 5 beskæftiger vi os nærmere med de fysiologiske aspekter i forhold til, hvilken betydning tidlige erfaringer har på barnets neurofysiologiske udvikling.

Den her netop præsenterede evidens udspringer fra eksperimenter, hvor forskeren har haft mulighed for at manipulere med, og iscenesætte bestemte miljømæssige påvirkninger på abeunger, hvilket naturligvis ikke kan lade sig gøre at udføre med menneskebørn. Selvom der er mange biologiske ligheder mellem mennesker og dyr, som eks. aber, er der også forskelle, hvilket gør det vanskeligt at slutte noget direkte på baggrund heraf.

Således er der ikke nogen sikker empiri for, at observationerne i disse studier kan generaliseres til mennesker. I stedet må resultaterne ses i lyset af, og sammenholdes med de naturlige studier forskere har fået mulighed for at undersøge, med baggrund i nogle børns tragiske livsomstændigheder. Flere af disse observationer er præsenteret i kapitel 3, studier der bl.a. belyser opvækstbetingelserne for børn anbragt på institutioner, samt hvorledes institutionslivet får effekt på den videre udvikling.

3.4. Afrunding

Dette kapitel har først og fremmest præsenteret tilknytningsteorien og dens teoretiske fundament samt dens enestående bidrag til udviklingspsykologien. Her tænkes særligt på dens betoning af gensidig tilknytning mellem mor og barn som en afgørende faktor for at normal udvikling kan finde sted. Gennem et historisk tilbageblik på den bevægelse, der gennem tiden har fundet sted omkring synet på spædbarnet og dets udvikling, blev det belyst, hvorledes dette skift har haft vital effekt på senere teoriudvikling og forståelse. Yderligere blev det klarlagt, hvorledes Bowlby og hans evolutionsbiologiske tilgang bibringer en grundlæggende forståelse for, hvorledes tilknytning kan anskues som et tvingende behov på samme måde som andre biologisk baserede behov som sult og seksualitet. Men også at tilknytning ligner prægning hos andre dyr forstået på den måde, at den foregår automatisk, instinktivt samt på baggrund af den fysiske kontakt mellem spædbarnet og dets omsorgsgiver. Derudover fremsætter Bowlby at tilknytningsteorien er "kulturuafhængig", dvs. at spædbørn i alle undersøgte menneskelige kulturer udvikler tilknytning til én eller flere omsorgspersoner på omtrent samme alderstrin i de undersøgte kulturer (Van Ijzendoorn & Sagi 1999 i Broberg et al 2005; Smith 2003), såfremt et minimum af kontakt og samspil er tilgængeligt. Han hævder dog at børn, der vokser op under ekstrem social isolation eller bor på institutioner, hvor et stort antal omsorgspersoner kommer og går, undlader at danne tilknytning (Bowlby 1969).

I mange år blev tilknytningsteorien anset for værende for "biologisk", grundet dens etnologiske baggrund, hvilket kan synes paradoksalt, eftersom teorien netop betoner miljøets betydning contra drifternes og de infantile fantasiers betydning for barnets udvikling. Eller som Bowlby selv udtrykte det: *"Betydningen af at arve familiens mikrokultur er for individets psykiske sundhed eller sygdom ikke af mindre betydning, og det kan meget vel vise*

sig at være langt vigtigere end den genetiske arv" (Bowlby 1973, 323 i Broberg et al. 2005, 112).

Hvor tilknytningsteorien udgør en almen teori, der fremhæver den biologiske arts udvikling, som fundamentet for at forstå den basale menneskelige psykologiske udvikling, så giver Stern's teori en uddybning af Bowlby's tanker. Denne teori bibringer et bud på og en forståelse for, hvordan et sundt kerneselv udvikles. Stern anser det intersubjektive relateringsområde som det vigtigste for selvets udvikling, idet dette beskriver det dyadiske mor-barn samspil, og han antager at kvaliteten heraf er baseret på affektiv afstemning. Stern arbejder både med det observerede barn (udviklingspsykologiens spædbarns observationer samt den medfølgende empiri) og det kliniske barn (patient og terapeut rekonstruktion af den voksnes barndom), der bruges i psykoanalysen, og forsøger således at integrere to differentierende tilgange. Han plæderer ud fra observationer omkring det spæde barns kompetencer for, at spædbarnet fra fødslen er kommunikativt åben og tilgængelig for sociale samspil med omverdenen. At det fra starten har mentale kapaciteter i form af evne til amodal perception, der muliggør at integrere, og organisere alle former for sanseindtryk til en gryende fornemmelse af at være et sammenhængende fysisk selv, der handler og har fornemmelse af selvkontinuitet. Kongruent hermed antager Bowlby ligeledes, at barnet i den tidlige spædbarnealder danner en grundlæggende kerne, som senere fungerer som skabelon for den måde, det opfatter sig selv og andre på.

I afsnittet omhandlende barnets iboende forudsætninger, intersubjektivitet og forældreadfærd blev den tidlige barndoms scene, som Schore (2006a) benævner den kontekst, hvori det dyadiske samspil udspiller sig, præsenteret. Her blev bl.a. fremstillet adskillig empirisk forskning, der understøtter, at spædbarnet fra livets begyndelse er et socialt og kommunikativt væsen. Ydermere blev forskning omkring betydningen af stimulation herunder taktile kommunikation introduceret med henblik på at vise dennes vitale nødvendighed ikke blot for overlevelse, men også for optimal udvikling. Det blev således fremsat, at de første berøringserfaringer, der nedfælder sig som barnets første erfaringer med verden, ser ud til få afgørende betydning for dets videre udvikling og adfærd til trods for, at de ikke nødvendigvis senere i livet eksplicit kan erindres, (Montagu 1971; Spitz 1945; 1946; Ellneby 1994; Ayres 2007; Fyrand 1997; Rygård 2006). Således

har nærværende kapitel forsøgt at kaste lys over det optimale udviklingsscenarie, for i kapitel 6 at komme en afklaring nærmere, hvilken effekt en manglende kontinuerlig tilknytning til en primær omsorgsperson kan tænkes at have for et adoptivbarns udvikling. Men først fremstilles i næste kapitel et neuroaffektivt perspektiv på barnets udvikling, med det formål at opnå viden om, hvorledes tidlige samspilserfaringer influerer den neurofysiologiske udvikling med konsekvens for barnets adfærd og udvikling.

4. Den neuroaffektive udvikling

Fokus for nærværende kapitel er at anskueliggøre, hvordan udviklingen af barnets nervesystem påvirkes og formes via kontakten til den primære omsorgsperson. Dette muliggøres ved at lade udviklingspsykologiske teorier gå i dialog med nyere hjerneforskning. Tilføjelse af dette nye analyseniveau hjælper til en øget forståelse af, hvorledes manglende regulering i det tidlige mor-barn samspil kan resultere i udviklingsmæssige forstyrrelser/svækkelser, der kan lokaliseres særligt i hjernens affektregulerende systemer. En tankegang, der bl.a. kan spores tilbage til Bowlby (1969), der fremhævede, hvorledes en integration af biologi og udviklingspsykologiske teorier faciliterer, hvordan den primære omsorgsperson eksplicit influerer barnets kapacitet til affektregulering samt stresshåndtering. Men også Main (1999) konkluderede, at en kortlægning af forholdet mellem individuelle forskelle i tidlige tilknytningserfaringer, og forandringer i hjernens organisation og neurokemi fremover kan medvirke til, at udvide perspektivet på barnets udvikling (Main 1999 i Schore 2001b). Et neurobiologisk perspektiv på tilknytning udvider dermed forståelsesrammen for, hvorledes miljømæssige stimuli er medvirkende til at regulere den anatomiske og cellulære organisering i hjernen, og et nervesystem under udvikling, samt hvorfor det spædbarnet møder i sit miljø, fra starten af livet, får stor betydning for dets udvikling (Schore 1994).

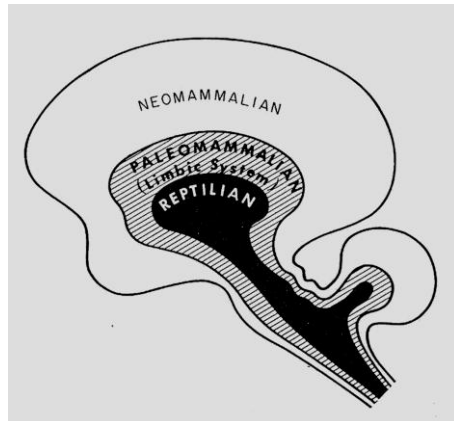
4.1. Hjernens hierarkisk opbyggede struktur

For at forstå strukturen og udviklingen af den menneskelige hjerne, synes det relevant at undersøge den foreliggende viden eller teoretiske antagelser om hjernens evolutionære udvikling.

4.1.1. Den tredelte hjerne præsenteret ved Paul MacLean

Neurovidenskabsmanden Paul MacLean (1967, 1970, 1985, 1990) har i den sammenhæng udviklet en bred teori, der belyser dette. Han opdeler hjernens strukturer i 3 hierarkiske niveauer, hvilke han forestiller sig, som kvantespring i den menneskelige hjernes evolutionære udvikling, og hvor det laveste niveau er mest udviklet fra fødslen af.

Hans model "The Triune Brain" illustrerer hjernen, som havende udviklet sig nedefra og op, gennem millioner af år, og er illustreret i nedenstående model

(MacLean 1970, 336)

At hjernen er hierarkisk i sin struktur skal forstås på den måde, at højere funktioner arbejder på basis af lavere funktioner, mens lavere og tidligere udviklede funktioner godt kan arbejde uafhængigt af højere funktioner. Teorien retter sig særligt mod forsøg på, at lokalisere anatomiske hjernestrukturer og neurale kredsløb, som er konstituerende for følelseslivet (MacLean 1967, 1970, 1985, 1990). De tre hjerneniveauer er forbundet med hinanden via massive nerveforbindelser og fungerer som tre hjerner i en, der i løbet af barnets udvikling skal forbinde sig og arbejde integreret for, at nervesystemet udvikler sig balanceret (Panksepp 1998). Det laveste hjerneniveau, er reptilhjernen, som er nonverbal, arbejder instinktivt, og udløser meget primitive emotioner som eks. angstreaktioner, aggressioner og seksualitet. Den består bl.a. af hjernestammen og basalganglierne, som er involveret i regulering af det autonome nervesystem. Følelser af behag og ubehag sanses via reptilhjernens forbindelse med det autonome nervesystem, og udgør dermed fundamentet for oplevelser og vurderinger, der efterfølgende styrer tanker, følelser og adfærd (MacLean 1990; Hart 2002).

Det næste niveau, er den paleomammale hjerne også kaldet den ældre pattedyrhjerne, hvor bl.a. det limbiske system er lokaliseret, også kendt som "følelshjernen". Herfra styres tilknytningsbehov og følelser, men ligesom det autonome nervesystem mangler det limbiske system de neurale kredsløb, der muliggør at kommunikere verbalt. Udviklingen af

den ældre pattedyrhjerne tilføjer hukommelsesfunktioner, samt mere sofistikerede følelser som eks. glæde og sorg til de basale krybdyrsagtige emotioner. Det limbiske system, som udvikles via det tidlige mor-barn samspil muliggør udvikling og finjustering af sociale samspils erfaringer, og dermed sociale emotioner som eksempelvis lyst til leg, henrykkelse eller tristhed, hvilket jf. Panksepp (1998) tilføjer egentlige emotioner til hjernens repertoire. Det er endvidere på dette niveau, at barnets indlevelsessevne og empatiske forståelse modnes, motivation og lyst til læring samt dets evne til fastholdelse af opmærksomhed udvikles, via mor-barn interaktionerne. Ifølge Hart (2002, 2006c) vil et barn, der ikke oplever tilstrækkelige positive følelsesmæssige afstemninger typisk få svært ved at balancere primitive impulser og forbinde sine følelser med kognitive processer. Barnets nervesystem vil som konsekvens heraf ofte være sårbart, og nemt kunne disintegrere grundet manglende fleksibilitets evne i forhold til at integrere de forskellige niveauer. Kongruent hermed fremhæver Cozolino (2006), at tidlige erfaringer tilegnet af de ubevidste niveauer (det reptile og paleomammale niveau) kan have livsvarige effekter på senere bevidst adfærd og oplevelse.

Det limbiske system udgør grænseområdet mellem primitive overlevelsesimpulser fra den sansende hjerne (reptilhjernen), og de bearbejdede analyser af sansefølelser, som foregår på det øverste hjerneniveau - den neomammale hjerne. Denne består bl.a. af præfrontal- og neocortex, og benævnes tillige - den tænkende hjerne eller ny pattedyrhjerne jf. MacLean's teori. Her organiseres, bearbejdes og kontrolleres på et bevidst plan indkommende information fra de to øvrige niveauer, og dette niveau besidder kapacitet til verbal kommunikation. Området muliggør altså for barnet at udvælge forskellige strategier afhængig af situationen, at kontrollerer/hæmme mere primitive impulser, behovsudsætte, planlægge og målrette dets handlinger. Endvidere muliggør hjerneområdet det for barnet at kunne sammenholde og skabe mening i dets perceptioner, samt at udvikling af et komplekst og nuanceret følelsesliv kan finde sted. Dermed udvides en følelse bl.a. med det, der tænkes om den. De højere hjernefunktioner arbejder ifølge MacLean's teori, som nævnt, på baggrund af de lavere hjerneniveauer, hvilket kan medføre visse implikationer, såfremt der af en eller anden årsag er opstået ubalancer på disse niveauer. Således vil den præfrontale cortex, der er forbundet med de dybereliggende følelsesmæssige område kunne påvirkes indirekte, og derved muligvis

ikke fungere eller udvikle sig optimalt. Dette kan eksempelvis vanskeliggøre at forstå andres følelser, begrænse indlevelsessevne og begrænse barnets refleksions evne i et sådant omfang, at dette begrænses til blot omhandlende konkrete her og nu situationer (Panksepp 1998; Hart 2002, 2006c; Cozolino 2006).

Adskillige forskere inden for de videnskabelige kredse har igennem tiden rettet en del kritik mod MacLeans teori. De tager afstand fra hans model over den tredelte hjerne, idet de antager, at den er for simpel fremstillet, og dermed bidrager til et indtryk af, at hjernen ikke er en stærkt integreret enhed. Til trods herfor er modellen medtaget i dette speciale som en anvendelig syntese, behjælpelig til at skabe orden i hjernens mange komplicerede strukturer. For som professor i psykobiologi Jaak Panksepp (1998, 43) har fremsat: *"Although the triune brain concept is largely a didactic simplification from a neuroanatomical point of view, it is an informative perspective"*. Og som Hart (2006a, 25) betoner er modellen *"kun et landkort, som ikke skal forveksles med "landskabet", den er ikke et polaroidfoto af hjernen"*. MacLean (1970) etablerede endvidere begrebet om det limbiske system, som den altafgørende hjernestruktur for emotionalitet. Til trods for uenighed i neurovidenskabelige kredse om, hvorvidt det er korrekt at fremstille det limbiske system som en anatomisk og funktionel særskilt enhed, er de fleste dog enige om, at de hjerneområder MacLean satte fokus på er essentielle underliggende lag af betydning for følelseslivet. De subkortikale strukturer, der er centrale for bearbejdning af social information er amygdala, hippocampus og hypothalamus, som alle er inkluderet i det limbiske system. *Amygdala* er nøglekomponenten i neurale netværk associeret med erfaringer omhandlende frygt, tilknytning, tidlige erindringer og emotioner på tværs af livsforløbet. Aktivitet i *Hippocampus* antages derimod at være associeret med eksplicit hukommelse og bevidst indlæring i samarbejde med amygdala, cerebral cortex og andre strukturer, mens aktivitet i *Hypothalamus* associeres med oversættelse af sociale interaktioner til kropslige processer via HPA-aksen (Cozolino 2006).

En sidste struktur, der her skal nævnes er *orbitofrontal cortex*, som er placeret på toppen af det neurale netværk, der udgør den sociale hjerne, og som nogle forskere antager, er en del af det limbiske system (eks. Schore), mens andre ikke gør (eks. MacLean). Dette kan skyldes, at området fungerer som et associationsområde, og er placeret i zonen, hvor

cortex og subcortex mødes, hvorfor den ligeså meget er en udbygning af det limbiske system, som en bestanddel af cerebral cortex (Cozolino 2006). I modsætning til amygdala, der er aktiv fra fødslen, så udvikles de orbitofrontale regioner i løbet af barnets første leveår. Som den eneste kortikale struktur har orbitofrontal cortex direkte forbindelse til hypothalamus, amygdala og den retikulære formation i hjernestammen, og kan regulere aktivering, samt har mulighed for at ændre instinktiv adfærd og drifter gennem disse forbindelser. Endvidere er orbitofrontal cortex involveret i afgørende menneskelige funktioner såsom social tilpasning, kontrol med humør, ambitioner og ansvar, impulshæmning og affektregulering - træk, der alle synes betydningsfulde for barnets personlighed samt dets sociale udvikling (Schoore 2006b). Sidst men ikke mindst bidrager denne hjernestruktur til integration af fortid, nutid og fremtid, hvilket bl.a. muliggør for barnet at tillæg tidligere samt nuværende interpersonelle erfaringer følelsesmæssig og social værdi (Hart & Schwartz 2008).

4.2. Hjernens modning og udvikling

Sammenlignet med andre primater, fødes menneskebarnet relativt tidligt i forhold til hjernens modning, og svangerskabet ville vare op til omkring 24 måneder, såfremt det mønster, der er typisk for andre primater, skulle følges (Gould 1977 i Cozolino 2006; Perry 2002). Menneskebarnets hjernemæssige umodenhed skyldes formentlig, at hvis hovedkredsen bliver alt for stor, vil det ikke være fysisk muligt at passere fødselskanalen. Hjernen afviger da også fra de fleste andre af kroppens organer ved at påbegynde sin vækstspurt i den prænatale periode, hvor dens grundstruktur dannes, en proces der fortsætter gennem de første par leveår (Perry 2002; Siegel 2001; Schoore 2001a; 2001b; Hart 2006a). Hjernen udvikler ca. 70 % af sit endelige indhold og potentiale efter fødslen, hvorfor den fra livets begyndelse altså er forholdsvis ufærdig (Schoore 1994). Dermed afhænger hjernens udvikling af henholdsvis fysisk og psykisk stimulering for at kunne færdigudvikle sig bevirkende, at den både er mest modtagelig, men dermed også mest sårbar overfor disse miljømæssige påvirkninger i den periode, hvor den udvikler sig mest (Perry et al. 1998; Perry 2002).

Spædbarnet fødes med langt flere hjerneceller (neuroner), end hjernen anvender. Neuronerne har alle mulighed for at danne synapser (neurale forbindelser). Dvs., at

neuronerne via elektroniske impulser, kan danne forbindelse, og derved modtage og videregive information. Synapserne udgør således et neutralt netværk, der er med til at øge hjernemassen. Blot 1/10 af de samlede antal neuroner består af nerveceller, mens resten udgør støtteceller, der optimerer neuronernes funktion. Nogle støtteceller danner et fedtlag på synapserne, hvilket øger impulsernes "transporthastighed", kaldet myelinisering, hvilket også bidrager til øget hjernemasse (Siegel 2001; Hart 2006a). Via dannelsen af synapser og myelinisering specialiseres neuronerne, og der etableres en specialisering af bestemte kredsløb (*parcellation*) i og med, at neuroner og kredsløb, der ofte aktiveres/"trænes". Samtidig foregår der i løbet af barndommen en beskæringsproces af overproducerende synapser, kaldet *pruning*, hvor de neuroner, der ikke anvendes uddør. Disse kan ikke senere genoplives. I denne forbindelse fremføre Schore (2001a, 2001b), at dette muligvis kan forårsage at vigtige færdigheder ikke udvikles grundet, at manglende stimulering i de tidlige leveår kan forårsage pruning af vigtige neuroner. På den anden side betoner Siegel (2001) dog, at idet hjernen er plastisk livet igennem forstået på den måde, at den fortsætter med at danne synapser og at nye neuroner kan vokse frem. Dette kan måske bevirke, at et tidligere understimuleret barn ved rette stimulering senere hen kan danne andre synapser, og derved kan udviklingen af manglende færdigheder muligvis rehabiliteres. På baggrund heraf synes det ikke usandsynligt at andre hjerneområder kan overtage funktionen af de færdigheder, der oprindeligt ikke blev udviklet. Dette er i tråd med at forskningen vedrørende neural plasticitet har fokuseret på hjernens evne til at tilpasse sig efter tidlige skader (Goldman 1971; Goldman & Galkin 1978; Henry et al. 1984 alle i Cozolino 2002).

Spædbarnets hjerne er forbundet med og kommunikerer med hele kroppen, og udgør en integreret del af centralnervesystemet (CNS), der foruden hjernen omfatter hjernestammen og rygmarven (Gade 1998). Den består af to halvdele, højre og venstre hemisfære, der overordnet set varetager, specialiserer og udvikler differentierende funktioner. De to hemisfærer forbindes via hjernebjælken (*corpus callosum*), og kommunikationen imellem de to er fra starten af livet forholdsvis sparsom (Cozolino 2006). Som fremstillet i kapitel 4 benytter spædbarnet tidligt i livet sine medfødte sociale kompetencer i dets kommunikation med omverdenen, hvorfor dets førsproglige kommunikation hviler på sociale og emotionelle aspekter. Det lille barn, er således

afhængig af, at disse færdigheder stimuleres og videreudvikles. Schore (1994, 2001a, 2001b, 2006a) har betonet, at barnets tilknytningserfaringer især har indflydelse på den erfaringsbetingede modning af spædbarnets højre hjernehalvdel, *"the right mind"*, som hjerneforskeren Ornstein (1997) også benævner den (Ornstein 1997 i Schore 2001a, 2001b, 2006a). Dette psykoneurologiske perspektiv understreger således tilknytningens afgørende rolle i barnets udvikling og særligt med henblik på udvikling af dets mestringsfærdigheder. Højre hjernehalvdel, der bl.a. varetager emotionelle og sociale funktioner er hovedansvarlig for overblik og sammenhænge, og gennemløber en accelereret vækstperiode i det første halvandet leveår. Venstre hemisfære begynder sin vækstspurt omkring 18 månedersalderen, men til trods herfor er højre hemisfære dominerende i barnets første tre leveår (Perry 2002; Hart 2006a).

Ved slutningen af det tredje leveår er hjernebjælken udviklet i en sådan grad, at informationsoverførsel mellem de to hemisfære forløber organiseret og planmæssigt, og barnets sprog begynder at få en følelsesmæssig betydning. Den tidlige modning af højre hemisfære bevirker, at den emotionelle kommunikation og de tidlige sociale erfaringer særligt påvirker denne hemisfære. Børn, der ikke modtager tilstrækkelig omsorg i de første tre leve år, hvilket som tidligere fremstillet ofte er tilfældet for institutionsbørn, har således øget risiko for udvikling af funktionsforstyrrelser i de strukturelle komponenter i denne hemisfære, der eks. har betydning for kropsansning, synkroniserings evne samt affektregulering (Hart 2006a; Schore 2001a, 2001b, 2006; Cozolino 2006). Perry (2002, 87) nævner i den forbindelse, jf. følgende citat, at såfremt følelsesmæssig omsorg tidligt i livet er fraværende, kan det få afgørende betydning for barnets socio-emotionelle funktion. *"If this is absent for the first three years of life and then a child is adopted and begins to receive attention, love and nurturing, these positive experiences may not be sufficient to overcome the malorganization of the neural systems mediating socio-emotional functioning"*. Det skal dog nævnes i den forbindelse, at effekten af den institutionelle deprivation på hjernes udvikling både afhænger af såvel grad af deprivation som timingen i den hjernemæssige udvikling. Dvs. nogle skader er værst, når de sker tidligt i livet, hvorimod de ikke vil have samme effekt senere hen (Perry 2002; Gunnar & Kertes 2005).

Fra fødslen eksisterer der relativt få nervecelleforbindelser, og synapser i spædbarnets hjerne, et antal der dog hurtigt tiltager, idet den stimulering, spædbarnet allerede umiddelbart efter fødslen udsættes for, påbegynder og forstærker bestemte mønstre af neural aktivitet. Denne aktivering af neurale kredsløb påvirker eksplicit måden, hvorpå forbindelserne i hjernen etableres herunder hvilke neurale netværk og synapser, der dannes og styrkes (Edelman & Tononi 2000). *"The caregiving environment has a specific impact on the infant's maturing brain as it is automatically creating neural circuits that mirror his experiences"* (Balbernie 2001, 238). Stimulering gennem menneskelig kontakt skaber således neurale forbindelser, samtidig med at den bliver bestemmende for, hvorledes hjernens genetiske materiale får mulighed for at udfolde sig. Derved kommer omsorgspersonen, via det dyadiske samspil, til at spille en væsentlig rolle for hjernens mere detaljerede opbygning og funktioner (Rutter & Rutter 1997; Edelman & Tononi 2000; Hart 2006a; Cozolino 2006). Dette er også en central antagelse i Schore's arbejde, idet han fremsætter at barnets tidlige miljø, medieret af den primære omsorgsperson, direkte influerer de endelige kredsløbsstrukturer, som er ansvarlige for barnets fremtidige socioemotionelle udvikling (Schore 1994, 2001a, 2001b, 2006a, 2006b). Schore (1994) nævner bl.a. at det antages, at et barns evne og lyst til leg synes at være en genetisk programmeret adfærd, men at den kræver bestemte kvaliteter i det omgivende miljø for at komme til udtryk. Eksempelvis vil faktorer som angst og sult virke hæmmende på lysten til leg, for de fleste pattedyr, og udvikles normalt kun inden for et kærligt og trygt miljø, hvor omsorgsgiverne udgør en sikker base. Både Schore og Cozolino taler om hjernens "erfaringsbetingede" vækst, hvormed menes, at barnets hjerne kræver specifikke socioemotionelle oplevelser, for at udvikle sig optimalt (Schore 2006a; Cozolino 2006).

Mange af spædbarnets første erfaringer foregår da også, som fremstillet i afsnit 4.3.1.1, via barnets fysiske kontakt med den primære omsorgsperson, altså gennem den taktile kommunikation. Idet berøring aktiverer hele hjernen og er forudsætning for, at barnet kan mobilisere tilstrækkelig energi til, at det begynder at interessere sig for omgivelserne, spiller moderens beskyttelse og kropskontakt en vital rolle i det sårbare nervesystems udvikling fra livets begyndelse. Ydermere er berøring grundlaget for at igangsætte et aktivitetsniveau i hjernen, der er højt nok til at regulere kropslige basis rytmer såsom fordøjelse, vejrtrækning, puls, opmærksomhedsregulering, muskelspænding og

mobilisering af immunforsvaret og er derfor en forudsætning for overlevelse (Montagu 1971; Fyrand 1997; Rygård 2006). Ifølge Rygård (2006) viser en undersøgelse i tråd hermed, at abeunger, der nægtes berøring af sin moder, ikke udvikler nerveforbindelser optimalt, særligt i hjernens limbiske system, der jf. MacLean's præsentation, er det område, der regulerer følelsesmæssige reaktioner. Ligeledes udvikles langt færre nerveforbindelser i cortex, der som nævnt er involveret i højere hjernemæssige funktioner som eksempelvis tankemæssig forarbejdning og hæmning af impulser. Forskere fremhæver desuden, hvorledes tidlig stærk deprivation, og deraf følgende mangel på taktile og vestibulær stimulering, påvirker barnets evne til at kunne fortolke, integrerer og bruge information indkommet fra sanserne (sansenintegration) (Cermak & Groza 1998; Johnson 2000). Schneider (1987 i Cermak & Groza 1998) har i den forbindelse fremhævet, at abeunger normalt klynger sig til deres moder i de første leveuger, og derigennem modtager taktile input, idet sanserne stimuleres via berøring, syn, lyd og lugt fra den kropslige nærkontakt. Men også vestibularsansen, der er involveret i balance og fornemmelse for bevægelse stimuleres, når moderen bevæger sig rundt i miljøet. Aber, opfostret i et "nursery" får ikke disse samme sensoriske motoriske erfaringer, hvilket har vist sig at være kritisk for deres fysiske vækst og emotionelle udvikling.

Til trods for, at det ikke umiddelbart er muligt at generalisere resultater fremkommet på baggrund af dyremodeller til menneskelig adfærd, synes resultaterne sammenholdt med bl.a. studierne af Spitz samt nyere forskning, at dokumentere den taktile stimulerings betydning. Eksempelvis har et nyere studie vist, at tidlig understimulation af menneskebarnet kan resultere i for lav aktivitet i frontallapperne, hvilket ifølge Rygård (2006) sandsynligvis kan få den medfølgende konsekvens, at barnet senere konstant vil forsøge at opnå denne aktivitet, hvilket viser sig ved hyperaktivitet samt besvær med at regulere aggressive følelser og impulser. De første berøringserfaringer nedfældes, som barnets første erfaringer med verden, og til trods for, at de ikke nødvendigvis senere i livet eksplicit kan erindres, kan de få afgørende betydning for barnets videre udvikling og adfærd (Montagu 1971; Spitz 1945; 1946; Ellneby 1994; Ayres 2007; Fyrand 1997; Rygård 2006). Såvel begrebet om indre arbejdsmodeller, som Schore's betoning af, at de tidlige livserfaringer hovedsageligt lagres sig i højre hemisfære, der opererer uden for barnets bevidsthed, udgør mulige forklaringer på, hvorledes denne proces lagres sig i hjernen. Til

trods for dette foregår på et ubevidst plan, får det senere en effekt på, hvorledes barnet oplever og begår sig i sociale sammenhænge.

Mangel på tidlige samspilserfaringer, mangel på passende respons og regulering af barnets følelsesmæssige tilstande, ser altså ud til at kunne påvirke den overordnede funktion af nervesystemet. Men også at kunne påvirke udviklingen af specifikke hjernekredsløb, der styrer vigtige adfærdsmæssige processer. Schore (2001a, 2001b, 2006a) har da også flere gange nævnt, at han anser tilknytningsteorien for at være en reguleringsteori, forstået på den måde, at det ikke blot er barnets adfærd en moder regulerer i det dyadiske samspil, men i lige så væsentlig grad dets fysiologiske og indre biokemiske tilstande. Det følgende afsnit vil således se nærmere på moderen, som en ekstern regulator for barnets indre tilstande.

4.3. Moderen som barnets eksterne regulator

Spædbørn fødes med individuelle temperamentsforskelle jf. afsnit 4.3.3, som bevirker, at de reagerer forskelligt på indkommende stimuli. Selv om spædbarnets temperament har indflydelse på dets individuelle basisniveau (arousal niveau), ved hvilket, nervesystemet og kroppen er i balance (homeostase), fødes ingen børn dog med et sådant fuldstændigt fastlagt basisniveau. Dette etableres i de første levemåneder, som følge af omsorgspersonens regulering af barnets affektive reaktioner (Schore 2001a). Hvad enten barnets arousalniveau er over eller under det basale niveau, vil kroppen til enhver tid søge tilbage til udgangspunktet, for at genfinde balancen. Dermed er spædbarnet afhængig af udefrakommende regulering på mere end én måde, først og fremmest er det afhængig af at få justeret umiddelbare følelser og emotionelle reaktioner. Men derudover har det tillige behov for, at justeringen på længere sigt danner et basalt arousalniveau, så systemet med tiden kan blive selvregulerende.

4.3.1. Barnet hjælpes til selvregulering

Alle følelsesmæssige udsving opstået som følge af stimulering, er uoverskuelige og u håndgribelige for små spædbørn, hvorfor det søger en voksne som formidler af en passende reaktion heroverfor. Dette sker både i stressede negative situationer, hvor barnet eks. bliver skræmt, men også i positive glædelige situationer, hvor barnet eks.

begejstres under leg. I begge tilfælde overvældes barnet af sine følelser, og søger derfor hjælp til at forstå, håndtere og reagere passende herpå. Ved gentagende ydre regulering danner hjernen lignende reguleringsforbindelser, og således strukturerer udefrakommende reguleringer hjernens måde at arbejde på, så barnet med tiden selv bliver i stand til at regulere sig (Siegel 2001). De specifikke neurale strukturers udvikling bestemmes dermed af de interpersonelle erfaringers karakter og timing.

Det synes således jf. ovenstående, at en indlevende og tilgængelig omsorgsperson, som er "tunet" ind på barnets tilstand, er en forudsætning for, at det kan udvikle selvregulerende mekanismer som affektregulering og stresshåndtering. Hermed ikke sagt, at fejlfæstninger eller fejlregulering *per se* vil hindrer denne udvikling. Faktisk påpeger Schore (2001a, 2001b), at det er de mange små hyppige fejlfæstninger, som fremmer den fortløbende udvikling af evnen til selvregulering. I skiftende affektive tilstande, opstår der indimellem korte øjeblikke, hvor moderen ikke øjeblikkeligt tilpasser sig situationen, som i et vist omfang kan virke stressende for barnet indtil det hjælpes tilbage til det basale arousalniveau. Men det er netop via disse oplevelser med afbrydelse og genoprettelse af homeostase, der lærer barnets hjerne, hvad der så at sige hjælper i en stressende situation. Trods barnets evne til at modulere negative affekttilstande, er der da også ifølge Hart & Schwartz (2008) en grænse herfor, såfremt den negative tilstand eskaleres i intensitet, hyppighed og varighed. De antager således, at vedvarende stress kan være en risikofaktor, der prædisponerer barnet mod udvikling af psykopatologi senere i livet. Når stress er ekstrem, vedvarende, eller når barnet er for lille til at tilpasse sig eller bearbejde den, kan der opstå problemer i forhold til stresshåndteringen. Under sådanne omstændigheder, bliver hjernens funktion og adfærd organiseret omkring frygt, rigiditet og en undgåelse af stimulering og udforskning.

4.3.2. Stress og stresshåndtering

Når et barn udsættes for fare/trusel, virkelige eller indbildte, aktiveres enten den sympatiske del eller den parasympatiske del af det autonome nervesystem, to systemer i ét, der har modsatrettede funktioner. Dette igangsætter en række processer, der involverer forskellige hjernestrukturer, transmitterstoffer og hormoner. Ved aktivering af det sympatiske nervesystem optimeres kroppens muligheder for enten at flygte fra eller

kæmpe med den af barnet oplevede faretruende og stressende situation, en respons, der betegnes fight/flight responsen. Når den parasympatiske del af nervesystemet registrerer faresituationer, vil barnet i stedet respondere med en motorisk blokering eller "fastfrysning" af visse sansekanaler og passivitet/overgivelse. Normalt genoprettes den indre balance, når faren er drevet over, men såfremt nervesystemet konstant reagerer med farereaktioner, og hvis reaktionen ikke stabiliseres samt afsluttes, vil der opstå en ubalance i nervesystemet i retning af overaktivitet eller passivitet, med stor betydning for dets fremtidige evne til stresshåndtering (Porges 1998).

Derudover kan vedvarende stress grundet moderlig deprivation jf. Cozolino (2006) få langvarende effekt for barnets evne til stresshåndtering, idet manglende stressregulering fra en primær omsorgsperson angiveligt influerer HPA-systemets måde at fungere på. HPA-systemet (the hypothalamic-pituitary-adrenocortical [HPA] system) er et neuroendokrint system, der udgør et samarbejde mellem hypothalamus, hypofysen og binyrebarken, som producerer stresshormonet kortisol (Smith 2003). Kortisol er et steroidhormon, som reducerer undersøgende adfærd, forøger årvågenhed, medfører defensiv tilbagetrækning samtidig med, det forsyner kroppen med den ekstra energi, der er behov for i en stresset situation (Hart & Schwartz 2008). Amygdala står for den umiddelbare frygtrespons, og aktiveres, ved "fare på færde". Den sender besked til hypothalamus om, at kroppen befinder sig i en belastet situation, og har brug for kortisol. Hypothalamus frigiver dermed stresshormonet CFR (corticotropin-releasing factor) til hypofysen, hvilket får denne til at udskille hormonet ACTH (adrenocorticotrophic hormone), hvilket igangsætter produktion af kortisol (glukocorticoider) i binyrerne. På baggrund af stressforskningen er det efterhånden et velkendt faktum, at længerevarende stress medfører et højt kortisol niveau i kroppen, hvilket kan få nogle vitale konsekvenser. Foruden at immunforsvaret svækkes, påvirkes også hippocampus, der bliver mindre følsom, og dermed ikke registrer, hvornår der er tilstrækkeligt kortisol i kroppen. Som konsekvens heraf får den ikke givet besked til hypothalamus om at stoppe produktionen, hvorved der opstår en selvforstærkende effekt i og med at det forøgede kortisol i kroppen udløser endnu mere kortisol (Hart 2006a). Men idet hippocampus tillige varetager barnets eksplicite hukommelsesfunktion kan et vedvarende højt kortisolniveau, som følge af stress, få alvorlig skadelige effekt herpå. Barnet har altså således jf. ovenstående en

medfødt fysiologisk stressrespons, der hjælper det igennem belastende situationer. Kredsløbet træder i kraft, når barnet er stresset, men har brug for hjælp til at genfinde balancen, når det ikke længere er tilfældet (Schore 2001a). Selv om det ifølge Smith (2003) endnu ikke er muligt at klarlægge helt præcist, hvilke former for dyadiske samspilserfaringer, der er påkrævet for at fremme et godt reguleret stresssystem, er det rimeligt at antage, at taktil stimulering samt erfaring med responskontingent (kontrollerbar) stimulering spiller en vigtig rolle. Schore betoner kongruent hermed, at taktil stimulering herunder når et barn trøstes, eksempelvis stabiliserer barnets stresshormonniveau, idet denne form for stimulation er med til at udvikle hippocampale receptorer, der kan øge optagelsen af kortisol. Sensorisk stimulation modner således neurale kredsløb på hjernestamme niveau, som igangsætter regulering af forskellige hormoner.

4.3.3. Omsorgspersonens effekt på hjernens neurokemiske kredsløb

Foruden hormoner påvirkes dannelsen og fordelingen af neurotransmitterstoffer og peptider tillige bestandigt ved barnets aktuelle samspil med miljøet. Disse tre neurokemiske substanser fungerer som elektriske og kemiske substanser i hele hjernen, og kan samlet set betragtes som hjernens budbringere, der influerer omtrent alle processer i organismen. *Neurotransmitterne* udløses i synapserne efter frigivelse fra nerveceller i hjernestammen, hvorimod *hormonerne* bl.a. frigives fra hypothalamus, hypofysen, binyrerne og kønsorganerne og transporteres via blodbanerne. *Peptiderne* derimod er opbygget af aminosyrer, og kan fungere både som et neurotransmitterstof, og et hormon (Hart 2006a). Derudover udsender alle neurotransmittere, hormoner og peptider specifikke typer af elektriske eller kemiske meddelelser, hvor nogle typer igangsætter, mens andre hæmmer bestemte psykoadfærdsmæssige tendenser.

Flere forskere inden for det hjernemæssige og neuroaffektive område antager, at et barns følelser bl.a. aktiveres gennem udløsning af visse neurotransmittere. En antagelse, der er baseret på, at de neurale kredsløb, som neurotransmitterne indgår i, producerer fornemmelser og sansninger, der er en del af de emotioner barnet oplever (Panksepp 1998). Neurotransmitterstoffer med relevans for motivationelle og emotionelle processer har især vist sig at være *serotonin*, *noradrenalin* og *dopamin* transmittere, der er forbundet med kredsløb til det meste af hjernen. Hvor serotonin især har betydning for barnets

grundstemning og følelsesmæssige reaktioner, kan et forhøjet niveau af noradrenalin udløse ængstelig adfærd og i værste tilfælde angsttilstande. Serotonin kan modulere barnets adfærd, mens noradrenalin derimod får det til at reagere på stimuli, der perciperes som farlige, og derfor er balancen mellem serotonin og noradrenalin essentiel for evnen til stabil affektregulering. Serotoninens effekt kan kun forstås i relation til noradrenalin, idet den modulerer noradrenalinens responsivitet og arousal (Hart 2006a). Ifølge Smith (2003) er biprodukterne af disse stoffer, som udskilles i cerebrospinalvæsken under normale opvækstforhold i stabil balance. Men under social deprivation eller atypisk opvækst kan balancen mellem disse to signalstoffer forstyrres.

Et forsøg udført af Suomi (2000) med rhesusaber understøtter, hvorledes ugunstige opvækstforhold tidligt i livet kan forstyrre balancen mellem disse signalstoffer, med senere adfærdsforstyrrelser til følge. Han undersøgte i dette studie miljøets effekt på en genetisk arvelig disposition for et kort allel hos rhesusaber, som bevirker, at serotoniniveauet begrænses. En arvelig disposition, som også forekommer hos mennesker. Nogle af disse aber blev opfostret med jævnaldrende, mens andre blev opfostret af deres biologiske mødre. Genanalyserne viste, at den relative hyppighed af aber, der havde et kort versus et langt allel ikke adskilte sig signifikant mellem de to opfostringsgrupper, hvilket var forventet, givet at disse aber var randomiseret fordelt til deres respektive opfostringsbetingelser fra fødslen. Han inddelte derefter rhesusaber efter genotype og opfostringsvilkår. Mens aber med et kort allel, som var opfostret med jævnaldrende udviste svækket serotonin stofskifte, udviste de med samme genotype, men som var opvokset hos deres mødre normal serotonin stofskifte samt høj social dominans. På baggrund af dette eksperimentelle forsøg synes neurobiologien således at vidne om, den essentielle betydning tilknytning og omsorg har for nervesystemets udvikling. Dette synes at gælde uanset, tilstedeværelsen af en genetisk sårbarhed eller ej. Den genetiske sårbarhed synes at kunne modereres gennem omsorg og nærhed fra en primær omsorgsperson.

Dopamin er som nævnt også involveret i emotionelle processer eksempelvis omkring barnets følelser af forventningsglæde og glædefyldt opmærksomhed i det dyadiske samspil med moderen, hvor dette signalstof har betydning for regulering af arousal funktioner. Eksempelvis kan en moder, når hun inviterer sit barn til en positiv og åben

kontakt, igangsætte en produktion af dopamin i barnet, hvilket modner dets ufærdige nervesystem, og hjælper det til at udvise og udvikle evne til indlevelse og nysgerrighed (Schore 1994; Panksepp 1998; Cozolino 2006). Dopaminsystemet har således en central funktion i forhold til arousal af positiv emotionalitet (LeDoux 2002). Ifølge Hart (2006a) er dopamin et vigtigt stof allerede fra fødslen, idet det regulerer væksten af nervefibre, især i de præfrontale områder af hjernen. Schore (1994) betoner i den forbindelse, at såfremt en moder viser oprigtig glæde og interesse for sit barn, vil dette medføre en sympatisk arousaltilstand i barnets nervesystem, hvilket påvirker udvikling af tilknytningsdannelsen. Således vil en positiv affektiv afstemning med barnet fremme funktionerne af dopaminsystemet, der gennem opioidsystemet stimulerer hjernens belønningscenter. Dette fremhæver således, at tilknytning og kærlig omsorg er af essentiel betydning for en vellykket udvikling. Spædbørn, der ikke oplever kærlige og glædesfyldte interpersonelle interaktioner med en primær omsorgsperson, kan grundet den manglende dopaminaktivering få forstyrrelser i nervesystemets balance, hvilket senere kan afspejle sig i vanskeligheder med at indgå i sociale og nære relationer (Hart og Schwartz 2008).

Opioidsystemet stimulerer som nævnt hjernens belønningscenter og dette system fungerer som en antirespons mod stress. I det limbiske område i hjernen findes større densitet af opioidreceptorer end i noget andet hjerneområde. Da dette område især modnes og myeliniseres på et tidligt tidspunkt i barnets liv (omkring 6-12 månedersalderen), er området derved forholdsvis sårbart overfor stress og omsorgssvigt netop i denne periode af hjernens udvikling. Dopaminsystemet aktiveres, som nævnt, af et højt niveau af opioider, hvilket udløser positive følelser, og en fornemmelse af tryghed, med vital betydning for dannelsen af tidlige tilknytningserfaringer. Kroppens endogene opioidsystem (kroppens indre morfin) (Schore 1994) er en del af neuropeptiderne, der tillige består af stressresponssystemet "Corticotropin-releasing factor" (CRF). Således aktiverer CRF stress, mens opioidsystemet udløser en antirespons, hvilket dulmer effekten af negativ arousal. En anden funktion, opioiderne varetager er, at de styrer aktiviteten af serotonin, noradrenalin og dopamin bevirkende, at de har en stor indflydelse på regulering af glæde, belønning og smerte (Panksepp 1998). Opioiderne formindsker derved direkte mængden og effekterne af stresshormonerne. Hart (2006a) nævner i den forbindelse, at

hos dyr, der isoleres, er der konstateret et nedsat opioidniveau. Såfremt dyrene efterfølgende sættes sammen med artsfæller, normaliserer niveauet sig.

4.4. Afrunding

Intentionen med dette kapitel har været, at belyse, hvorledes et barns hjernemæssige udvikling sker gennem samspillet med en primær omsorgsperson. Men idet hjernen er en kompleks størrelse, syntes det relevant med en præsentation af dens hierarkiske opbyggede struktur, modning og udvikling. En fremstilling tiltænkt som hjælp, til at navigere i dette vanskelige landskab. Det blev i den forbindelse klarlagt, at barnets hjerne fra fødslen langt fra er færdigudviklet til trods for, at de fleste af dens neuroner (godt 100 billioner) allerede her er til stede. De er dog ikke på dette tidspunkt integreret i et funktionelt neuralt netværk, hvilket er hjernens primære opgave de første leveår via formning og forstærkning af livsnødvendige neurale forbindelser. En proces, der kun kan finde sted, såfremt barnet interagerer med et levende og responsivt miljø, idet dette sikrer en normal hjernevækst (Balbernie 2001). Og som Schore (1994, 78) fremsætter det: *"for the developing infant the mother essentially is the environment"*.

Med moderen som barnets eksterne regulator blev det bl.a. fremhævet, hvilke regulerende funktioner, der angiveligt synes indlejret i tilknytningsrelationen mellem en moder og hendes barn både på et fysiologisk, biokemisk og psykologisk plan. Det blev belyst, hvorledes tidlige livserfaringer på godt og ondt præger barnets nervesystem på et tidspunkt, hvor det både er ufærdigt og i hastig vækst. Dette synes særlig relevant, når ønsket er at undersøge, hvorledes et barns neuroaffektive udvikling former sig, for børn startende deres liv på en institution. Disse børn har angiveligt, jf. tidligere præsenteret forskning, typisk ikke haft mulighed for at indgå i en egentlig tilknytningsrelation, hvorfor de angiveligt ikke har modtaget tilstrækkelig, hvis nogen hjælp til selvregulering, affektregulering samt stresshåndtering, hvilket har vist sig at påvirke nervesystemet og dermed hjernens udvikling.

5. Diskussion

I specialets introduktion blev der stillet ét hovedspørgsmål, nemlig, hvilken betydning det har for et barns psykosociale og neuroaffektive udvikling, såfremt det ikke har adgang til en stabil og kontinuerlig tilknytningsproces med en primær omsorgsperson. Centreret omkring børn, der tilbringer de første leveår i et institutionelt miljø, og som senere bortadopteres, danner dette hovedspørgsmål rammen om specialets afsluttende diskussion. I de to foregående kapitler er blevet fremstillet et tilknytningsteoretisk perspektiv på et barns udvikling efterfølgende suppleret med viden fra et neuropsykologisk perspektiv herpå. Det synes dermed muligt at betragte disse perspektiver, som to forskellige niveauer bagvedliggende den samme adfærdsmæssige problematik.

5.1. Konsekvenserne af tidlig moderlig deprivation

Til trods for at en stor del af adoptivbørnene, som fremstillet i kapitel 3, synes at udvikle en sikker tilknytning (45 %) til deres adoptivforældre, tyder det på, at en lige så stor del tilsyneladende udvikler usikre (23 %) eller desorganiserede tilknytningsmønstre (33 %) (van IJzendoorn & Juffer 2006) målt ud fra Strange Situation Testen. Denne test (procedure) blev oprindeligt konstrueret med henblik på vurdering af tilknytningstryghed hos normative børn i alderen 12-20 måneder, og flere forskere har fremsat, at metoden synes for simplificeret, når højrisikogrupper skal vurderes, som eksempelvis tidligere depriverede børn antages at være. Dette begrundes i, at børn i denne kategori adfærdsmæssigt kan afvige i stor grad fra normative grupper. Derfor synes der, ifølge flere forskere, behov for et mere finmasket vurderings og klassifikationssystem (Ames 1997; Marcovitch et al. 1997; Chisholm 1996, 1998; O'Connor et al. 2003; Audet 2003).

Et klassifikationsstem udviklet af Crittenden (1992, 2000a i Smith 2003) med henblik på at vurdere tilknytning blandt normative grupper af førskolebørn synes tillige anvendelig i forhold til børn, hvis tilknytningsadfærd kan være svær at klassificere. Vanskeligheder, der bl.a. ligger i at børnenes adfærd i separations-genforenings proceduren kan virke diffus og variere betydelig fra gang til gang. Crittenden's system er baseret på en antagelse om, at der er flere undergrupper inden for den desorganiserede kategori. Systemet har været brugt på børn i alderen 21-65 måneder og muliggør, at kategorisere børnene som

følgende: *sikre* (secure), *forsvarspræget* (defended), *tvangspræget* (coercive) eller *forsvarspræget/tvangspræget* (defended/coercive). Kategorierne ligner Ainsworth et al.'s (1978) fire hovedkategorier, men adskiller sig, idet systemet tilføjer to øvrige kategorier "sikker anden" (secure other) og "usikker anden" (insecure other) for at kunne indfange de børn, hvis strategier ikke passer ind i de øvrige kategorier (Audet 2003). Crittenden's arbejde omkring tilknytning, har fundet metoden anvendelig til at vurdere tilknytning hos andre højrisiko grupper såsom omsorgssvigtede og vanrøgtede børn (Crittenden 1985, 1988a, 1988b, 1992 i Chisholm 1998), hvilket har inspireret flere forskere på adoptionsområdet til at anvende denne metode, når tilknytningen mellem adoptivbørn og deres forældre vurderes. Studier med relevans i den forbindelse er bl.a. udført af Chisholm (1996, 1998).

5.1.1. Atypiske tilknytningsmønstres udtryksform

I disse undersøgelser har hun vurderet 46 sent adopterede børn, der har tilbragt mindst 8 måneder (varierende fra 8-53 måneder) på et rumænsk børnehjem. Deres gennemsnitsalder er ved adoptionen 18,5 måneder (varierende fra 8-68 måneder). Børnene matches individuelt på alder og køn med en kontrolgruppe af 30 tidligt rumænsk adopterede børn (før 4 mdr.), samt en sammenligningsgruppe bestående af 46 ikke adopterede canadiske børn, opfostret hos deres biologiske forældre, der aldrig har været institutionaliseret. Tilknytningsadfærden vurderes ved brug af Crittenden's (1992) system; "Preschool Assessment of Attachment" (PAA), som er baseret på en separation-genforenings procedure. En metode, der har rapporteret validitet (Solomon & George 1999).

Chisholm finder bl.a. i undersøgelsen af (1998), at 33 % af den sent adopterede gruppe ved 4½ årsalderen har udviklet et atypisk tilknytningsmønster til deres adoptivforældre, sammenlignet med 7 % af de canadisk biologisk opfostrede børn, og 4 % af de tidligt adopterede børn. Forskeren bringer ikke selv en mulig forklaring på, at de tidligt adopterede, fremstår som mindre atypiske i deres tilknytningsmønstre end de biologisk opfostrede børn. Men et bud herpå kunne være at, idet adoptivforældre ofte venter i mange år på at modtage et barn, investerer de muligvis en del mere tid, samt er mere sensitive og responsive overfor børnenes behov. Idet vores målgruppe er de sent adopterede, er det dog ikke sigtet at undersøge dette nærmere. De børn, der

kategoriseres som atypiske fremstår bl.a. som diffuse og uselektive, idet børnene synes ukritiske, overfladiske og upersonligt venskabelige. Flere af børnene benytter ikke adoptivforældrene, som en sikker base at operere ud fra i separationsgenforeningsproceduren, og udviser heller ingen tegn på uro, når de forlader dem for at udforske. Lignende undersøgelser omkring tilknytning er udført af O'Connor et al. (2003) og Marcovitch et al. (1997). Parallelt til Chisholm's resultater, finder O'Connor et al. (2003), at 42,5 % af den sent adopterede gruppe, har udviklet atypisk usikre tilknytningsmønstre, og Marcovitch et al. (1997) rapporterer, at ca. 42 % i denne undersøgelse har udviklet atypisk usikre tilknytningsmønstre.

5.1.2. Uselektiv tilknytningsadfærd

Til trods for at klassifikationer af tilknytning er beskrivelser af risikokategorier frem for kliniske diagnoser, så antager flere forskere, at ekstreme tilfælde af usikker/afvigende tilknytning hos små børn, er udtryk for forstyrrelse af den sikre base funktion. De meget ekstreme tilfælde antages således at kunne nærme sig, eller være udtryk for en klinisk forstyrrelse (Zeanah 2000; Rutter et al. 2007a). Ét atypisk adfærdsmønster, der særligt er beskrevet, som værende udtryk for ekstrem forstyrrelse af sikker base funktionen, er den overvenlige/uselektive adfærd. Dette giver sig eksempelvis til udtryk ved, at børn kontakter stort set alle voksne inkl. fremmede uden den forsigtighed, børn normalt udviser (Tizard 1977). Denne afvigende adfærd i sociale relationer er i litteraturen beskrevet med begreber som: mangel på tætte fortrolige forhold, en grad af uselektiv overvenlig adfærd, en forholdsvis mangel på at skelne mellem forskellige voksne, en tendens til uden videre at ville følge med en fremmed, en mangel i forhold til at tjekke om en situation er farlig eller ufarlig, ved at kigge på forældrens ansigtsudtryk (social referering) (Chisholm 1996, 1998; Ames 1997; Rutter et al. 2007a). Både DSM-IV (American Psychiatric Association 1994) og ICD-10 (World Health Organization 1992) inkluderer en kategori indeholdende disse træk, som betegnes reaktiv tilknytningsforstyrrelse (Rutter et al. 2007a). Se bilag 2 for nærmere beskrivelse af diagnosekriterierne.

Som tidligere nævnt, har megen forskning da også peget på, at tidligere institutionaliserede børn ofte udviser denne uselektive tilknytningsadfærd på institutionen, hvilket på overfladen kan give indtryk af, at børnene er trygge ved alle omsorgsgivere. I

realiteten eksisterer der dog sjældent et egentligt dybt emotionelt bånd mellem barnet og plejepersonalet (Tizard & Rees 1975; Dontas et al. 1985). Disse hengivende former for adfærd er ifølge Perry et al. (1998) sandsynligvis ikke udtryk for at børnene er trygge, men nok snarere et udtryk for at de mangler og søger tryghed. Adskillige opfølgingsstudier (Hodges & Tizard 1989a; Chisholm et al. 1995; Chisholm 1996, 1998; Ames 1997; Maclean 2003; O'Connor & Rutter 2000) har fundet, at selv, efter adoption ind i velfungerende familier har dette afvigende adfærdsmønster for flere børns vedkommende tendens til at vare ved.

Særligt det engelske forskningsteam har undersøgt, hvorvidt denne uselektive tilknytningsforstyrrede adfærd manifesterer sig, som noget vedvarende. De rumænske børn blev vurderet ved 4 års- (O'Connor et al. 1999, 2003) 6 års- (O'Connor & Rutter 2000; Rutter et al. 2001, 2004) og 11 årsalderen (Rutter et al. 2007a). Både ved 4 og 6 årsalderen finder forskerne, at varighed af stærk deprivation er associeret med markant tilknytningsforstyrret uselektiv adfærd (O'Connor et al. 1999, 2003; O'Connor & Rutter 2000; Rutter et al. 2001, 2004). Ved 6 årsalderen viste resultaterne endvidere, at alvorlig grad af uselektiv tilknytningsadfærd var mest markant til stede hos de seneste adopterede grupper (22 % hos 6-24 måneders gruppen, og 31 % for 24-42 måneders gruppen), 7 % hos de tidligt adopterede rumænske (0-6 mdr.) og mindst, (under 5 %) hos de engelske børn. Ved 11 årsalderen begrænses den centrale analyse til at omfatte de børn, der har været over 6 måneder på institution (børn, der befandt sig i alderen 6-42 mdr. ved ankomsten til UK). Årsagen hertil er, at på alle alderstrin, og i forhold til alle variabler adskilte 0-6 måneders gruppen sig ikke signifikant fra sammenligningsgruppen af UK-børn. Forskerne fandt at 54,2 %, af de børn, der udviste mild eller markant uselektiv tilknytningsadfærd ved 6 årsalderen, ikke udviste nogen uselektiv adfærd ved 11 årsalderen (Rutter et al. 2007a).

Til trods for at denne adfærd således ser ud til at forsvinde for over halvdelen af børnene, ser den tillige ud til at blive vedvarende for 45,8 % af børnene. Resultaterne peger altså på, at dette adfærdsmønster for tæt på halvdelen stadig er til stede, selv 7 år efter adoption ind i generelt velfungerende familier. Givet manglende evidens for at denne vedvarende er relateret til postadoptionmiljøet, kan resultaterne, ifølge Rutter et al.

(2007a), pege mod, at en form for forandring har udviklet sig inde i organismen. Dette understøttes endvidere af undersøgelsen ved 6 årsalderen (Rutter et al. 2004), hvor det konkluderedes, at en form for biologisk programmering sandsynligvis er involveret. Samtidig betones dog, at det ikke synes muligt med respekt for resultaterne fundet ved 11 årsalderen at vurdere, den mulige rolle psykologiske repræsentationer og indre arbejdsmodeller udgør. Blot står det klart, at når de to sent adopterede grupper slås sammen, er det fortsat de børn, der har levet under deprivation i længst tid, der fremstår med vedvarende problemer.

5.1.3. Opmærksomhedsforstyrrelser/hyperaktivitet

Et andet fænomen, der i øvrigt ofte synes at følges med uselektiv tilknytningsforstyrret adfærd, særlig blandt børn, der har levet længst under depriverede forhold (24-42 mdr.), er et adfærdsmønster, der i høj grad er præget af opmærksomhedsproblemer og overaktivitet (Rutter et al. 2001). Opmærksomhedsproblemer og et meget højt aktivitetsniveau er begge markante adfærdsmæssige træk, som er inkluderet i kriterierne for den kliniske diagnose ADHD (Attention Deficit/Hyperactivity Disorder). Se bilag 3, for nærmere beskrivelse af diagnosekriterierne for ICD-10. De engelske forskere bruger en lidt anderledes betegnelse, når de beskriver denne adfærd blandt de adopterede børn. De anvender termen "Inattention/Overactivity" (I/O), hvilket karakteriserer børn, der synes at være rastløse, i konstant bevægelse, nærmest hyperaktive, er let afledelige, og som har svært ved at koncentrere sig om noget i længere tid. Disse træk synes ifølge en del forskere på adoptionsområdet, at være blandt de mest almindeligt forekommende kliniske indikationer, hos tidligere institutionaliserede børn, opfostret på tværs af såvel "gode" som ekstremt dårlige institutioner og fænomenet er, på denne baggrund, beskrevet nærmere i adskillige forskningsrapporter (Goldfarb 1945b; Tizard & Hodges 1978; Hodges & Tizard 1989b; Marcovitch et al. 1995; Fisher et al. 1997; Ames 1997; Audet 2003; Vorria et al. 1998; Kreppner et al. 2001, 2007; Rutter et al. 2002; Maclean 2003; Roy et al. 2000, 2004; Gunnar & Van Dulmen 2007; Rutter et al. 2001, 2007b; Sonuga-Barke & Rubia 2008; Stevens et al. 2008). Tilsyneladende forefindes der ikke nogen specifikke undersøgelser, der beretter, hvor mange adoptivbørn, der rent faktisk får diagnosen ADHD, hvilket kunne være ønskeligt. Men jf. tidlige præsenterede data i afsnit 2.4, der viser, at ca. 5 %, af de

adopterede har kontakt med det psykiatriske system, antager vi at ADHD kan indregnes som en del heraf.

ADHD opfattes sædvanligvis som en psykiatrisk tilstand stærkt influeret af genetiske faktorer, med psykosocial indflydelse kun spillende en underordnet rolle, ætiologisk set (Taylor 1994, 1999 i Rutter et al. 2001). Det synes derfor iøjnefaldende, at det ifølge forskningen, er et af de mønstre, der stærkest er associeret med langvarig institutionel deprivation. Der synes ikke, at være ét klart bud på, hvordan denne adfærd skal tolkes blandt adopterede børn. I det følgende vil derfor diskuteres forskningsresultater, der repræsenterer forskellige tolkninger på, hvordan dette fænomen kan forstås. Diskussionerne blandt forskere centrerer sig omkring, hvorvidt I/O konstituerer et institutionelt deprivationssyndrom. Dette betyder, at det er en kombination af tilknytningsforstyrret adfærd og manglende evne til selvregulering, grundet manglende omsorg og stimulering fra kontakt med en primær omsorgsperson. En anden forklaring er, at neurologiske ændringer er opstået, ligeledes grundet manglende kontakt og et meget lidt stimulerende miljø, der nogle gange også inkluderer underernæring samt manglende medicinske ressourcer, og at dette kan være grunden til de mere vedvarende symptomer. På den baggrund foreslås, at I/O er det samme, som ADHD. Et sidste perspektiv, som her skal nævnes er, at hyperaktiv adfærd og opmærksomhedsforstyrrelser blandt børn, ifølge andre forskere, tillige kan ses som et udtryk for sanseintegrationsproblemer. Det vil sige, at hjernen ikke kan sortere indkomne sanseindtryk, bl.a. grundet manglende tidlig stimulering særligt af taktil og vestibular sansen.

5.1.4. Er opmærksomhedsforstyrrelser/hyperaktivitet (I/O) vedvarende?

Stevens et al. (2008) har udført en undersøgelse, der bl.a. ser på, hvorvidt I/O udgør et vedvarende problem for børn, der starter deres liv på institutioner. Undersøgelsen inkluderede 165 institutionsopfostrede rumænske børn – adopteret før 43 månedersalderen (3 ½ år). Den totale gruppe af institutionsopfostrede børn (n=144) blev inddelt i grupper i forhold til, hvorvidt de havde tilbragt 6 måneder eller mindre, 6-24 måneder eller 24-43 måneder på institution. Den tid børnene havde tilbragt på institutionen var nærmest lig deres alder ved adoptionstidspunktet, idet de var blevet anbragt indenfor de 2 første leveuger. 21 ikke institutionsopfostrede rumænske børn, der var adopteret

direkte fra familier, og som varierede i alder, dækkende det ovennævnte aldersspektrum, udgjorde kontrolgruppen. Desuden indgik en sammenligningsgruppe på 52 børn, som var født og adopteret indenfor Storbritannien før 6 månedersalderen (UK gruppen). Børnene blev vurderet i 6 og 11 årsalderen ud fra en kombination af standardiserede tests, standardiserede undersøgelsesbaserede interviews, spørgeskemaer og observationer. Dybdegående interviews blev udført med adoptivforældrene og spørgeskemaer, omhandlende børnenes adfærd, blev udfyldt af såvel forældre, som børnenes lærere.

Effekterne af deprivation synes, ifølge forskerne bag denne undersøgelse bl.a. at vise sig ved, signifikante forskelle på grupperne i såvel graden af I/O, som den procentmæssige fordeling af børn, der udviste denne adfærd konstant, på tværs af alle situationer. Der var således signifikant højere niveauer af I/O, målt ved 11 årsalderen, blandt de rumænske børn, adopteret efter 6 måneder, sammenlignet med UK gruppen. UK gruppen og de rumænske ikke institutions opfostrede børn adskilte sig ikke signifikant. Set i lyset af tidligere undersøgelser af disse børn ved hhv. 4 og 6 årsalderen, peger dette ifølge Stevens et al. (2008) på, at I/O kan være et vedvarende problem for en del børn, adopteret fra institutioner med stærk deprivation. Til trods for, at mange børn indhentede svækkelser, såvel på de fysiske som de intellektuelle domæner, målt ved 4 og 6 årsalderen, forholdt det sig nemlig således, at der var flere tilbageværende effekter, fra den stærke deprivation, som så ud til at være vedvarende hos en betydelig del af børnene (Rutter et al.1998; O'Connor et al. 2000). Som en af disse fremtrådte I/O, som værende tydeligt associeret med varighed af tid, tilbragt under de depriverede forhold i de rumænske institutioner (Rutter et al. 2001). Nedenstående tabel illustrerer forskernes fordeling af tilstedeværelsen af I/O ved 11 årsalderen, ved procentdel af børn karakteriseret ved at I/O ikke blot var til stede i mild grad eller situationsbestemt, men mere konstant i alle situationer. Denne fordeling var baseret på lærernes og forældrenes spørgeskemareporteringer.

Adoptiv grupper	Køn	Konstant tilstedeværende I/O i % (n = antal børn) Forældre rapportering	Konstant tilstedeværende I/O i % (n = antal børn) Lærer rapportering
UK sammenligningsgruppe n = 48 forældre n = 50 lærere	Begge køn	6 % (3)	8 % (4)
UK sammenligningsgruppe	Drenge	6 % (2)	12 % (4)
UK sammenligningsgruppe	Piger	6 % (1)	0 % (0)
Rumænsk gruppe uden institutionserfaring n = 20 forældre n = 19 lærere	Begge køn	5 % (1)	11 % (2)
Rumænsk gruppe uden institutionserfaring	Drenge	0 % (0)	9 % (1)
Rumænsk gruppe uden institutionserfaring	Piger	11 % (1)	13 % (1)
Rumænsk gruppe institutionsopfostret under 6 måneder n = 42 forældre n = 35 lærere	Begge køn	5 % (2)	6 % (2)
Rumænsk gruppe institutionsopfostret under 6 måneder	Drenge	9 % (2)	6 % (1)
Rumænsk gruppe institutionsopfostret under 6 måneder	Piger	0 % (0)	6 % (1)
Rumænsk gruppe institutionsopfostret 6-24 måneder n = 49 forældre n = 44 lærere	Begge køn	25 % (12)	25 % (11)
Rumænsk gruppe institutionsopfostret 6-24 måneder	Drenge	32 % (7)	33 % (6)

måneder				
Rumænsk institutionsopfostret måneder	gruppe 6-24	Piger	19 % (5)	19 % (5)
Rumænsk institutionsopfostret måneder n = 40 forældre n = 40 lærere	gruppe 24-42	Begge køn	23 % (9)	13 % (5)
Rumænsk institutionsopfostret måneder	gruppe 24-42	Drenge	36 % (5)	13 % (2)
Rumænsk institutionsopfostret måneder	gruppe 24-42	Piger	15 % (4)	12 % (3)

(Stevens et al. 2008)

Procenttallene i ovenstående skema afspejler, ifølge forskerne, at en stor procentdel af de sent adopterede børn udviser I/O adfærd konstant og således på tværs af alle situationer. Det er dog ikke gennemskueligt, hvad der præcist gemmer sig bag tallene. Eksempelvis, hvorvidt det er de samme børn, som indgår i forældre vurderingerne og lærernes vurdering af problemerne. Hvis der var mulighed for, at kende de originale tal, kunne en anden hypotese således evt. fremkomme. I tilfælde af, at adopterede muligvis fungerer forskelligt i hjemmet og i skolen, kan det diskuteres, hvorvidt denne adfærd er udtryk for en egentlig ADHD-diagnose eller ej. Således kunne det antages, at den store forskel i lærer og forældre rapporteringerne muligvis afspejler at nogle børn udviser mere I/O adfærd i hjemmet end i skolen på grund af eksempelvis flere stressfaktorer i hjemmemiljøet. Ligeledes kan forskellene evt. afspejles i at forældre og lærer har forskellige syn på, hvornår en adfærd kan opfattes som forstyrrende/hyperaktiv.

Det at I/O tydeligt fremstod, som værende associeret med varighed af institutionel deprivation, er overensstemmende med tidligere undersøgelsesresultater af Kreppner et al. (2001), (der undersøgte den samme gruppe børn, da de var yngre). Denne forskergruppe fandt at langvarig institutionel deprivation konstituerede en signifikant risiko

for I/O målt ved 6 årsalderen. Dette er tillige igen understøttet i flere efterfølgende undersøgelser (Rutter et al 2002, 2007b; Kreppner et al. 2007; Roy et al. 2000, 2004).

5.1.5. Karakteristika specifikke for deprivationsrelateret I/O

Mens et fokus, for Stevens et al.'s undersøgelse, var at undersøge, hvorvidt I/O fremstår, som et vedvarende problem, var et andet at karakterisere, hvad der er specifikt for deprivations-relateret I/O fænotype. Det er ofte blevet foreslået, at deprivationsrelateret I/O er et kvalitativt anderledes fænomen end ADHD. Dette forklares bl.a. ud fra andre formodede kausale mekanismer, hos børn beliggende på ADHD spektret (Roy et al. 2004). Ikke-deprivations relateret I/O antages således, at være stærkt relateret til en genetisk sårbarhed, og som højt arveligt. Hvis miljømæssige faktorer antages, at være involveret forstås de, i denne sammenhæng typisk, som relateret til præ og perinatale vanskeligheder, mens postnatale og interpersonelle faktorer almindeligvis ikke regnes for tilhørende de primære betydelige faktorer. Til trods for, at den stærke deprivation sandsynligvis spiller en vigtig rolle for udviklingen af deprivationsrelateret I/O (Kreppner et al. 2001), kan potentielle prænatale og genetiske indflydelsesfaktorer, dog ifølge Stevens et al. 2008, ikke udelukkes.

Stevens et al. (2008) antog endvidere, at deprivationsrelateret og ikke deprivationsrelateret I/O adfærd muligvis ville have forskellige associationsmønstre. For at undersøge, hvorvidt dette var sandt, undersøgte forskerne associationen mellem deprivations relateret I/O og de fire følgende faktorer, der konsistent har vist sig at være associeret med ikke-deprivations relateret I/O adfærd. Disse faktorer rettede sig således mod den ulige kønsfordeling, hvor der er en overvægt af drenge, associationen med adfærdsproblemer, lav IQ og med svækkelser i eksekutivfunktioner. Forskningsmæssigt er der konsistent rapporteret om, at børn med ikke-deprivations relateret I/O adfærd typisk scorer lavere på IQ i WISC-testen sammenlignet med kontrolgrupper (Kuntsi et al. 2004; Rucklidge og Tannock 2001; Crosbie og Schachar 2001 alle i Stevens et al 2008). Dette kan fortolkes på flere måder, idet det både kan forholde sig således, at hyperaktiv adfærd kan påvirke præstationen på IQ tests samt evne til indlæring og modsat, at lav IQ via associationen med eksekutive vanskeligheder samt lavt selvværd kan øge risikoen for hyperaktivitet/ I/O adfærd (Goodman et al. 1995 i Ibid). (Se bilag 4 for nærmere uddybning

af IQ og ADHD eller lignende symptomer). Desuden blev karakteristika ved tilknytning vurderet ud fra essentielle komponenter forbundet med uselektiv tilknytningsadfærd såsom, at ville vandre af uden videre, overvenlig adfærd overfor fremmede/mangel på differentiering mellem voksne og fysisk kontakt/mangel på forståelse i forhold til sociale grænser (Rutter et al. 2007a). Kun børn adopteret efter 6 måneder indgik i disse målinger, idet de, der var adopteret før denne alder ikke adskilte sig signifikant fra UK gruppen i forhold til I/O.

I/O og adfærdsmæssige problemer blev vurderet ud fra "Rutter scales" udfyldt af forældre og lærere, "The revised Rutter parent and teacher scales for school age children" (Elander & Rutter 1996 i Stevens et al. 2008). Desuden blev IQ vurderet ud fra WISC III uk, (Wechsler 1992 i Ibid.). Måling af eksekutive funktioner, ved 11 årsalderen, der ifølge forskerne, dækkede et bredt område af kognitive processer blev ligeledes udført. Evne til impulshæmning (Interference/Inhibitory control) og arbejdshukommelse (verbal working memory) blev, i denne forbindelse, målt ved brug af hhv. en "Stroop Color-Word Interference test" (Stroop 1935 i Ibid.) samt "the backwards digit span subtest fra WISC III uk" (Wechsler 1992 i Ibid.).

Resultater i forhold til I/O og komorbiditet med adfærdsproblemer viste højt signifikante korrelationer, målt ud fra items som "aggressiv" (driller, er udadreagerende overfor andre børn eller "ikke – aggressiv" (fortæller ofte løgne). For at kunne undersøge, hvorvidt resultaterne var modificeret af børnenes IQ, blev den samlede gruppe på 6-42 måneder desuden inddelt i tre kategorier, på baggrund af forældre og lærers vurderinger omkring, hvor udpræget deres adfærd stemte overens med I/O symptomer. De tre kategorier indbefattede børn beliggende i "normalområdet", børn, der kunne beskrives som kun udvisende I/O i bestemte situationer, og til sidst de, der blev vurderet som havende I/O konstant og på tværs af alle situationer. Resultaterne viste ikke nogen signifikant forskel på IQ mellem de tre I/O grupper, og der var ingen korrelation mellem gennemsnitlig I/O scores og WISC scores ved 11 årsalderen. Således konkluderer forskerne på denne baggrund, at børnenes I/O adfærd tilsyneladende ikke kan skyldes en lavere IQ, hvilket som nævnt kan antages, at være forbundet med ikke deprivationsrelateret I/O.

Til sidst, skal nævnes, at lav præstation på "Stroop task performance" testen til måling af eksekutiv funktion desuden korrelerede signifikant med høj grad af I/O. Modsat gjorde dette sig ikke gældende for "the digit span task", hvor der ikke fremkom nogen signifikant forskel på tværs af de tre I/O grupper. Forskerne konkluderede på baggrund af ovenstående resultater, at deprivationsrelateret I/O deler mange almindeligt forekommende træk med ADHD, til trods for dens antagelige anderledes ætiologi. Samtidig betonedede de, at I/O synes, at være et vedvarende svækket domæne følgende tidlig institutionel deprivation, særligt hvis denne varer op til 6 måneder eller længere. Dette foreslog de indikerede, en evt. fejludvikling i den neurologiske programmering, der forløber under kritiske perioder i den tidlige udvikling, hvilket kan give sig udtryk i form af kognitive skader/svækkelser af ovennævnte type.

Det synes dog værd, i denne forbindelse, at forholde sig til forskernes resultater med forsigtighed, idet deres antagelse om at I/O var associeret med svækkelser i eksekutiv funktion, blot er baseret på ét enkelt mål og med det for øje at de ikke fandt nogen association med lavt IQ niveau. Der var desuden i ovennævnte undersøgelse et meget synligt område, hvor deprivations og ikke deprivations-relateret I/O så ud til, at adskille sig. Dette kom til udtryk ved, at der fremkom en signifikant association mellem deprivationsrelateret I/O og usektiv tilknytningsforstyrret adfærd, hvilket tillige er fundet i flere andre undersøgelser (Hodges & Tizard 1989b; Chisholm 1996, 1998; Zeanah et al. 2005; Rutter et al. 2001, 2007b; Roy et al. 2004). Alt i alt synes nogle vigtige karakteristika på baggrund af ovennævnte resultater, således at fremstå i forhold til I/O, som værende en konsekvens af stærk institutionel deprivation. Associationen mellem I/O og den uselektive tilknytningsadfærd, den manglende association mellem lavere IQ og I/O samt de ikke særlig uddybende og uklare resultater omkring funktionen af eksekutiv funktioner, synes tilsammen at fremhæve vigtige forskelle i forhold mellem deprivationsrelateret og ikke-deprivationsrelateret I/O adfærd.

Kreppner et al.'s (2001) tidligere undersøgelse, af disse børn, viste kongruent med Stevens et al. (2008), ligeledes at effekten fra varigheden af deprivation på I/O ikke synes, at være forbundet med kognitive svækkelser. Ifølge Kreppner et al. (2001), konkluderedes, at I/O's overlap med usektiv tilknytningsforstyrret adfærd meget vel kan konstituere et

specifikt institutionelt deprivationssyndrom. Men, at den type for opmærksomhedsforstyrrelse, og overaktivitet udvist af disse børn, tillige meget vel kan repræsentere et anderledes klinisk billede end det set ved "normale" variationer af opmærksomheds forstyrrelser. Dette synes, at være i tråd med tilknytningsteoriens betoning af, at en sikker og responsiv tidligt forældre-barn relation er en uadskillelig, integreret del af udviklingen af en effektiv selvregulering hos barnet. Selvregulering er forbundet med impuls kontrol, vedholdenhed og at kunne hæmme sin adfærd, hvilket alle er områder, der er involverede i problematikker hos ikke-depriverede børn med diagnosen ADHD.

Såvel Stevens et al.'s (2008) som Kreppner et al.'s (2001) undersøgelser konkluderede således, at I/O, som det kommer til udtryk hos tidligere institutionaliserede børn konstituerer et deprivationssyndrom, særligt for børn, der har været mere end 6 måneder på institutioner. Men ved 6 års undersøgelsen synes forskerne overvejende orienteret mod, at denne adfærd kunne ansues, som en del af en tilknytningsforstyrrelse. I modsætning hertil synes Stevens et al.'s (2008) senere undersøgelse, idet den finder at I/O synes, at være vedvarende ind i tidlig pubertet, nu at rette forskernes fokus mere mod en biologisk og neurologisk forklaringsmodel.

5.1.6. Institutioner med "gode" forhold

Tilsammen bidrager de to undersøgelser, i forhold til antagelsen om den manglende association mellem I/O og IQ, med et vigtigt perspektiv til diskussionen om, hvorledes I/O skal tolkes, blandt adopterede børn. Set i lyset af, at svækkede kognitive evner korrelerer med hyperaktivitet og uopmærksomhed hos "normale" høj risiko grupper, kunne det ligeledes være sandsynligt at antage, at den øgede procentdel af I/O, blandt institutionaliserede børn, muligvis ligeledes er medieret af lavere kognitive evner. Andre undersøgelser, inkluderende børn på institutioner af noget højere standard, har dog fundet samme resultater, som fremstillet ud fra de to ovennævnte, i forhold til den manglende association mellem IQ og institutionsrelateret I/O (Roy et al. 2000; 2004; Hodges & Tizard 1989b). Roy et al. 's (2000) undersøgelse, der blev udført på institutioner i England, af noget højere kvalitet end de Rumænske, fandt at institutionel omsorg er signifikant associeret med I/O selv efter, der er taget højde for børnenes biologiske baggrund og

kognitive evner. Forskerne bag denne undersøgelse konkluderede ud fra sammenligning af 5-8 årige børn, opfostret enten i en langvarig plejefamilie eller på institution fra tidlig spædbarnalder, at en institutionel opfostring var associeret med øgede rater af emotionelle og adfærdsmæssige vanskeligheder. Problemerne for institutionsbørnene var gennemgribende og karakteriseret ved opmærksomhedsproblemer og overaktivitet i skolen. Disse synes ikke, at kunne forklares ud fra biologisk baggrund, idet alle børnene i undersøgelsen kom fra den samme biologiske baggrund, og derved kun adskilte sig i forhold til opfostringsvilkår. Alle lå endvidere i det almindeligt begavede område med hensyn til IQ niveau, med tæt på alle liggende lige over 100. På denne baggrund udledte forskerne i tråd med Kreppner et al. (2001) og Stevens et al. (2008), at kognitiv svækkelse ikke synes at være forudsætningen for, at effekterne af institutionel omsorg træder i kraft i forhold til I/O.

I en senere undersøgelse, af Roy et al. (2004), overvejedes derfor, hvorvidt det kunne være noget andet, der var på spil, hos disse børn, end typisk ADHD. Formålet var ikke, at belyse hvilken rolle psykosociale indflydelser spiller i ætiologien bag ADHD, men snarere om der foreligger en specifik association mellem institutionel opfostring og overaktivitet/opmærksomhedsforstyrrelser. Hvis det viste sig at være effekten af deprivationen, der gjorde sig gældende ville et centralt spørgsmål derfor være, hvorvidt I/O kan anses som værende en del af en form for tilknytningsforstyrrelse? I tvillingestudier er der konsistent fundet, at ADHD besidder en høj grad af arvelighed, men ligeledes er der enighed om at dette ikke kan stå alene, og at en multifaktoriel ætologi, der inkluderer psykosociale indflydelser sandsynligvis gør sig gældende (Sandberg 2002; Thapar et al. 1999 i Roy et al. 2004). Derfor synes det relevant, at overveje, at benævnelser som ADHD, blot er hypotetiske konstruktioner, i et forsøg på at beskrive et adfærdsmønster, som kunne have mange variationer. Diagnosen ADHD synes som sådan, at være meget bred og til en vis grad upræcis, hvilket antageligt kan forklares i, at der således ikke er fundet helt klare årsagssammenhænge. At mange forskere er enige om det biologiske grundlag giver, derfor kun en arbejdshypotese og ikke noget faktisk.

Således synes det ikke usandsynligt, at en specifik effekt, udspringende fra den institutionelle opfostring, kan gøre sig gældende i forhold til udvikling af en form for I/O,

som har en anden betydning end den, der ses, når der er tale om "almindelig" ADHD. Carlson et al. (1995) argumenterer, i tråd med dette, for at der kan være multiple ruter til ADHD og at opmærksomhedsforstyrrelser i højere grad kan repræsentere svækkelser i forhold til selvregulering end en egentlig mangel i forhold til kognitiv bearbejdning. Taylor (1994 i Roy et al. 2004) har endvidere foreslået, at I/O kan reflektere tilknytningsproblemer, hvilket stemmer overens med undersøgelser af såvel Roy et al.'s (2000, 2004) undersøgelser såvel som Kreppner et al. (2001) samt Rutter et al. (1998, 2001). Blandt børnene på de engelske institutioner udviste 1/5 (21 %) lav grad eller ingen grad af, at indgå i selektive relationer med personalet, mens dette ikke gjorde sig gældende for nogen af børnene i plejefamilierne (Roy et al. 2004). De institutionelle børn udviste således, som gruppe mere evidens for manglende selektivitet i relationer, med deres omsorgspersoner, sammenlignet med gruppen af plejebørn. De børn, der udviste uselektiv adfærd, var således begrænset til den institutionelle gruppe, og de var alle markant opmærksomheds forstyrret og overaktive (Ibid.). Hodges and Tizard (1989b) fandt ligeledes problemer med I/O i deres undersøgelsesgruppe, trods normale niveauer af intellektuelle evner, hvilket også her så ud til at være højt associeret med uselektiv adfærd. Ved 4 års alderen, blev 70 % af børn, vurderet på institutionen, beskrevet af omsorgspersonalet, som om de ikke havde nogen dybere følelser for andre.

5.1.7. Sammenfatning af de præsenterede undersøgelser

Resultaterne, fremkommet fra de forskellige ovennævnte undersøgelser, vedr. I/O hos hhv. depriverede og ikke depriverede grupper adskilte sig afgørende på to måder. I/O var signifikant mere almindelig hos adopterede børn, med forudgående langvarig deprivation, end hos tidligt adopterede og ikke depriverede adopterede og I/O korrelerede med varighed af deprivation. Det synes således ikke usandsynligt, at der er en vigtig forbindelse mellem I/O og alvorlige tilknytningsproblemer. Eksempelvis har Schore (1994) bemærket, at et mønster af sensitive, responsive interaktioner mellem et barn og dets primære omsorgsperson ikke kun er vigtigt i forhold til optimal tilknytning, men ligeledes for evnen til selvregulering. Set i denne kontekst, kan I/O muligvis reflektere en mere generel forstyrrelse i selvregulering af adfærd. Samtidig synes det relevant, at nævne, at det ikke kan afvises, at andre grunde gør sig gældende, idet det langtfra er alle børn, udsat for alvorlig stærk deprivation, der udvikler I/O symptomer. Ligeledes ses I/O også hos

adoptivbørn der ikke udviser udpræget uselektiv tilknytningsadfærd. Sandsynligvis kan det derfor ikke ses bort fra, at ADHD forekommende hos de biologiske forældre eller prænatale risiko faktorer, såsom lav fødselsvægt, brug af alkohol under graviditeten, for tidlig fødsel, som alle er faktorer, der er kendt for at kunne associeres med ADHD i den generelle population, kan have gjort sig gældende i forhold til den hyppigere forekomst, samt de højere niveauer af I/O fundet i flere adoptionsundersøgelser. Ligeledes kan det overvejes, hvorvidt de barske forhold på de rumænske institutioner i form af underernæring og de meget ustimulerende miljøer, kan have haft en effekt på børnenes problemer. Spørgsmålet om, hvorvidt deprivationeffekter som IQ og underernæring spiller en rolle, i denne forbindelse, blev dog i disse undersøgelser besvaret med, at det snarere er varighed af deprivation, der er den primære faktor, idet børn fra institutioner, hvor underernæring ikke er en problematik, og hvor de kognitivt ligger indenfor normalområdet (Roy et al. 2000, 2004; Hodges & Tizard 1989b), også blev vurderet som udvisende høj grad af I/O.

På baggrund af disse resultater, synes det relevant, at overveje, hvordan I/O opstår og hvad det nøjagtigt er et udtryk for, hvis det ikke er en konsekvens af, hverken underernæring eller lav IQ. Forskningsmæssigt ser der ikke ud til, at være noget klart svar på dette spørgsmål. Forskerne på dette område har, som nævnt, determineret at I/O ofte ser ud til, at forekomme sammen med tilknytningsforstyrret adfærd. Data fra såvel det engelske, som det canadiske forskerteam viste tillige j. f. diskussionspunkt 6.1, at tilknytningsproblemer var en typisk effekt af langvarig institutionel omsorg. Såvel teori som tidligere forskning postulerer, at uselektiv tilknytning udspringer af et opfostringsmiljø præget af manglende personlig sensitiv og kontinuerlig omsorg (Bowlby 1969; Goldfarb 1945a, 1945b; Tizard & Rees 1975; Tizard 1977; Provence & Lipton 1962). Resultaterne fra undersøgelserne, af de rumænske børn, viste en stærk association mellem tilknytningsproblemer og I/O, selv efter at der var taget højde for IQ. Idet dette også gjorde sig gældende ved Roy et al.'s samt Hodges & Tizard's undersøgelser, på engelske institutioner, af en noget højere standard, synes det fornuftigt at antage, at I/O kan være udtryk for en mere generel problematik. En problematik forbundet med institutionel opfostring, og at det ikke nødvendigvis kun gælder for børn opfostret i ekstremt dårlige institutioner, involverende underernæring såvel som psykosocial deprivation. Det synes

tillige ikke ifølge Kreppner et al. (2001) sandsynligt, at I/O fænomenet har implikationer i forhold til "almindelige" variationer af ADHD. Hvilket begrundes med dels det, at de fleste børn med ADHD ikke har oplevet stærk deprivation og dels det, at associationen mellem I/O og tilknytnings vanskeligheder udgør et atypisk mønster.

Forskningen synes således samlet set, at tegne et billede af, at fænomenet uopmærksomhed og overaktivitet kan opstå via forskellige ruter og at det ikke nødvendigvis er udtryk for en partikulær klinisk lidelse. Det synes dog tillige muligt, at deprivation kan udløse den ADHD lignende adfærd, hos børn der allerede har en genetisk risiko. Modsat, virker det ikke sandsynligt, at de rumænske adopterede, hvoraf de fleste var anbragt kort efter fødslen, samlet set udgjorde en genetisk høj risiko gruppe eller at prænatale risiko faktorer var en primær årsagsfaktor for udviklingen af I/O. Hvis dette havde været tilfældet, burde den øgede risiko for I/O antageligvis ikke kun gælde for de der havde oplevet over 6 måneders deprivation, men i lige så høj grad for de der blev adopteret før 6 måneders alderen. Ligeledes kan faktorer som det, at der var så store forskelle på institutionernes kvalitet og menneskelige omsorg samt faktorer i de efterfølgende miljøer børnene mødte, efter adoptionen, og børnenes udvikling der sprogligt som psykosocialt var forsinket alle sandsynligvis have haft en indflydelse på forekomst samt vedvarende af I/O adfærd. Kvaliteten af de fysiske rammer i form af, hvorvidt børnene havde legetøj, var mætte og rene etc. varierede tillige fra forholdsvis "gode" til ekstremt dårlige. Idet forekomst af I/O fremstod på tværs af sådanne institutionsforhold, synes det sandsynligt, at det snarere er indflydelsen fra den psykologiske deprivation, der har været den primære faktor for udviklingen af denne adfærdsproblematik end de fysiske forhold.

Udvikling af sprog er endvidere en faktor, der generelt ikke, synes at nævnes i undersøgelserne på området. Dette kan undre, idet sprog må have en betydning for, hvorvidt børn føler de kan kommunikere, forstå omgivelserne og selv føle sig forstået. Den sociale udvikling følges med sproget, hvilket betyder at såfremt sprogudviklingen er forsinket kan den sociale udvikling ligeledes være det (von der Lieth 2003). De sent adopterede børn, skulle foruden flytning til et nyt og fremmed miljø, som i forhold til det de kom fra var et særdeles overstimulerende miljø, tilegne sig et nyt sprog. Idet

sprogudviklingen allerede begynder, mens barnet stadig befinder sig i livmoderen, kan det ifølge von der Lieth (2003) antages, at de oprindelige sproglyde kan få en effekt på, hvordan det nye sprog opfattes. Hvordan lydende, ordene og sætningernes forstås bliver påvirket af, hvor langt barnet er i sin udvikling sprogmæssigt, når det ankommer til sit nye miljø efter adoptionen. Det er ofte berettet, at adoptivbørn har vanskeligheder med at opfange nuancerne i sproget og derfor forstår alting meget konkret (Ibid.). Det, at de samme ord kan have forskellige betydninger, i forskellige sammenhænge, samt overførte betydninger, er således ikke blevet gradvist indlært, som hos et barn der i samspillet med sin biologiske moder eksempelvis har hørt ordet "have" tusindvis af gange, i takt med fremkomsten af verbalt sprog. Vanskeligheder med at kommunikere verbalt, ikke forstå og føle sig misforstået af omgivelserne, synes således at kunne udgøre en primær faktor, bag udadreagerende eller hyperaktiv adfærd. Ligeledes kan der stilles spørgsmålstejn ved relevansen i, at sammenligne børn der først skal lære engelsk ved 3-4 års alderen med børn der er født ind i et engelsktalende miljø, eller som lærer engelsk allerede fra 6 måneders alderen, inden de selv har udviklet verbalt sprog rent testmæssigt. Dette kan sandsynligvis påvirke resultaterne i forhold til, hvor langt tilbagestående adoptivbørnene fremstår i forhold til kognitive funktioner. Foruden hensynstagen til det sproglige aspekt, synes det i øvrigt, at være tilfældet, at der mangler flere oplysninger om psykologiske aspekter der kan have påvirket resultaterne. Eksempelvis er familieressourcer, skolemæssig kontekst samt, hvorvidt nogle af børnene var i behandling, eller hvilke tiltag der i øvrigt var taget i forhold til at hjælpe dem, generelt ikke specificeret i det engelske forskningsteams undersøgelser. Den manglende viden undersøgelserne af Stevens et al. (2008), giver i forhold til betydningen af disse psykologiske aspekter, synes således yderligere at understøtte, at antagelsen om, tilstedeværelse af varige neurologiske svækkelser som antageligt ligger bag "normal" ADHD må tolkes med forsigtighed.

Flere af forskerne beretter om, at varighed af deprivation er associeret med I/O, og konkluderer, at det synes at være et typisk deprivations syndrom (Kreppner et al 2001; Rutter et al. 2002, 2007b). Flere beskriver endvidere fænomenet, som stærkt associeret med uselektiv tilknytnings adfærd og mener på den baggrund at det muligvis indgår som træk i en form for tilknytningsforstyrret adfærd (Kreppner et al. 2001; Roy et al. 2004; Rutter et al. 2002). Der synes dog ikke, at være et helt klart svar på hvorledes denne

adfærd skal tolkes, idet diskussionen også centrerer sig om, at det muligvis kan være neurologiske svækkelser (Stevens et al. 2008) og derved en form for ADHD, hvor de samme hjerne kredsløb er påvirket, som ved "almindelig" ADHD. Det synes således endnu at, stå tilbage for forskningen at determinere mere præcist, hvorvidt det kliniske billede af opmærksomhedsforstyrrelser/overaktivitet, hos disse børn, er det samme som "almindelige" variationer af opmærksomhedsforstyrrelser inkluderende hyperaktiv adfærd.

5.1.8. Sansseintegrationsperspektivet

Et sidste perspektiv, der synes interessant, at nævne i denne forbindelse er den effekt deprivation antages, at have på bearbejdning af information indkommen fra sanserne (Cermak & Groza 1998). Børn med sansseintegrationsproblemer, synes at kunne udvise en adfærd, der karakteriseres af de samme træk, som indgår i beskrivelsen af I/O. Der er i nyere tid opstået en stigende anerkendelse om, at manglende passende menneskelig interaktion i et spædbarns udvikling kan forårsage, at barnet ikke udvikler evnen til at regulere sig selv i forhold til sensorisk stimuli (Ibid.). Sansseintegration er den proces via hvilken hjernen organiserer og fortolker indkommende information fra sanserne, med det formål succesfuldt, at kunne møde og cope med de udfordringer miljøet fordrer (Ayles 2007). Hjernen bruger indtryk/fornemmelser fra sanserne, såfremt de forløber på en organiseret og integreret måde, til at forme perceptioner/fortolkninger, adfærd og indlæring.

Ifølge Cermak & Groza (1998), har forskning indikeret, at børn opfostret i depriverede miljøer, ofte har problemer med, at bearbejde sensorisk information. Dette viser sig ved, at de ofte enten underreagerer eller overreagerer (hypersensitivitet) på fornemmelser udsprunget fra berøring, bevægelse, syn, lyde, og lugte. Interaktion fra omsorgsgivere der berører, bevæger, tager barnet op taler til det, leger med det og visuelt stimulerer spædbarnet / det lille barn forekommer sjældent på institutionerne. Dette kombineret med manglende mulighed for uafhængig bevægelse for spædbarnet udenfor dets seng bidrager til mangler i udviklingen af integrering af sanserne, hvilket uundgåeligt påvirker børnenes adfærd. Den manglende taktile og vestibulære stimulation kan på denne baggrund, således udmunde i at barnet får massive vanskeligheder (Ibid.).

Sensorisk modulation, der omhandler reguleringen af indkommende information, er et problemområde der ofte kommer til udtryk, i ovennævnte forbindelse. Dette viser sig ved, at børn kan være under reaktive (under-sensitive) overfor sensorisk information og derfor instinktivt vil søge intense sensoriske oplevelser. Et barn, der intenst søger sensoriske oplevelser, vil f. eks gynge, klatre og løbe rundt i timevis. Et andet kendetegn på sensorisk modulation er et barn, der er over reaktivt (over sensitivt) overfor sensorisk stimulering. Dette vil f. eks vise sig ved, at det reagerer negativt på tilsyneladende helt almindelige og ufarlige stimuli. Muligvis vil barnet reagere voldsomt udad overfor et andet barn, der tilfældigvis kommer til at stå for tæt på eller skubbe. Et over sensitivt barn, kan desuden ubevidst beskytte sig selv mod at føle sig overvældet af for mange sanseindtryk ved, at være kontrollerende og tyranniske. Dette reflekterer barnets forsøg på, at kontrollere hans eller hendes verden så godt som muligt ved at undgå, at blive for overvældet af det han eller hun oplever (Greenspan 1995 i Cermak & Groza 1998). Andre reaktioner, alt efter om der er over eller under sensitivitet, vil vise sig i form af, at barnet enten vil "flygte" ved at trække sig ind i sig selv eller omvendt udvikle sig til en "sensation seeker" der prøver på, at få hvad hans/hendes nervesystem har brug for. Eksempler på sidstnævnte, kan være et barn der bliver ved med at "rambukke" sit hoved ind i sin fars mave, kæmper for at komme først i de fleste sammenhænge, f. eks ned af rutschebanen, hen til lågen i børnehaven, vil røre, pille ved og klatre på alt indenfor rækkevidde. Barnet vil evt. ødelægge sine ting ved, at kaste med dem og vil elske at tumle og "slås" og vil være "i gang" hele tiden. Grundet et højt behov for bevægelse og at der "sker noget" vil barnet muligvis virke aggressivt, impulsivt, let afledeligt og uopmærksom på sine omgivelser.

Til trods for at der foreligger omfattende forskning vedr. effekterne af moderlig deprivation og institutionalisering i forhold til børns udvikling, findes der tilsyneladende ikke meget, omhandlende effekterne af deprivation, på børns evne til at bearbejde information indkommen fra sanserne. Set i sammenhæng med de andre, her præsenterede forskningsområder synes sanseintegrationsperspektivet således, endnu et vigtigt område, for yderligere forskning, at beskæftige sig nærmere med i forhold til at tolke mere præcist, hvad denne uopmærksomhedsforstyrrelse og hyperaktive adfærd indebærer for børn der har været udsat for stærk deprivation.

5.2. Implikationer for barnets videre udvikling

Som diskuteret indtil nu synes nogle tidligere institutionaliserede børn, som konsekvens af den tidlige moderlige deprivation og deraf manglende stimulering, at kunne få forskellige vanskeligheder i forhold til deres videre udvikling og adfærd. Disse risikofaktorer omfatter bl.a. udvikling af en atypisk tilknytning til adoptivforældrene, uselektiv tilknytningsforstyrret adfærd samt opmærksomhedsforstyrrelser og overaktiv adfærd. Mange forskere har da også, som nævnt, fremsat at disse adfærdsformer kan anskues som et institutions syndrom. Dette skal forstås på den måde, at de adfærdsmæssige strategier og udtryk børnene udviser, er udviklet som et produkt af den institutionelle kontekst, hvori de har været hensigtsmæssige for barnets overlevelse. Strategier der sjældent vil fungere i et, almindeligt familiemiljø. Dette gælder også i sammenhænge uden for familien, såsom børnehaven, skolen og andre sociale sammenhænge, hvor børnenes adfærd let kan opfattes som et udtryk for, at de er udadreagerende, urolige, trodsige, uopmærksomme og hyperaktive problembørn (Pollack 2003; Davies 2002;). Dette kan som tidligere nævnt resultere i, at børnene til tider klassificeres og/eller diagnosticeres med betegnelser såsom indlæringsvanskeligheder, tilknytningsforstyrrelser og ADHD (Pollack 2003; von der Lieth 2003).

Tilknytningsteorien synes dog at kunne kaste et andet lys og bidrage med en alternativ forståelsesramme omkring, hvad der kan tænkes at være bagvedliggende denne adfærd. Tillige synes den nyere neurovidenskab, at vise hvordan disse tidlige livserfaringer lagrer sig i barnets hjerne med stor betydning for, hvilken retning barnets udvikling tager. Den eksternaliserende adfærd herunder voldsomme raseriudbrud og trodsig adfærd samt manglende evne til affektregulering, sårbarhed over for stress, manglende social forståelse og hyperarousal er alle vanskeligheder, der på et neuropsykologisk niveau antages at relatere sig til henholdsvis det limbiske og præfrontale hjerneområde. Disse to hjerneniveauer udvikler sig sidst. Grunden til at de adopterede børn kan have vanskeligt ved at kontrollere deres emotioner kan ud fra en neurologisk forklaringsmodel antageligt skyldes, at de axoner, der videresender besked fra præfrontal cortex om at hæmme indkommende impulser fra det limbiske system ikke er udformet tidligt i livet (Davies 2002). Amygdala derimod er, som nævnt, moden og aktiv fra fødslen, og da den umodne

cortex ikke uden ydre guidning lærer at hæmme impulserne herfra, overvældes mindre børn ofte af deres emotioner.

Dette er i tråd med udviklingspsykologien, der betoner, at en intersubjektiv relation med en selvregulerende anden, jf. Stern (2000), er essentiel og nødvendig for et barns emotionelle vækst. Uden moderen som ekstern regulator kan barnet blive overvældet af primitive emotioner, udsprunget fra det limbiske system, uden at være i stand til at hjælpe sig selv, med at klare de potentielle ødelæggende effekter. Regulering af emotioner er en instrumentel del af det, at interagere med andre, og således er forringet evne til regulering af emotioner ofte forbundet med negative interpersonelle interaktioner (Thompson 2000). På baggrund af dette, vil vi i det følgende diskutere, hvorvidt en kombination af et tilknytningsteoretisk og et neuropsykologisk perspektiv, kan bidrage til en forståelse for, hvorledes omsorgssvigt tidligt i livet former og præger barnets hjerne, hvilket influerer på barnets senere adfærd og udvikling.

5.2.1. Betydningen for et barns evne til stresshåndtering

For tidligere institutionaliserede børn gælder det ofte, som tidligere fremsat, at de ikke har haft en ekstern regulator, der kunne nedbringe deres fysiologiske arousal niveau i situationer, hvor de har følt sig utrygge eller bange. Således har de manglet en person, der kunne reducere eller afslutte den fysiologiske aktivering, som var en reaktion på stress eller fare. Den tryghed det giver børn, at vide, at deres omsorgsperson er tilgængelig, såfremt de har behov herfor, kan tillige modulere deres oplevelse af frygt og stress samt måden, hvorpå stress reaktionerne kommer til udtryk. Deprivation kan være traumatisk for små børn, idet det at blive overladt til sig selv fysisk og eller følelsesmæssigt kan forårsage, at små børn bliver meget bange (Perry et al. 1995; Perry 2002). Denne frygt kan udløse store mængder af stresshormoner såsom kortisol. Hvis dette sker gentagne gange, vil hjernen blive oversvømmet af kortisol og stressreguleringsystemet kan dermed blive hypersensitivt. Dette er særligt understøttet af flere dyrestudier. Effekterne af moderlig separation på et barns adfærd, var som tidligere nævnt et centralt tema i Bowlby's arbejde, og han var endvidere optaget af datidens eksperimentelle undersøgelser af effekterne af moderlig deprivation på dyrs adfærd og tilpasning. Han anerkendte således at de højerestående pattedyrs reaktion på deprivation har store

ligheder med den måde små menneskebørn reagerer på adskillelse.

5.2.2. Betydning for HPA-systemets funktion

Flere dyre studier har sidenhen i tråd hermed fundet, at både karakteren og mængden af tidlig omsorg, kan få vital effekt på etablering af densitet af hippocampale glukokortikoider (GC), receptorer, og for andre stressmodulerende funktioner i voksenlivet (Carlson & Earls 1997). Således har nogle undersøgelser bl.a. fremstillet resultater omkring observationer af HPA-systemets funktion, der viser, at taktil deprivation hos rotter, reducerer antallet af stresshormoner/GC receptorer i hippocampus og frontal cortex (Meaney et al. 1985). Yderligere studier af disse gnavere viser skade i hippocampus området, som resultat af forhøjet niveau af stresshormoner (Sapolsky et al. 1990), resulterende i hukommelsestab (Bodnoff et al. 1995). Resultaterne af laboratorieundersøgelserne af rotterne peger på vigtigheden af taktil/social stimulering under afvænningsperioden for udvikling af HPA-regulering. Rotter har fra livets begyndelse en meget lav koncentration af GC receptorer. Modning af dette indokrine system ser ud til at være modificerbare ud fra tidlige erfaringer, idet rotter, der modtager omsorg i form af at blive slikket og soigneret, i de første 21 dage efter fødslen, har øget koncentration af GC receptorer i hippocampus (Meaney & Aitken 1985), hvilket muliggør for hippocampus at nedregulere mængden af glukokortikoider, der øges ved reaktion på stress. Dette resulterer i formindsket reaktion på efterfølgende stress, og en større beskyttelse af hippocampus.

Således udspringer en stor del af den evidens, der forskningsmæssigt foreligger, for tidlige erfaringers vedvarende effekt på HPA-systemets funktion, fra eksperimentelle studier af dyr. Spørgsmålet om, hvorvidt disse resultater har implikationer for menneskebarnets udvikling, rejses som naturlig følge heraf. For at kunne besvare dette spørgsmål, kræver det ifølge Gunnar (2000), at der foreligger en klar afgrænset periode, hvor indenfor barnet har været udsat for belastende livserfaringer, der har kunnet resultere i ændringer i HPA-systemets funktionsmåde. Hermed muliggøres at udelukke og adskille effekten af tidlige erfaringer fra dem, der fortsat vil udgøre en trussel mod barnets velbefindende, såfremt de uheldige forhold, der råder tidligt i barnets liv fortsætter. Derudover er det påkrævet med en kontrolgruppe, der er identisk med børnene i eksponeringsgruppen, med den undtagelse at de ikke har været udsat for samme depriverende forhold. De internationalt

adopterede børn fra Østeuropa giver en mulighed for, at gennemføre undersøgelser, der opfylder disse krav.

"Forestil dig et stort, dunkelt oplyst rum med 30 barnesenge. Hver seng indeholder et tavst barn. Til venstre for dig, står en 4-årige pige i sin seng, skiftende sin vægt fra en fod til en anden, mens hun klasker sine hænder frem og tilbage. Nogle børn drikker fra sutteflasker, der er stablet op mellem puder, nogle sidder og rokker frem og tilbage, de fleste sidder bare og stirrer tomt. Væggene er bare og hvide, og lugten af antiseptiske midler brænder sig ind i dine næsebor og hals. Der er ikke noget legetøj, kun få besøgende og meget lidt fysisk kontakt. Én person skal tage sig af op til 30 børn, og er travlt beskæftiget med at holde dem rene, og give dem mad" (Cozolino 2006, 213, egen oversættelse). Tragisk nok er dette beskrivelsen af en typisk situation på et moderne Rumænsk børnehjem" (Ames 1990; CHCCSG 1992; Fisher et al. 1997; Castle et al.1999). Som Cozolino (2006) fremsætter, er børnene muligvis rene og mætte, men lider af alvorlig moderlig og social deprivation, og han betoner, hvorledes deres hjerne og hjerter langsomt er hentæres grundet den overvældende stress og manglende stimulering, deprivationen har bibragt. Kongruent hermed antager nyere hjerneforskning, som præsenteret i kapitel 5, at tidlig moderlig deprivation kan resultere i neurokemiske samt neuroanatomiske forandringer af bl.a. de limbiske hjerne kredsløb, der er opstået under den tidlige hjerneudvikling (Schore 1994, 2001a, 2001b, 2006a, 2006b; Poegell et al. 2003; Cozolino 2006; Hart 2006a, 2006b; Fonagy 2006).

Som tidligere nævnt (jf. kap. 5) er barnets intellektuelle, følelsesmæssige og sociale evner associeret med funktionen i bestemte områder i hjernen og kombinationerne heraf. Det limbiske område påvirker alle lag af hjernen. Som tidligere beskrevet jf. MacLean, er amygdala og hippocampus involveret i evaluering af emotionelle stimuli samt lagring af de tidlige livserfaringer. Hippocampus er endvidere kritisk i forhold til kognition og indlæring, og derfor kan svækkelser i dette område forårsage koncentrationsbesvær samt indlæringsproblemer. I de to første leveår har de limbiske områder i cortex og subcortex deres kritiske vækstperiode. Idet disse neurobiologiske strukturer endvidere livet igennem er forbundet med at mediere et barns evne til, at håndtere stress, kan tidlige interpersonelle stress inducerende og stress regulerende begivenheder derfor få vedvarende konsekvenser (Schore 2001a).

5.2.3. Neurologiske forklaringsmodeller

Der findes ikke mange undersøgelser, der specifikt har undersøgt mulige neurologiske årsager til de vanskeligheder, som adopterede børn ofte står med. Meget lidt forskning har rent faktisk benyttet denne videnskabelige tilgang til at vurdere børnenes tilstand efterfølgende stærk deprivation, hvilket sandsynligvis er forklaret i, at dette stadig er et forholdsvist nyt forskningsområde inden for psykologien. Som det fremgår, er de forudgående præsenterede undersøgelser, medtaget i dette speciale, typisk baseret på forældre rapporter (spørgeskemaer), samt diverse standardiserede testformer såsom direkte observationer via eks. separations-genforenings paradigmet. Men ses resultaterne i forhold til og sammenholdes med komparative studier, samt den viden, der generelt foreligger om barnets udvikling fra såvel et psykodynamisk som et neuropsykologisk perspektiv, så synes dette alt i alt at kunne understøtte, at tidlig moderlig langvarig deprivation kan få alvorlige konsekvenser. Dog foreligger der få neuropsykologiske studier, der specifikt omhandler adopterede børn, der har levet under tidlig deprivation, som yderligere kan belyse moderlig deprivations betydning for barnets psykosociale og neuroaffektive udvikling.

Chugani et al. (2001) undersøgte hjernedysfunktion hos 10 børn i alderen 7-11 år, der havde tilbragt gennemsnitligt 38 måneder, som små, (varierende fra 16-90 måneder) på et rumænsk børnehjem forud for adoption til USA. Ved vurderingstidspunktet havde børnene tilbragt gennemsnitligt 67 måneder i deres adoptivhjem (varierende fra 15-113 måneder), men udviste generelt flere adfærdsproblemer, i form af impulsivitet, opmærksomhedsforstyrrelser samt sociale mangler. Chugani og kolleger undersøgte eventuelle afvigelser i hjernens glukose stofskifte ved hjælp af PET-scanninger (Positron Emission Topography). En metode, der måler nervecelleaktiviteten ved at måle, hvor i hjernen der er mest blodgennemstrømning ved stimulering (Gade 1998). Ud fra disse scanninger fandt forskerne lavere glukose stofskifte i flere hjerneområder (præfrontal cortex, infra limbisk cortex, amygdala, toppen af hippocampus og hjernestammen) hos de rumænske adopterede børn sammenlignet med kontrolgrupper. Lav glukose stofskifte, i disse områder, indikerer svækkeser/dysfunktioner (Gunnar & Kertes 2005). De ovennævnte hjerneområder antages, at være stærkt involveret i styring af evner til impulshæmning, koncentration, kognitive evner samt hæmning af egen adfærd. Endvidere

er der tale om områder, der påvirkes ved vedvarende stresseksposering under et barns udvikling (Ibid.).

Forskerne tolkede, på baggrund af disse resultater, at en ændring i udviklingen af de limbiske strukturer, kunne være opstået grundet kronisk stress gennemlevet i de ekstremt depriverende forhold på de rumænske børnehjem, i spædbarnperioden. De antog således, at dette kunne ligge til grund for de underliggende og vedvarende adfærdsmæssige og emotionelle forstyrrelser, hos de rumænske børnehjemsbørn. Det skal dog nævnes, at en begrænsning ved denne undersøgelse, udover det lille antal deltagere, var at graden af fysisk mishandling var meget høj blandt disse børn, hvilket bidrager til overvejelse af, i hvilken grad resultaterne kan generaliseres, idet dette ikke nødvendigvis repræsenterer normen af institutionelle forhold. Sammenholdt med andre undersøgelser, som nævnes i det følgende, samt den tidligere gennemgang i kap 5, så peger resultaterne samlet set dog på, at netop disse hjerneområder ser ud til at blive påvirket af omsorgssvigt, stress og kaotiske opvækstforhold. Et barn, som kontinuerligt udsættes for deprivation og omsorgssvigt, vil leve i en mere eller mindre konstant tilstand af stress, som påvirker hele kroppen, ikke mindst hjernen. Især hvis deprivationen finder sted i den periode, hvor hjernens basale funktioner færdigdannes (Perry et al. 1995). Dette er i tråd med Gunnar's (2000) antagelse om, at mangelfulde omsorgsforhold vil fordrer udvikling af et mindre velorganiseret stress system. Dette viser sig bl.a. ved dysfunktioner i HPA-systemet.

Carlson and Earls (1997) søgte i den forbindelse efter en population af børn, for hvem de kunne undersøge stress og funktionen af HPA systemet. De fandt herved frem til et interventionsprogram i Lasi i Rumænien, hvor to grupper af spædbørn i 2-9 månedersalderen randomiseret blev fordelt, i 2 grupper. For den ene gruppe, blev der skabt et socialt stimulerende miljø, med en lav omsorgsgiver-barn ratio på 1:4. Den anden gruppe forblev derimod under de almindelige depriverende betingelser og med en omsorgsgiver-barn ratio på 1:20. Antagelsen om, at HPA systemets funktion for børn opvokset under depriverende forhold er en passende målgruppe for, at kunne evaluere den potentielle rehabiliterings effekt via intervention i form af forbedring af omsorgsmiljøet og øget taktile stimulering var baseret på forskernes kendskab til tidligere

forskningsresultater på det neuroendokriniske område. Disse har vist at betydningen af berøring og det at blive taget om og draget omsorg for har væsentlig betydning for hjernen og kognitiv udvikling. Resultaterne af interventionen blev, at børnene, fra det berigede miljø, efter en 13 måneders interventions periode udviste signifikante forøgelse med hensyn til fysisk vækst, mental samt motorisk udvikling sammenlignet med kontrolgruppen.

Et af de to overordnede stressrelateret hormoner i kroppen er, som tidligere nævnt, kortisol, der produceres af HPA-systemet. Døgnrytmen af kortisol er karakteriseret ved, at det typisk når sit højdepunkt i de tidlige morgentimer, falder i løbet af dagen, og når dets laveste punkt omkring sengetid. Carlson & Earls (1997) målte og sammenlignede desuden kortisolniveauet hos 2-årige børn. Børnene var inddelt i to grupper med hhv. børn der boede og var opvokset på et rumænsk børnehjem og børn, der boede hos og var opvokset hos biologiske forældre. Der fremkom signifikante forskelle mellem de 2 grupper børn i forhold til døgnmønsteret af deres kortisol produktion. Mens gruppen af børn opfostret hos deres biologiske forældre udviste det typiske mønster for kortisol produktion, havde alle børnene i gruppen med børnehjemsbørnene derimod et anormalt døgnmønster, hvor kortisol var forhøjet midt på dagen. Kortisolniveauet var endvidere signifikant positivt korreleret med svækkelser i kognitiv funktion målt ved Denver Tests og Bayley Scales. Også med hensyn til fysiske mål, lå de betydeligt under Bayley normen for deres alder. På baggrund af disse resultater tolkede forskerne, at institutionsmiljøet og erfaringer forbundet hermed, forstyrrede døgnmønsteret af kortisolproduktion. De betonedede i denne forbindelse, at dette typisk er forbundet med dysfunktion af HPA-aksen, hvilket antages, at være ensbetydende med degeneration af hippocampus og deraf bl.a. følgende deklarativ hukommelsestab. Undersøgelsen pegede således på, at psykosocialt depriverede og stressede små børn kan få svækkelser i deres udviklingsniveau for indlæring og hukommelse.

Endvidere tolkede forskerne, at de sandsynligvis pådrager sig en livslang sårbarhed overfor psykiske vanskeligheder. Dette forklares ud fra, at HPA-aksen bliver hypersensitiv overfor cirkulerende niveauer af kortisol, hvilket leder til øget negativ feedback og derved forstyrres/hæmmes CRH og ACTH syntesen, der styrer produktion af GC udskillelse fra binyre kirtlen. HPA regulering udvikles i de få første leveår, og er afhængig af et

stimulerende og kærligt miljø for at udvikle sig stabilt. Desuden har systemet en stor indflydelse på kognitiv, emotionel og social udvikling (Ibid.).

Ovennævnte resultater stemmer overens med andre undersøgelser, der ligeledes har undersøgt kortisolniveauet hos børn adopteret fra Rumænien til Canada. Gunnar et al. (2001) undersøgte sammenhængen mellem kortisolniveauet og varigheden af børnenes ophold på de rumænske børnehjem og fandt, at afteniveauet for kortisol var forøget, hvilket var relateret til længden af institutionsopholdet. Ved en gennemgang, af denne analyse, fremhæver Gunnar & Kertes (2005) endvidere, at de børn der havde været længst tid på institution havde afteniveauer, som var tæt på gennemsnittet af morgen niveauer udvist af tidligt adopterede børn (før 6 mdr.) og canadisk fødte børn, hvor kortisol burde nærme sig det laveste punkt i den daglige cyklus. I denne forbindelse er essensen at, hvis det ikke lykkes at bringe kortisolniveauer tæt på nul-koncentration, når man nærmer sig tiden for det laveste punkt i døgncyklussen, antages en dysfunktion i HPA-systemet, at være til stede. Eftersom lav IQ generelt associeres med langvarig deprivation og udviklingshæmmede børn gennemgående har noget højere kortisolniveau end normalt udviklede børn, kontrollerede Gunnars forskergruppe (2001) desuden for effekten af IQ på udfaldet. Det viste sig at resultaterne var de samme, selv om børnene med lavest IQ blev fjernet statistisk. Resultaterne indikerede således, at jo længere børnene havde været på institution, desto højere var kortisolniveauet, særligt om aftenen, hvor man ville forvente, at det nåede det laveste niveau i løbet af den daglige cyklus.

Endvidere er en atypisk døgnrytme i kortisol også blevet rapporteret blandt ikke menneskelige primater, inkluderende vanrøgt og/eller gentagen uforudsigelig mor-barn separation (Sanchez et al. 2002 i Gunnar & Kertes 2005) såvel som blandt børn udsat for vold/mishandling (Cicchetti et al. 2001 i Ibid.). Det forhold, at kortisol ikke indstilles til et lavt niveau om aftenen tyder, ifølge disse studier således på, at der kan være tale om en dysregulering af HPA-systemet. Disse undersøgelser har endvidere vist, at hvis børn får mulighed for at etablere en god tilknytning, til omsorgsfulde forældre, fra seks månedersalderen vil de uheldige virkninger af tidlige fatale omsorgsbetingelser med stor sandsynlighed kunne reverseres. Dette sker delvis gennem påvirkninger af nervesystemet for stressregulering. En god omsorg vil sandsynligvis kunne vende eller mindske den

virkning, tidlige fatale forhold har på stressfysiologien, hvilket betyder, at en forøgelse af kvaliteten af omsorg øger chancen for at udvikle et stabilt stresssystem (Dozier et al. 2008). Alvorlige forstyrrelser af relationen mellem børn og omsorgsperson, neglect/deprivation og/eller mishandling, øger derimod risikoen for et mere hyperreagerende stresssystem (Smith 2003). I overensstemmelse med Bowlbys teori vil depriverende opvækstvilkår tidligt i livet, således have en stor effekt på hvilken retning et barns udvikling tager, hvilket sker gennem en fælles indre reguleringsmekanisme i forbindelse med stress.

5.2.4. Hypersensitivitet som konsekvens af langvarig tidlig deprivation

Perry et al. (1995) fremhæver i overensstemmelse med et neuropsykologisk perspektiv, at gentagen stress og angst kan få en vedvarende effekt på hjernen, hvilket hæmmer dens udvikling. Efterlades børn ofte i en tilstand af frygt og stress vil de stresshormoner, som i denne forbindelse udløses i store mængder over tid forårsage hypersensitivitet i de hjerneområder, involveret i stressresponsen. Dette bevirker at barnet konstant kan befinde sig i en mere eller mindre overaroused tilstand. Dette vil mere specifikt udtrykke sig ved, at barnet kan udvise følgende symptomer i år efter deprivationen, og efter den traumefyldte periode er afsluttet: motorisk hyperaktivitet, angst, søvnproblemer. Barnet kan som konsekvens heraf muligvis være ekstremt impulsiv og hyperreaktiv/hypersensitiv. Dette medfører endvidere, at barnet ofte hurtigt og pludseligt kan komme i en tilstand af vrede og/eller frygt. Denne tilstand kan ligne det, der ses ved børn med ADHD. Uanset om det er opmærksomhed eller hyperaktivitet, der er det dominerende problem, er det ifølge Barkley (1997, 2000 i Broberg et al. 2005) barnets manglende evne til at hæmme impulser, der er bagvedliggende denne adfærd. Således fremhæver Barkley, at den overaktivitet, der refereres til i virkeligheden kaldes hyperresponsivitet. Det skal forstås på den måde, at barnet ikke formår, at standse eller sortere indkomne stimuli fra omgivelserne og i stedet reagerer herpå. På baggrund af denne grundproblematik påvirkes de øvrige eksekutiv funktioner, hvilket vanskeliggør at tackle følelser samt at tænke og planlægge i nye baner. Den endelige konsekvens heraf bliver, at barnet kan få svært ved, at strukturere og danne sig et overblik over såvel sine tanker som handlinger. Derfor bliver det vanskeligt, at tilpasse sig nye situationer og skabe struktur for, hvordan det skal opføre sig. Dette kan fastlåse barnet på en sådan måde, at det bliver vanskeligt at kontrollere dets adfærd, som

kan blive uforudsigelig samtidig med at barnet motorisk bliver rastløst og ukontrolleret. I videnskabelige termer beskrives denne tilstand som hyperarousal (Broberg et al. 2005).

Ud fra en neuropsykologisk forklaring på, hvorledes dette lager sig på et neuroanatomisk niveau, er det relevant at huske på, at hjernen som tidligere nævnt er erfaringsafhængig. Barnets permanente individuelle hjernemønstre udvikles, som en afspejling af den konkrete brug eller mangel på samme af specifikke neurale hjernekredsløb. Et barn opvokset under langvarig deprivation, er typisk opvokset i et, for et lille barn, kaotisk og stresset miljø med skiftende omsorgspersoner, hvilket kan medføre mere eller mindre konstant aktivitet i de basale refleksbetonede forsvarsmekanismer på hjernestamme niveau og i midthjernen. Således kan dette bl.a. medføre, at de nedre, mere primitive dele af hjernen (jf. MacLean 1970) overudvikles, på bekostning af de højere mentale processer i cortex samt at det limbiske system underudvikles, grundet manglende benyttelse heraf. Dette kan dermed medføre beskæring af kredsløb i de øvre dele af hjernen, med konsekvens for at omtanke og medfølelse aldrig når at udvikle en kontrollerende hæmmende effekt, hvorfor barnet ofte må forlade sig på primitive impulser som angst og aggressivitet, der er i konstant overaktivitet.

5.2.5. Hvordan kan vi forstå disse børns adfærd

I disse ovennævnte punkter, har vi prøvet at diskutere nogle af de adfærdsmæssige udtryk, der ofte ses hos en del adoptivbørn, særligt efterfølgende langvarig deprivation. Der kan være flere tilgange til at tolke og forstå disse børns adfærd. Den viden, som det tilknytningsteoretiske perspektiv kombineret med den neuropsykologiske forskning bibringer, synes at bidrage til vigtige overvejelser omkring, henholdsvis hvilke bagvedliggende faktorer, der synes at være på spil, samt hvorledes disse eventuelt kan forstås. Den nyere hjerneforskning, som tilsyneladende har vundet massiv fremgang inden for psykologien de seneste år, er et fascinerende og spændende område, og det er nemt at blive grebet af de forklaringsmodeller, den tilbyder. Det synes dog relevant at fremhæve, at vi på dette område stadig overvejende taler om hypoteser. Der synes dog i dette speciale at foreligge en del evidens for, at et lille spædbarn, der tilbringer sin første levetid under institutionelle forhold, som konsekvens heraf, udvikler en ubalance i sit nervesystem, og der kan opstå forstyrrelser i barnets udvikling. Som vi har været inde på,

kan dette resultere i, at barnet bliver sårbart over for stress, udvikler atypiske tilknytningmønstre og fremstår uroligt og hyperaktivt.

Det synes dog vigtigt at overveje, hvilke psykologiske grunde, der kan ligge bag problemer, der bliver vedvarende for en del børn. Det synes let at trække den neurologiske forklaringsmodel frem i forhold hertil, og tale om permanente neurologiske ændringer. Brug af denne forklaringsmodel bør dog ikke stå isoleret, og tilknytningsteorien synes her at tilbyde gode psykologiske forklaringsmodeller i forhold til, hvorvidt et barn vedvarende fremstår som uroligt og atypisk i sin adfærd, selv længe efter adoption ind i et kærligt og stimulerende miljø. Det synes derfor relevant at overveje andre grunde end neurologiske skader i forhold til børn, der har været udsat for længerevarende moderlig deprivation. Forklaringer, der retter sig mere mod et udviklingspsykologisk perspektiv kan findes i form af tilknytningsteorien samt Stern's begreb om indre repræsentationer. Utrygge eller diffuse arbejdsmodeller, minus indre repræsentation af en selvregulerende anden synes således yderst relevante i forhold til et barn, der fremstår uroligt og let går i voldsom affekt. En anden overvejelse er, det faktum, at nogle børn, klarer deprivationen bedre end andre, kan udover en eventuel medfødt robusthed tale for at faktorer i det efterfølgende miljø kan være afgørende for, om det går barnet godt eller skidt. Det ser ikke ud til at forskerne har undersøgt dette tilstrækkeligt, i de undersøgelser, vi her har beskæftiget os med. Men her tænker vi på såvel familiemæssige ressourcer, hvorvidt de nye forældre er klædt på til, samt besidder evnen til at tackle egne frustrationer og stress, idet de står med et barn, der eventuelt har massive og mange vanskeligheder med sig. Disse aspekter kan ikke forklares ud fra et neurologisk niveau.

Det neuropsykologiske perspektiv kan bidrage med viden omkring neurokemiske og neuroanatomiske processer, men ikke noget konkret omkring barnets subjektive oplevelse af erfaringer. Det kan tilknytningsteorien og nyere spædbansforskning derimod. Hjerneforskningen isoleret set betragtes til tider som en reduktionistisk metode, som ikke giver noget svar på eller viden om forståelsen af interaktion mellem mennesker og den rolle disse spiller i forhold til at påvirke og forme et menneskes liv og personlighed (Davies 2002). Dog synes det neuropsykologiske perspektiv sammenholdt med den viden udviklingspsykologien har bibragt, at tillade opstillingen af en mulig hypotese om hvad, der

kan tænkes at ligge bag den urolige og overaktive adfærd, observeret hos en del tidligere institutionaliserede børn. På baggrund af ovennævnte synes der derfor at være grundlag for at kunne tillade sig at kunne opstille følgende hypotese.

Ifølge denne forslår vi således, at de tidligere institutionaliserede børn, der sjældent er blevet reguleret, er i øget risiko for at udvikle et nervesystem, der er i ubalance, og derfor kan befinde sig i en tilstand af mere eller mindre hyperarousal og/eller en angstpræget tilstand. Dette kan muligvis være ved i år efter adoptionen og for nogle være en mere eller mindre permanent sårbarhed, der aktiveres i situationer, som barnet har svært ved at overskue. Ifølge et neurovidenskabeligt perspektiv vil en delvis forklaring på, hvad der kan ligge bag denne adfærd være hypotesen om at HPA-systemet er blevet dysfunktionelt, og dermed hypersensitivt, hvilket kan være medvirkende til, at børnene er meget sårbare overfor stress. Desuden synes det, at en del af børnene mangler evnen til selv- og affektregulering, og det at de ikke formår at berolige sig selv, og bringe sig selv ned fra tilstande, hvor de befinder sig i stor grad af affekt, at kunne forklares i den manglende mulighed for kontakt med en primær omsorgsperson i de første leveår.

Her synes tilknytningsteoriens betoning, samt Stern's spædbarns forskning, af betydningen af at kunne indgå i et interpersonelt sensitivt samspil med en mor, at være yderst relevant. Tillige synes det neuropsykologiske perspektiv at kunne bidrage ovennævnte psykologiske teorier i forhold til, at betone, hvorledes de tidlige erfaringer fysiologisk og kropsligt lagrer sig, hvilket kan forklare, at trods det, at den moderlige deprivation er foregået i en periode før den eksplicitte hukommelse er udviklet, bliver disse ubevidste lagrede erfaringer alligevel afgørende for, hvordan barnet senere hen reagerer i specifikke sammenhænge. Således synes det neuropsykologiske perspektiv samt det tilknytningsteoretiske perspektiv begge, at betone og cementere barnets tidlige livserfaringers afgørende betydning for dets videre udvikling. En fremtidig brobygning mellem den nyere hjerneforskning og udviklingspsykologien synes interessant. Ligesom enhver anden videnskab, afhænger denne dog af den samlede indsats fra tusinder af forskere og der synes således stadig, at være lang vej, før hypoteser opstillet indenfor dette område vil kunne udmunde i en præcis og valideret teori, omhandlende forbindelsen mellem hjernefunktioner, adfærd og personlighed.

6. Konklusion og perspektivering

6.1. Konklusion

Intentionen med dette speciale var at kaste lys på, hvilken effekt tidlig stærk moderlig deprivation har for et barns udvikling. Et område, der syntes vigtigt at beskæftige sig med, idet en stor del børn fra forskellige afgiverlande, hvert år formidles til vesten via international adoption.

I kapitel 3 blev det således fremstillet via forskellige forskningsprojekter, hvorledes små børn, der opfostres langvarigt under depriverede forhold, ofte skades i deres udvikling. Særligt ser det ud til, at det følelsesmæssige og det sociale område rammes hårdest. Ligeledes indikerede resultaterne, at en stor del adopterede børn udvikler en usikker og atypisk tilknytningsform til deres adoptivforældre, hvilket kan give problemer i forhold til deres videre udvikling.

Specialet tog endvidere konkret udgangspunkt i to differentierede perspektiver på børns udvikling, det tilknytningsteoretiske samt det neuropsykologiske. Kap. 4 belyste tilknytningsteoriens opståen samt den store betydning, den tillægger samspillet mellem spædbarnet og dets moder, for såvel barnets fysiske som psykiske udvikling. Her blev begrebet om indre repræsentationer præsenteret ud fra såvel John Bowlby's arbejde samt Daniel Stern, der repræsenterer den nyere spædbarnsforskning. Ligeledes blev forskellige typer af tilknytningsmønstre, som små børn danner, afhængigt af kvaliteten af dette samspil diskuteret ud fra Mary Ainsworth's omfattende forskning. Kapitlet beskrev således tidlige relationers betydning for det lille barns udvikling. Rene Spitz's, tidlige empiriske arbejde underbyggede Bowlby's tilknytningsteori, med hans studier af små børn, der blev adskilt fra deres moder eller opfostret under stærk moderlig deprivation. Disse studier viste, hvorledes alvorlige symptomer i form af hospitalisme samt anaklitisk depression kunne fremtræde som følge af institutionel opfostring.

Kap. 5 beskæftigede sig med barnets neuroaffektive udvikling og fremhævede i denne forbindelse, at moderen er barnets ydre regulator ikke kun på et psykologisk, men også på et fysiologisk plan. Hjernen er langt fra udviklet ved fødslen, og har sin vækstspurt i de

første få leveår, og afhænger af såvel fysisk som psykisk stimulering for, at kunne udvikle sig optimalt. Således synes muligheden for en tilgængelig kontinuerlig og stabil kontakt, med en primær omsorgsperson, essentiel for, at barnet kan udvikle sig til et trygt, socialt velfungerende og afbalanceret individ. En mulighed børn opfostret på institutioner typisk mangler, hvilket således kan få vedvarende konsekvenser for deres udvikling.

Kapitel 6 diskuterede bl.a., hvilken betydning tilknytning har for barnets videre udvikling. Mange adoptivbørn så ud til, at udvikle en usikker, og atypisk tilknytning og ikke at differentiere mellem voksne i deres kontaktafdækning. Børnene udviste således ikke vagtsomhed overfor fremmede, eller søgte deres nye adoptivforældre frem for andre i utrygge situationer. Diskussionen centred sig om, hvorledes den afvigende tilknytning kunne give problemer for børnene, når de skulle indgå socialt sammen med andre jævnaldrende eller voksne. Ligeledes fremstod det, at en del af børn med en uselektiv kontaktform også ofte så ud til at have opmærksomhedsproblemer samt hyperaktivitet. Dette ledte diskussionen videre i forhold til, om denne adfærd kunne betragtes som ADHD, set hos "almindelige" børn. Dette blev ikke afklaret, men flere forskere indikerede, at opmærksomhedsproblemer og overaktivitet (I/O jf. Kreppner et al. 2001; Stevens et al. 2008) kunne forstås, som en del af en tilknytningsforstyrret adfærd, mens andre argumenterede for at neurologiske ændringer i hjernens funktion kunne være opstået, grundet den stærke og langvarige deprivation. Dette synes, at være et vigtigt område for videre forskning, at beskæftige sig med. Endvidere kunne børnenes adfærd forstås som angstpræget givet at symptomer i form af kropslig uro, hyperaktivitet og vredesudbrud, synes at være typiske symptomer, observeret hos børn efterfølgende adoption, som præsenteret specialet igennem. Des længere deprivation, des større antal og grad af problemer så børnene ofte ud til at have.

Dette speciale ledte således hen til en forståelse af, hvilke konsekvenser det kan medføre for et lille barn at opvokse under moderlig deprivation og betoned, at det lille barn har brug for voksne primære personer for, at udvikle sig mentalt stabilt og sundt. For at kunne sortere i alle de indtryk, der indkommer gennem sanserne, kræves således et passende omfang af stimulering og omsorg udefra. Barnet har nogle grundlæggende behov, der skal dækkes for, at kunne opbygge tillid til omverdenen. Hvis barnet ikke mødes på dets behov,

bliver det uroligt, ked af det og bange, hvilket senere kan udmunde i relations og tilknytningsproblemer. Det er således ikke svært, at forestille sig, at et lille sårbart spædbarn kan blive meget angst, når det stort set overlades til sig selv. Barnet er forsvarsløst og har det ingen voksne til at beskytte sig, kan det ikke overleve. Under perioden med den tidlige deprivation har barnet sandsynligvis oftest skullet passe på sig selv. På børnehjemmet har barnet sandsynligvis desuden ofte oplevet, at få overskredet sine grænser. Det gælder både ved, at alt er tilrettelagt efter skemaer, kort tid til spisning, badning, skiftning, putning m.m., og det, at der typisk ikke eksisterer nogen tæt følelsesmæssig kontakt. Givet den viden specialet her har bibragt, om effekterne af tidlig deprivation, synes det sandsynligt, at for at kunne overleve, kan et barns tilknytningsadfærd udvikle sig, som meget udadreagerende og forstyrret, fordi det ikke er blevet mødt på sine mest basale behov. Desuden synes der, at kunne være risiko for, at nervesystemet, kan påvirkes i en grad, så visse symptomer fremstår som mere eller mindre vedvarende. Dette speciale har således bidraget med et holistisk billede af et barns udvikling og en forståelsesramme for, hvad der kan tænkes, at være bagvedliggende et adoptivbarns eventuelle problematiske adfærd. Et perspektiv, der synes relevant, særligt for fagfolk, at holde sig for øje, i arbejdet med adoptivbørn og deres familier i diverse sammenhænge.

6.2. Perspektivering

Megen forskning præsenteret i denne afhandling, stammer fra longitudinelle udenlandske forskningsprojekter. Forskernes observationer synes at stemme overens med de former for udviklingsmæssige problematikker, praktikere i feltet herhjemme beretter om, kan følge internationalt adopterede børn. Problemområder, der ikke virker overraskende, set i lyset af den viden tilknytningsteorien, og den senere spædbarnsforskning har præsenteret, om betydningen af samspillet med en primær omsorgsperson.

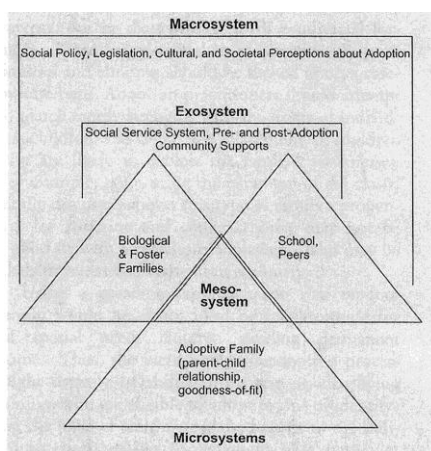
Ifølge Niels Peter Rygård (2000, 2006) oplever alle adoptivbørn tilknytningsproblemer, idet de alle har oplevet én eller flere traumatiske adskillelser. Dog viser undersøgelser, som nævnt, at 80 % af adopterede børn klarer sig godt, og ikke får længere varende skader. For de børn, der får problemer, er det værd at have med i sine overvejelser, omkring barnets vanskeligheder, at det altid er dybt traumatisk for et barn, at forlade sit vante miljø.

Samtidig med, at det med adoptionen begiver sig ind i en ukendt verden, skal tabet af det tidligere måske ikke særligt stimulerende, men dog kendte miljø, overleves. Ifølge Rygård er det således ganske almindeligt, at et barn reagerer voldsomt på så massive forandringer, som en adoption medfører. Barnet vil typisk sørge og blive angstpræget, hvilket bl.a. kan vise sig ved søvnforstyrrelser og spisevanskeligheder. Reaktionen som tilbagetrækthed, overdrevent at tilpasse sig eller kravle på fremmede, og virke hyperaktiv samt ukoncentreret er helt almindeligt. For en del børn vil dette aftage efter adoptionen, men for nogle bliver det mere eller mindre vedvarende (Rygård 2000). De henvendelser, som psykolog og adoptionsrådgiver, Susanne Høegh (2007) typisk modtager, handler ligeledes ofte om tilknytningsproblemer, og mange adoptivforældre giver i denne forbindelse udtryk for, at der mangler viden om adoptivbørns særlige behov hos sundhedsplejersker, pædagoger, lærere og andre fagfolk. Når barnet starter i pasningsordninger, som dagpleje og daginstitution bliver sociale mangler og problemer især synlige. Barnets adfærd kan særligt i overgangsfaser til børnehave og skolestart udmønte sig i hyperaktivitet og aggressiv adfærd, samt følelsesmæssige vanskeligheder. Ifølge von der Lieth (2003) kan børnenes adfærd dog bedst forstås og afhjælpes, hvis de ses i lyset af barnets tidligste og svære levevilkår. Han fremhæver, endvidere, at det er nødvendigt at inddrage hele barnets personlige historie i udredningen, for at danne sig et komplet billede af barnets vanskeligheder.

Mange faktorer spiller således ind på, hvorvidt og hvordan, der evt. kan kompenseres for effekterne af tidlige svækkelser eller skader. På baggrund af den viden dette speciale bidrager med, synes det derfor vigtigt, at systemerne omkring barnet har en forståelse for dette og for, at et barn adopteret efter spædbarnalderen typisk vil være i gang med at danne tilknytning senere end normalt. Muligvis på et tidspunkt, hvor det samtidig skal i gang med at fungere, mange timer dagligt, i en stor børneinstitution. Forskning på området viser tillige generelt, at barnet ofte kan få massive adfærdsmæssige og følelsesmæssige problemer, grundet den tidlige moderlige deprivation. Barnet mangler således et vigtigt led i sin udvikling. Nemlig den første meget vigtige tilknytningsperiode mellem mor og barn, hvor kimen til empati, indlevelsessevne, affektregulering, social kapacitet i det hele taget, og et nervesystem i balance grundlægges. Det synes ikke overraskende, at et sådant barn evt. ikke kan leve op til sin kronologiske alder, socialt og følelsesmæssigt, mens det kan

tænkes hurtigere at indhente udviklingen på andre områder, såsom det motoriske, sproglige og intellektuelle efter adoptionen. På den måde, synes et adopteret barn at kunne opfattes som et barn, der er skævt udviklet, og som har "flere aldre", og derfor synes det at være fornuftigt at antage, at de voksne omkring barnet kommer længst med at justere krav og forventninger i forhold til dette. Dette gælder særligt, når man skal arbejde med at få et sådant barn til, at knytte sig eller guide et sådant barn socialt. På nogle områder, kan det derfor tænkes fornuftigt, at barnet eventuelt behandles som flere år yngre end det biologisk er og mødes på såvel det følelsesmæssige, som det opdragelsesmæssige plan i forhold hertil. Dette er i tråd med Rygård (2001), der anbefaler regressionsterapi for børn med tilknytningsforstyrrelser, hvilket vil sige, at barnet får lov til at gå tilbage til spædbarnsstadiet, når det har behov herfor.

I adoptionsarbejdet, synes det således vigtigt, at have en vågen opmærksomhed på både det primære netværk herunder far, mor, barn og søskende og på det sekundære netværk såsom institution, skole, PPR m.m. (Et tredje netværk, der ikke kan udelukkes, men som fremtræder indirekte, omfatter barnets oprindelses land med dets lugte, smage, lyde etc. og de biologiske forældre, der spørger hos mange adopterede. Særligt fra tre til fire årsalderen, når de bliver bevidste om deres anderledes udseende og oprindelse) (von der Lieth 2003). Nedenstående model over de miljømæssige aspekter af barnets liv, baseret på system teori (Bronfenbrenner 1988, 1989; Bronfenbrenner & Morris 1998 begge i Schweiger & O'Brien 2005), synes i forhold hertil, at kunne udgøre en brugbar arbejdsramme.

(Schweiger & O'Brien 2005, 513)

"Økologisk systemteori" illustrerer de indbyrdes relationer, mellem de fire økologiske systemer, der antages at påvirke børns udvikling:

- a. Mikrosystemet, som udgør det miljø barnet lever i, primært familien.
- b. Mesosystemet eller forbindelserne mellem to eller flere mikrosystemer, (f.eks. anerkendelse af at barnet har en fortid og en biologisk familie, samt barnets relation til adoptivfamilien og til skole og jævnaldrende).
- c. Exosystemet, defineret som erfaringer der ikke direkte påvirker barnet, men som influerer mikrosystemet (såsom eksempelvis postadoption service modtaget af forældrene).
- d. Makrosystemet eller det omgivende samfund og kulturen der indrammer alle de andre systemer.

Som modellen illustrerer, er der flere niveauer, der påvirker barnets velbefindende og funktion samt dets udvikling på længere sigt. Personlige ressourcer og det, at familierne er klædt på til, at tackle børn med massive og mange problematikker er essentielt, for hvordan det går barnet, hvilket forskningsmæssigt er understøttet (Ames 1997). Det er dog ikke kun tilknytningen, men også i høj grad de systemer uden om barnet og familien, der bliver bestemmende for, hvordan det går det enkelte barn. Derfor er viden om konsekvenserne af moderlig deprivation, for et lille barns udvikling, essentiel for personer der indgår tæt omkring barnet, i det daglige for, at barnets adfærd ikke skal misforstås, og for at bedre interventionsmuligheder kan udvikles.

Sanseintegrations aspektet synes særlig interessant og anvendeligt, givet den viden der foreligger om betydningen af tidlig taktile stimulering. En lærer eller pædagog, der eksempelvis forstår den adfærd, der følger med sanseintegrationsproblemer, grundet tidlig deprivation (i specialet omtalt som børn værende sensorisk defensive) og ikke tolker denne som udelukkende negativ adfærd, kan sandsynligvis respondere på en mere positiv måde overfor barnet (Kimball 1993 i Cermak & Groza 1998). Til trods for, at denne metode ikke er veldokumenteret videnskabeligt, fremhæver såvel von der Lieth (2003), som Rygård (2001), i tråd hermed, at mange adopterede kan hjælpes med sanseintegrationstræning. Sanseintegrationstilgangen til behandling er beskrevet i flere kilder (Fisher et al 1991; Kimball 1993; Williams & Shellenberger 1994 alle i Cermak &

Groza 1998), men desværre rækker det udenfor dette speciales rækkevidde, at bevæge sig dybere ind i det behandlingsmæssige aspekt. Blot skal her kort nævnes andre metoder, der endvidere har fokus på samspillet og tilknytningen mellem mor og barn, og som også benyttes i dag, indenfor behandling på adoptionsområdet. "Holding" (Idoorn & Claeson 2007), der bygger på tilknytningsteori og nyere spædbarnsforskning samt "Marte meo" (Øvreeide & Reidun 1997), der er en metode, der videoptager samspillet, mellem mor og barn, og derefter sætter fokus på de gode aspekter af dette. Desuden bruges spædbarnsterapi/ historierapi, hvor barnets historie bliver fortalt og bearbejdet samt "Sandplay", hvor barnet bearbejder det ubevidste gennem leg (Ebbesen 2004). Der er debat, indenfor psykologien, om i hvilken grad de forskellige metoder er anvendelige, og ikke alle er videnskabeligt undersøgt. En debat, der synes at afspejle det faktum, at der indenfor dette område synes at være behov for mere længerevarende forskning. En forskning, der veksler mere mellem kvalitative og kvantitative undersøgelser. De kvantitative metoder, synes at være fremherskende, men det synes svært at stole på disse som endegyldige. Forstået på den måde, at der synes at være behov for mere omfattende kvalitative undersøgelser og metoder, der lægger mere vægt på hele den kliniske side af psykologien.

Stort set alle de adoptionsstudier, som har dannet baggrund for dette speciale viser, at kontinuerlig sensitiv menneskelig kontakt og stimulering er essentiel for et lille barns udvikling. Studier viser, at et stimulerende miljø, i form af legetøj og tilpas ernæring, stimulerer den intellektuelle og fysiske udvikling (Hunt et al. 1976; Tizard 1977). Stadig imødekommes den følelsesmæssige og psykiske udvikling dog typisk ikke, under institutionelle forhold. Dette kan vise sig, hos institutionaliserede børn, i form af stereotyp adfærd, quasi-autistime, raseriudbrud, manglende affektregulering, hyperaktivitet, angst samt et forstyrret tilknytningssystem, udtrykt ved en disorganiseret adfærd og uselektiv kontaktform. Tidligere studier af eksempelvis (Skeels 1966; Flint 1978, 1996), har vist, at øges den menneskelige kontakt og forbedres måden der drages omsorg på, via uddannelse og motivation blandt personalet, kan dette være medvirkende til, at tidlige skader kan vendes. I tillæg til intellektuel stimulation, må et godt børnehjem endvidere tilvejebringe mulighed for emotionel udvikling. Erfaringen viser, at når børnene først begynder at respondere på interventioner og deraf følgende ændrede forhold, kan

personalet på institutioner ofte blive mere interesseret i og motiveret for deres arbejde, og derved bedre blive overbevist om, at de bør ændre den måde, de drager omsorg for børnene på. Uddannelse og træning af personalet er således en nøglekomponent i forhold til, at ændre den måde systemerne fungerer på (Cermak & Groza 1998).

En vigtig opgave fra politisk side, samt for de adoptionsformidlende organisationer, synes derfor, at være at skabe fokus på behovet for hjælp bl.a. til fattige tredjeverdenslande, der afgiver børn til international adoption med, at udvikle mere moderne systemer i forhold til, at varetage børneomsorg. Nødvendigheden af uddannelse samt opsætning af standarder for, hvilke kvalifikationer, mennesker, der arbejder på børnehjem bør besidde, synes på baggrund af dette speciale, at være ønskværdigt. Der eksisterer dog også, i denne forbindelse, flere gode privat initialiserede tiltag i såvel USA som herhjemme, og et vigtigt projekt, der skal nævnes i denne forbindelse, er "The Global Orphanage Education project", der er igangsat af psykolog Niels Peter Rygård (2008), der har stor viden omkring tilknytningsforstyrrelser. I projektet indgår bl.a. udarbejdelsen af en gratis undervisnings – DVD, for børnehjems personale i 3.verdens lande, i omsorgsarbejde og tilknytningsadfærd. (Videoen kan ses på <http://www.globalorphanage.net/>). Det er målet, at DVD'en skal være frit tilgængelig på internettet, og fysisk distribueres gratis via forskellige hjælpeorganisationer. Rygård sætter således med sit arbejde lys på, at det er den sociale isolation, holdningerne til omsorg samt det, at børnehjemsarbejde er lavstatus og derfor præget af uuddannet arbejdskraft, der udgør de primære skadelige faktorer forbundet med institutionalisering.

Til trods for at en forebyggende indsats på børnehjemmene er vigtig, må det dog konkluderes, at institutionel opfostring ikke kan erstatte den personlige kærlighed og omsorg et barn får i en familie. Henry Dwight Chapin, en pioner inden for pediatri, betoner i tråd hermed, tilbage i 1908 at *"the collecting of many little children under one roof is not good for them, no matter how well managed the institution"* (Henry Dwight Chapin 1908 i Frank et al. 1996, 569). Det synes derfor i lige så høj grad vigtigt, at lægge indsatsen på, at styrke de enkelte adoptivfamilier eksempelvis via rådgivningstilbud såvel før som efter adoptionen, idet det har vist sig, at langt de fleste adopterede får rettet op på deres uheldige start gennem deres nye familie. Adoption synes at være en imponerende interventionsform, der

for mange børns vedkommende medfører væsentlige bedre udviklingsmuligheder, samt tillige tilfører stor glæde for mange ventende adoptivfamilier. Adoption synes endvidere at demonstrere plasticitet i et barns udvikling i forhold til at komme sig over svær tidlig modgang, og afviser tidligere forsknings antagelse om, at et barn opfostret under depriverede institutionelle forhold nødvendigvis er determineret til at være varigt skadet. Når alt dette er sagt, synes det endvidere værd at huske på, at når vi som fremstillet i dette speciale taler om alvorlige og mere eller mindre vedvarende konsekvenser af tidlig stærk deprivation, gælder dette kun for en minoritet af de adopterede børn. Derfor skal det betones, at adoption overvejende indeholder positive aspekter for såvel adoptivforældrene som børnene.

TANKER OM ADOPTION

- *Adoption er en social og psykisk proces.*
- *Adoption er at tage et barn til sig, som sit eget.*
- *Adoption er at møde en anden kultur.*
- *Adoption er undrende og beundrende blikke fra folk på gaden.*
- *Adoption er at være højgravid uden mave.*
- *Adoption er forældrekærlighed*
- *Adoption er usikkerhed om barnets fortid*
- *Adoption er angst for barnets fremtid*
- *Adoption er at have vilje og styrke til at give tryghed og selvtillid*
- *At være adopteret er ikke at kende sit biologiske ophav*
- *At være adopteret er en følelse af at være anderledes*
- *At være adopteret betyder at have en familie, hvor man hører til*
- *At have et adoptivbarn er at elske dette barn betingelsesløst*

Kilde: Helle Linsel (Direkte afskrift) Nordjysk Adoptions Forum –
www.nordjyskadoptionsforum.dk

7. Litteratur

Ainsworth, M. D. S. (1967): "Infancy in Uganda: Infant care and the growth of attachment". Baltimore, MD. Johns Hopkins University Press.

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. & Wall, S. (1978): "Patterns of Attachment – A Psychological Study of the Strange Situation". Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey.

Ames, E. W. (1990): "Spitz revisited: a trip to Romanian orphanages". Canadian psychological Association Developmental Psychology section newsletter, 9 (2), 8-11.

Ames, E. W. (1997): "The development of romanian orphanage children adopted to Canada". Final Report to the Human Resources Development Office, Ottawa, Canada.

Ames, E. W. & Chisholm, K. (2001): "Social and emotional development in children adopted from institutions". I D. B. Bailey, Jr., J. T. Bruer, F. J. Symons & J. W. Lichtman (Eds.), Critical thinking about critical periods. Baltimore, MD: Brookes.

Audet, K. (2003): "Attentional and self-regulatory difficulties of Romanian orphans ten years after being adopted to Canada: A longitudinal study". Thesis submitted in partial fulfillment of the requirement for the degree of masters of arts. Simon Fraser University. Sept. 2003. Library and archives Canada. Published Heritage Branch Ottawa Canada.

Ayres, A. J. (2007): "Sanseintegration hos børn". Hans Reitzels Forlag, København. 2. udgave, 1. oplag.

Balbernie, R. (2001): "Circuits and circumstances: the neurobiological consequences of early relationship experiences and how they shape later behaviour". Journal of child psychotherapy. Vol. 27, no. 3, 237-255.

Beckett, C., Bredenkamp, D., Castle, J. B., Groothues, C., O'Connor, T., Rutter, M. and The English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team (2002): "Behavior patterns associated with institutional deprivation: A study of children adopted from Romania. Journal of developmental & behavioural pediatrics. Vol. 23 (5), Okt. 2002, 297-303.

Bernth, I. (2003): "En etologisk tilgang til personlighedsudvikling – Bowlby-Ainsworths tilknytningsteori. I: B. Karpatschof, N. Prætorius, O. A. Olsen, P. Berliner, B. Diderichsen, B. Møhl & J. Bang (Red.): Psyke & Logos. Årgang 24, Nr. 2. Psykologisk Forlag København.

Bertelsen, P. (2001): "Personlighedspsykologi". Forlaget Frydenlund Grafisk. København K.

Blewett, K. (2007): "Bulgaria's abandoned children". <http://www.youtube.com/watch> - (Søg på Bulgaria's abandoned children). Documentary. BBC Four Television.

Blewett, K. & Woods, B. (1995): "The dying rooms". At the internet movie database: http://www.channel4.com/fourdocs/archive/the_dying_room.html. Television documentary film about Chinese state orphanages.

Bodnoff, S. R., Humphreys, A. G., Lehman, J. C., Diamond, D. M., Rose, G. M. & Meaney, M. J. (1995): "Enduring effects of chronic corticosterone treatment on spatial learning, synaptic plasticity, and hippocampal neuropathology in young and mid-aged rats". *The journal of neuroscience*, January 1995, 15 (1): 61-69.

Boswell, J. (1988): "The kindness of strangers. The abandonment of children in Western Europe from late antiquity to the renaissance". Pantheon Books. New York. Kapitel 12.

Bowlby, J. (1951): "Maternal care and mental health". World Health Organization. Monograph Series 2. Geneva.

Bowlby, J. (1969): "Attachment and loss 1". The Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis.

Bowlby, J. (1994): "En sikker base. Tilknytningsteoriens kliniske anvendelser". Det lille Forlag, Frederiksberg. 1. oplag 1994, 5. oplag.

Bowlby, J. (1996): "At knytte og bryde nære bånd. Tilknytning og tab, selvtillid og sorg". DET lille FORLAG, Frederiksberg. 2. oplag.

Bretherton, I (1992): "The origins of attachment theory. John Bowlby and Mary Ainsworth". I Goldberg, S., Muir, R. & Kerr, J. (Eds.): *Attachment theory, Social, Developmental, and Clinical Perspectives*. THE ANALYTIC PRESS. Hillsdale, NJ. London.

Bretherton, I (1995): "The origins of attachment. John Bowlby & Mary Ainsworth". I Goldberg, S., Muir, R. & Kerr, J. (Eds.): *Attachment theory, Social, Developmental, and Clinical Perspectives*. THE ANALYTIC PRESS. Hillsdale, NJ. London.

Broberg, A., Almqvist, K. & Tjus, T. (2005): "Klinisk børnepsykologi. Udvikling på afveje". København, Hans Reitzels Forlag.

Broberg, A., Grandqvist, P., Ivarsson, T. & Mothander, P. R. (2008): "Betydningen af nære følelsesmæssige relationer". København, Hans Reitzels Forlag.

Brodén, M. B. (1991): "Mor og barn i ingenmandsland. Intervention i spædbarnperioden". København, Hans Reitzels Forlag A/S.

Carlson, E., Sampson, M. C. & Sroufe, L. A. (2003): "Implications of attachment theory and research for developmental-behavioral pediatrics. *Developmental and behavioural pediatrics*. Vol. 24, No. 5, Oct. 2003. 364-379.

Carlson, E. A., Jacobitz, D. & Sroufe, L. A (1995): "Developmental investigation of inattentiveness and hyperactivity". *Child development*, 66, 37-54.

Carlson, M. & Earls, F. (1997): "Psychological and neuroendocrinological sequelae of early social deprivation in institutionalized children in Romania". *Annals of the New York Academy of Sciences*, 807, 419-428.

Cassidy, J. (1999): "The nature of the child's ties". I Cassidy, J. & Shaver, P. R. (Eds.): *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*. The Guilford Press. New York, London.

Castle, J., Groothues, C., Bredenkamp, D, Beckett, C., O'Connor, T., Rutter, M. & the E.R.A. Study Team. (1999): "Effects of qualities of early institutional care on cognitive attainment". *American Journal of Orthopsychiatry*, 69 (4), Oct. 1999, 424-437.

Cermak, S. & Groza, V. (1998): "Sensory processing problems in post-institutionalized children: implications for social work". *Child and adolescent social work journal*. Vol. 15, No. 1, February 1998.

CHCCSG (1992) - Children's Health Care Collaborative Study Group (1992): "Romanian health and social care system for children and families: future directions in health care reform". *BMJ* (1992); 304:556-9

Chisholm, K., Carter, M. C., Ames, E. W. & Morison, S. J. (1995): "Attachment security and indiscriminately friendly behaviour in children adopted from Romanian orphanages". *Development and psychopathology*, 7 (1995), 283-294. Cambridge University Press.

Chisholm, K. (1996): "Attachment security and indiscriminately friendly behaviour in children adopted from Romanian orphanages". *Thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in the department of psychology*. SIMON FRASER UNIVERSITY. July 1996.

Chisholm, K. (1998): "A three year follow-up of attachment and indiscriminate Friendliness in children adopted from Romanian orphanages". *Child Development*, Aug. 1998, Vol. 69, No. 4, 1092-1106.

Chugani, T. H., Behren, E. M., Muzik, O., Jusász, C., Nagy, F. & Chugani, D.C. (2001): "Local Brain Functional Activity Following early Deprivation: A Study of Postinstitutionalized Romanian Orphans". *NeuroImage* 14, 1290-1301.

Cozolino, L. (2002): "The neuroscience of psychotherapy – building and rebuilding the human brain". New York, London. W. W. Norton & Company.

Cozolino, L. (2006): "The Neuroscience of Human Relationships. Attachment and the Developing Social Brain". New York: W. W. Norton & Company.

Davies, M. (2002): "A few thoughts about the mind, the brain, and a child with early deprivation". *Journal of Analytical Psychology*, 2002, 47, 421-435.

Dennis, W. (1973): "Children of the crèche". New York: Appleton-Century-Croft.

Diderichsen, A., Kamm, L., von der Lieth, L. & Michelsen, N. (1995): "Adoptionsrådgivning. Evaluering af det første års virksomhed". Center for småbørnsforskning. København.

Dontas, C., Maratos, O., Fafoutis, M. & Karangelis, A. (1985): "V. Early social development in institutionally reared Greek infants: Attachment and peer interaction". *Monographs of the society for research in child development*, 209, 136-146.

Dozier, M., Peloso, E., Lewis, E., Laurenceau, J. & Levine, S. (2008): "Effects of an attachment-based intervention on the cortisol production of infants and toddlers in foster care". *Development and psychopathology* 20, 845-859. Cambridge University Press.

Ebbesen, R. (2004): "Adoption og psykoterapi. Post Adoption Services". Psykoterapeut Foreningen. Psykoterapeuten Nr. 2.

Edelman, G. M. & Tononi, G. (2000): "A universe of consciousness. How matter becomes imagination". New York: Basic Books.

Ellneby, Y. (1994): "Hvis du ikke rør mig, så dør jeg. Den taktile kommunikations betydning for børns udvikling". Forlaget Børn & Unge, København.

Emde, N. R. (1988): "Development terminable and interminable-I. Innate and Motivational factors from infancy". *Psycho-anal.*, 69: 23-42.

Ernst, C. (1988): "Are early childhood experiences overrated? A Reassessment of Maternal Deprivation". *European Archives of Psychiatry and neurological Sciences* (1988) 237: 80-90.

Fisher, L., Ames, E. W., Chisholm, K. & Savoie, L. (1997): "Problems reported by parents of Romanian orphans adopted to British Columbia. *International journal of behavioral development.* 20:67.

Fleischer, A.V. (1999): "neuropsykologisk undersøgelse" I Lier, L., Isager, T. et al. "Børne- og ungdomspsykiatri". Hans Reitzels forlag.

Flint, B. M. (1978): "New hope for deprived children". University of Toronto Press.

Flint, B. M., Partridge, J. G., Stark, E.G. (1996): "Pathways to maturity; insights from a thirty-year study of deprived children". University of Toronto Press. Toronto Buffalo London.

FN Rapport (2007): "UN report calls for action to help Liberian children living in orphanages". UN News Centre. <http://www.un.org/apps/news/story.asp>

Fonagy, P., Steele, H. & Steele, M. (1991): "Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant-mother attachment at One Year of Age". *Child development* 1991, 62, 891-905.

Fonagy, P. (2006): "Tilknytningsteori og psykoanalyse". Akademisk Forlag Kbh. K..

Frank, D. A., Klass, P. E., Earls, F. & Eisenberg, L. (1996): "Infants and young children in orphanages: One view from pediatrics and child psychiatry. *Pediatrics* Vol. 97, No. 4 april.

Fyrand, O. (1997): "Det gådefulde sprog. Om hudens kommunikation". Gyldendahl. Nordisk Forlag A/S, København.

Gade, A. (1998): "Hjerneprocesser. Kognition og neurovidenskab". København, Frydenlund Grafisk. 1 udgave, 2. oplag. Kapitel 3 og 4.

Gillberg, C. (2000): "urolige, Kluntede og uopmærksomme børn". NBCPress, København.

Goldfarb, W. (1943): "Infant rearing and problem behavior". *American Journal of Orthopsychiatry*, Vol. 13, 249-265.

Goldfarb, W. (1944): "Infant rearing as a factor in fosterhome replacement". *American Journal of Orthopsychiatry*, Vol. 14, 162-166.

Goldfarb, W. (1945a): "Psychological privation in infancy and subsequent adjustment". *American Journal of Orthopsychiatry*, Vol. 15, 247-255.

Goldfarb, W. (1945b): "Effects of psychological deprivation in infancy and subsequent stimulation". New York. American Journal of Psychiatry, 102, 18-33.

Goldfarb, W. (1947): "Variations in adolescent adjustment of institutionally-reared children". American Journal of Orthopsychiatry, Vol. 17, 449-457.

Goldfarb, W. (1955): "Emotional and intellectual consequences of psychologic deprivation in infancy: A Reevaluation" i Hoch, H. P. & Zubin, J. Psychopathology of childhood. Grune & Stratton. New York. London. 1955

Gunnar, M. R. (2000): "Early adversity and the development of stress reactivity and regulation". I C. A. Nelson (Eds.): The effects of early adversity on neurobehavioral development. The Minnesota Symposia on child psychology, Vol. 31. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah, New Jersey. London.

Gunnar, M. R., Morison, S. J., Chisholm, K. & Schuder, M. (2001): "Salivary cortisol levels in children adopted from Romanian orphanages". Development and psychopathology 13 (2001), 611-628.

Gunnar, M. R. & Kertes, D. A. (2005): "Prenatal and postnatal risks to neurobiological development in internationally adopted children". I D. M. Brodzinsky & J. Palacios: Psychological issues in adoption. Praeger Westport, Connecticut. London.

Gunnar, M.R., Manfred, H. M., Van Dulmen, and The International Adoption Project Team (2007): "Behavior problems in postinstitutionalized internationally adopted children". Development and psychopathology 19 (2007), 129 -148.

Harlow, H. F. (1959): "Love in infant monkeys". I: W. T. Greenough: The nature and nurture of behavior developmental psychobiology. Scientific American, Inc.

Hart, S. (2002): "Udviklingsmæssig affektiv neuropsykologi". Psykolog Nyt. Nr. 9.

Hart, S. (2006a): "Hjerne, samhørighed, personlighed. Introduktion til neuroaffektiv udvikling". København: Hans Reitzels Forlag.

Hart, S. (2006b): "Betydningen af samhørighed. Om neuroaffektiv udviklingspsykologi". København: Hans Reitzels Forlag.

Hart, S (2006c): "Læring og hjerneprocesser i et relationelt perspektiv" I Kristensen, R.: Fantastiske forbindelser – Relationer I undervisning og læringssamvær. Dafolo Forlag. 1. udgave, 1. oplag.

Hart, S. & Schwartz (2008): "Fra interaction til relation. Tilknytning hos Winnicott, Bowlby, Stern, Schore & Fonagy". København, Hans Reitzels Forlag.

Helweg-Larsen, K., Kastrup, M., Bæz, A. & Flachs, E. M. (2007a): "Etniske forskelle i kontaktmønsteret til psykiatrisk behandling". Videnscenter for Transkulturel Psykiatri i samarbejde med Statens Institut for Folkesundhed. Region psykiatrivirksomheden.

Helweg-Larsen, K. Flachs, E. M. & Kastrup, M. (2007b): "Psykisk trivsel. Psykisk sygdom. Etniske forskelle blandt unge i Danmark. Statens Institut for Folkesundhed. Syd Dansk Universitet. København.

Hill, J., Fonagy, P., Safier, E. & Sargent, J. (2003): "The ecology of attachment in the family". Family process, Vol. 42, No. 2.

Hodges, J. & Tizard, B. (1989a): "Social and family relationships of ex-institutional adolescents". *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30, 77-98.

Hodges, J., Tizard, B. (1989b): "IQ and Behavioral Adjustment of Ex-Institutional Adolescents". *J. Child Psychol. Psychiat.* Vol. 30, No. 1, pp. 53-75, 1989.

Holmes, J. (1995): "Something There Is That Doesn't Love a Wall: John Bowlby, Attachment Theory, and Psychoanalysis". I Goldberg, S., Muir, R. & Kerr, J. (Eds.): *Attachment theory, Social, Developmental, and Clinical Perspectives*. THE ANALYTIC PRESS. Hillsdale, NJ. London.

Human Rights Watch Asia (1996): "Death by default. A policy of fatal neglect in China's State Orphanages". New York.

Hunt, J. M., Mohandessi, K. Ghodssi, G., Akiyama, M. (1976): "The psychological Development of Orphanage-Reared Infants: Interventions with outcomes (Tehran)". *Genetic Psychology Monographs*, 1976, 94, 177-226.

Høeg, S. (2007): "Adoptionsnetværk for adoptivfamilier – psykologisk rådgivning og information som én form for netværk". *Adoption & samfund*. Nr. 2. April 2007, 31 årgang.

Høyer, M. (2003): "Tilknytning, udvikling og fejludvikling i spædbarnalderen. I: B. Karpatschof, N. Prætorius, O. A. Olsen, P. Berliner, B. Diderichsen, B. Møhl & J. Bang (Red.): *Psyke & Logos*. Årgang 24, Nr. 2. Psykologisk Forlag København.

Idoorn U. & Claeson B. H (2007): "Holdingterapi: en familierapeutisk metode til styrkelse af tilknytningen mellem børn og forældre". (Eds). *Virum: Dansk psykologisk Forlag, Køge*.

Johnson, D. E. (2000): "Medical and developmental sequelae of early childhood institutionalization in Eastern European adoptees". I C. A. Nelson (Ed.): *The effects of early adversity on neurobehavioral development. The Minnesota Symposia on child psychology*, Vol. 31. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah, New Jersey. London.

Johnson, D. E. (2002): "Adoption and the effects on children's development". *Elsevier Science Ireland Ltd. Early Human Development* 68, 39-54.

Johnson, R., Browne, K. & Hamilton-Giachritsis, C. (2006): "Young Children in Institutional Care at Risk of Harm". *TRAUMA, VIOLENCE & ABUSE*, Vol. 7, No. 1, 34-60.

Kreppner, J.M., O'Connor, T.G., Rutter, M. (2001). "Can inattention/overactivity Be An Institutional Deprivation Syndrome?". *Journal of Abnormal Child Psychology*. Dec 2001.

Kreppner, J.M, Rutter, m., Beckeet, C., Castle, J., Colvert, E., groothues, C. (2007): " Normality and Impairment Following profound Early Institutional Deprivation: A Longitudinal Follow-Up Into early Adolescence". *Developmental psychology* 2997, Vol. 43. No.4, 931-946.

Larsen, O. S. (1999): "Fem aldre. Udvikling fra fødsel til pubertet". Forlag System A/S, Århus C.

LeDoux, J. (2002): "The synaptic self: How our brains become who we are". London. Macmillan.

Lowrey, L. G. (1940): "Personality Distortion and early institutional care". *American Journal of Orthopsychiatry*, Vol. 3, 576 – 585.

Lundervold, J. A (2008): " Kognitiv funktion hos barn med ADHD, eksemplifisert ved WISC-III-resultater. Tidsskrift for Norsk Psykologforening, Vol 45, Nummer 9, 2008, side 1143-1148.

Maclean, K. (2003): "The impact of institutionalization on child development". *Development and Psychopathology*, 15, 853-884. Cambridge University Press.

MacLean, P. D. (1967): "The brain in relation to empathy and medical education". *The journal of nervous and mental disease*. Vol 144, No. 5, 374-383.

MacLean, P. D. (1970): "The Triune Brain, Emotion, and Scientific Bias". I: F. O. Schmidt (Eds.), *The neurosciences, second study program*. The Rockefeller University Press, New York.

MacLean, P. D. (1985): "Brain evolution relating to family, play, and the separation call". *Arch Gen Psychiatry*. Vol 42, 405-417. April 1985.

MacLean, P. D. (1990): "The Triune Brain in Evolution – Role in Paleocerebral functions". Plenum Press New York and London.

Main, M. Kaplan, N. & Cassidy, J. (1985): "Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation". I: I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research*. Monographs of the society for research in child development, 50 (Serie. Nr. 209), 66-104.

Main, M. & Solomon, J. (1986): "Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern". I T. B. Brazelton & M. W. Yogman (Eds.): *Affective development in infancy*. Ablex Publishing Corporation Norwood, New Jersey.

Main, M. & Solomon, J. (1990): "Procedures for Identifying Infants as Disorganized/Disoriented during the Ainsworth Strange Situation" i Greenberg, M. T., Cicchetti, D. & Cummings, E. M. *Attachment in the Preschool Years. Theory, Research, and Intervention*. The University of Chicago Press. Chicago og London.

Marcovitch, S., Cesaroni, L., Roberts, W., Swanson, C. (1995): "Romanian adoption: Parents dreams, nightmares, and realities". *Child Welfare*. Washington: Sep 1995. Vol. 74, Issue 5; 993.

Marcovitch, S., Goldberg, S., Gold, A., Washington, J., Wasson, C., Krekewich, K. & Handley-Derry, M. (1997): "Determinants of behavioural problems in Romanian children adopted in Ontario". *International journal of behavioral development*. 20 (1), 17-31.

Meanet, M. J. & Aitken, D. H. (1985): "The effects of early postnatal handling on hippocampal glucocorticoid receptor concentrations: Temporal parameters". *Developmental brain research*, 22 (1985): 301-304.

Meaney, M. J., Saplosky, R. M. & McEWEN, B. S. (1985): "The development of the glucocorticoid receptor system in the rat limbic brain. I. Ontogeny and autoregulation". *Developmental brain research*, 18 (1985), 159-164.

Montagu, A. (1971): "Touching: The human significance of the skin". Columbia University Press New York and London.

Møhl, B. (2003): "Attachment-En introduktion". I: B. Karpatschof, N. Prætorius, O. A. Olsen, P. Berliner, B. Diderichsen, B. Møhl & J. Bang (Red.): *Psyke & Logos*. Årgang 24, Nr. 2. Psykologisk Forlag København.

O'Connor, T. G., Bredekamp, D., Rutter, M. & The English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team (1999): "Attachment disturbances and disorders in children exposed to early severe deprivation". *Infant mental health journal*, Vol. 20 (1), 10-29.

O'Connor, T. G. & Rutter, M. (2000): "Attachment disorder behavior following early severe deprivation: Extension and longitudinal follow-up". *Journal of the American Academy of child and adolescent psychiatry*. Vol 39 (6), jun. 2000, 703-712.

O'Connor, T.G; Rutter, M., Beckett, C., Keaveney, L., Kreppner, M. J. and the English and Romanian Adoptees Study Team (2000): "The effects of Global Severe Privation on Cognitive Competence: Extension and Longitudinal Follow-up". *Child Development*, March/April 2000, Volume 71, No. 2, 376-390.

O'Connor, T. G., Marvin, R. S., Rutter, M., Olrick, J. T., Britner, P. A. & The English and Romanian Adoptees Study Team (2003): "Child-parent attachment following early institutional deprivation". *Development and psychopathology*, 15, 19-38.

Panksepp, J. (1998): "Affective neuroscience. The foundations of human and animal emotions". New York. Oxford. Oxford University Press.

Perry, B. D. (2002): "Childhood experience and the expression of genetic potential: What childhood neglect tells us about nature and nurture". *Brain and mind* 3: 79-100.

Perry, B. D., Pollard, R. A., Blakley, T. L., Baker, W. L. & Vigilante, D. (1995): "Childhood trauma, the neurobiology of adaptation and use-dependent development of the brain: How states become traits. *Infant Mental Health Journal* 16 (4): 271-291.

Perry, B. D., Runyan, D. & Sturges, C. (1998): "Bonding and attachment in maltreated children. How abuse and neglect in childhood impact social and emotional development". *Child trauma academy. Parent and caregiver education series*. Vol. 1, nr. 5, January 1998.

Pollack, S. (2003): "Orphanage experience alters brain development". University of Wisconsin-Madison. http://www.eurekalert.org/pub_releases/2003-02/uow-oea021103.php.

Porges, S. W. (1998): "Love: An emergent property of the mammalian autonomic nervous system". *Psychoneuroendocrinology*, Vol. 23, No. 8, 837-861.

Provence, S. & Lipton, R. C. (1962): "Infant in institutions". International Universities Press, Inc. New York.

Rechenbach, A. (2003): "Attachmentbegrebet, dets historik og aktualitet". I: B. Karpatschof, N. Prætorius, O. A. Olsen, P. Berliner, B. Diderichsen, B. Møhl & J. Bang (Red.): *Psyke & Logos*. Årgang 24, Nr. 2. Psykologisk Forlag København.

Roy, P., Rutter, M., Pickles, A. (2000): "Institutional care: Risk from Family Background or Pattern of Rearing?". *J.Child psychol. Psychiat.* Vol. 41, No.2, pp. 139-149.

Roy, P., Rutter, M., Pickles, A. (2004): "Institutional care: associations between overactivity and lack of selectivity in social relationships". *Journal of child psychology and psychiatry* 45:4, 866-873.

Rutter, M. & Rutter, M. (1997): "Den livslange udvikling – forandring og kontinuitet". København: Hans Reitzels Forlag.

Rutter, M. and The English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team (1998): "Developmental Catch-up, and Deficit, Following Adoption after Severe Global Early Privation". *J. Child. Psychol. Psychiat.* Vol. 39, No. 4, 465-476.

Rutter, M., Kreppner, J.M., O'Connor, T.G. on behalf of the English and Romanian Adoptees (ERA) study team (2001): "Specificity and heterogeneity in Children's responses to profound institutional privation". *British Journal of Psychiatry* (2001), 179, 97 – 103.

Rutter, M., Roy, P., Kreppner, J. (2002): "Institutional care as a risk factor for inattention/overactivity". I Sandberg, S. (Eds.) (2002): "Hyperactivity and attention disorders of childhood". Cambridge University Press.

Rutter, M., O'Connor, T. G. & The English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team (2004): "Are there biological programming effects for psychological development? Findings from a study of Romanian adoptees". *Developmental psychology*. Vol. 40, No. 1 81-94.

Rutter, M., Colvert, E., Kreppner, J., Beckett, C., Castle, J., Groothues, C., Hawkins, A., O'Connor, T. G., Stevens, S. E. & Sonuga-barke, E. J. S. (2007a): "Early adolescent outcomes for institutionally-deprived and non-deprived adoptees. I: Disinhibited attachment". *Journal of child psychology and psychiatry* 48: 1, 17-30.

Rutter, M., Beckett, C., Castle, J., Colvert, E., Kreppner, J., Metha, M. (2007b): "Effects of profound early institutional deprivation: An overview of findings from a UK longitudinal study of Romanian adoptees". *European Journal of developmental psychology* 2007, 4 (3), 322-350.

Rygård, N. P. (2000): "Tilknytningsproblemer hos adoptivbørn". *Adoption & samfund*. Oktober/December 2000.

Rygård, N. P. (2001): "Tidlig frustration. Selvorganisering hos svært belastede børn". Gyldendal uddannelse. Nordisk Forlag A/S, København. 1. udgave, 4. oplag.

Rygård, N. P. (2006): "Børn og Unge med Tilknytningsforstyrrelse. Tidlig frustration. Håndbog i det praktiske arbejde". Forfatterforlaget. Svendborg. 3. Udgave, 1. oplag.

Rygård, N. P. (2008): "Så ruller det: The Global Orphanage Education Project". *Adoption & samfund*. Nr. 4. September 2008. 32. årgang.

Sapolsky, R. M., Uno, H., Rebert, C. S. & Finch, C. E. (1990): "Hippocampal damage associated with prolonged glucocorticoid exposure in primates". *The journal of neuroscience*. Sept. 1990, 10 (9): 2897-2902.

Schaffer, H. R. (1979): "Spædbarnsomsorg". (Red.). København, Hans Reitzel Forlag.

Schaffer, H. R. (1999): "Social udvikling". København, Hans Reitzels Forlag.

Schaffer, H. R. (2000): "Beslutninger om børn. Psykologiske spørgsmål og svar". Hans Reitzels Forlag A/S. København.

Schaffer, H. R. (2005): "Børnepsykologi". København, Hans Reitzels Forlag.

Schibbye, A. L. (2002): "Relationer – Et dialektisk perspektiv. Terapeutisk arbejde med individ, par og familie". Akademisk Forlag, København.

- Schore, A. N. (1994): "Affect regulation and the origin of the self. The neurobiology of emotional development". Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey, Hove UK.
- Schore, A. N. (2001a): "Effects of a secure attachment relationship on right brain development, affect regulation, and infant mental health". *Infant Mental Health Journal*, Vol. 22 (1-2), 7-66 (2001).
- Schore, A. N. (2001b): "The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation, and infant mental health". *Infant Mental Health Journal*, Vol. 22 (1-2), 201-269 (2001).
- Schore, A. N. (2006a): "Kommunikation mellem forældre og spædbørn og de neurobiologiske aspekter af den emotionelle udvikling". I H. J. Sørensen: *Affektregulering i udvikling og psykoterapi*. (Red.). København, Hans Reitzels Forlag. 1. udgave, 1. oplag.
- Schore, A. N. (2006b): "Psyken i støbeskeen: Tilknytning, den selvorganiserende hjerne og udviklingsorienteret psykoanalytisk psykoterapi". I H. J. Sørensen: *Affektregulering i udvikling og psykoterapi*. (Red.). København, Hans Reitzels Forlag. 1. udgave, 1. oplag.
- Schweiger W. K. & O'Brien. M. (2005): "Special Needs Adoption: An Ecological Systems Approach". *Family Relations*, 54 (October 2005), 512-522. Blackwell Publishing.
- Siegel, D. J. (2001): "Toward an interpersonal neurobiology of the developing mind: Attachment relationships, "mindsight", and neural integration". *Infant Mental Health Journal*, Vol. 22 (1-2), 67-94.
- Siegel, D. J. (2002): "Sindets tilblivelse og udvikling – The developing mind". Århus: Forlaget Klim, 1. udgave.
- Skeels, H. (1966): "Adult status of children with contrasting early life experiences". *Monographs of the society for research in child development*, mar. 1966, Vol. 31, Issue 3.
- Smith, L. (2003): "Tilknytning og børns udvikling". København, Akademisk Forlag.
- Solomon, J. & George, C. (1999): "The measurement of attachment security in infancy and childhood". I Cassidy, J. & Shaver, P. R. (Eds.): *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*. The Guilford Press. New York, London.
- Sonogu-Barke, E.J.S., Rubia, K. (2008): "Inattentive overactive children with histories of profound institutional deprivation compared with standard ADHD cases: a brief report". *Journal compilation*. Blackwell Publishing Ltd, *child care, health and development*, 34, 5, 596-602.
- Spitz, R. A. (1945): "Hospitalism – An Inquiry Into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood". *Psychoanalytic Study of the Child*, 1:53-74.
- Spitz, R. A. & Wolf, K. M. (1946): "Anaclitic Depression – An Inquiry Into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood". *Psychoanalytic Study of the Child*, 2:313-342.
- Spitz, R. A. (1946): "Hospitalism – A Follow-Up Report on Investigation". Described in Volume I, 1945. *Psychoanalytic Study of the Child*, 2:113-117.
- Sroufe, A. L. & Fleeson, J. (1986): "Attachment and the construction of relationships". I W. W. Hartup & Z. Rubin: *Relationships and development*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers London.

Stern, D. (1979): "De første seks måneder". (Red.) Bruner, J., Cole, M. og Lloyd, B. Hans Reitzels Forlag. København.

Stern, D. (1991): "Barnets interpersonelle univers". Kapitel 2. København, Hans Reitzels Forlag.

Stern, D. (2000): "Spædbarnets interpersonelle verden. Et psykoanalytisk og udviklingspsykologisk perspektiv". København, Hans Reitzels Forlag. 3. udgave, 5. oplag.

Stevens, A. G. (1971): "Attachment behaviour, separation anxiety, and stranger anxiety in polymatrically reared infant". I H. R. Schaffer: "The origins of human social relations. Academic Press, London, New York.

Stevens, S. E., Edmund, J.S., Sonuga-Barke., Kleepner, J.M., Beckett, C., Castle, J., Colvert, E., Groothues, C., Hawkins, A. & Rutter, M. (2008): "Inattention/Overactivity Following early Severe Institutional Deprivation: presentation and associations in early adolescence". *J. Abnorm Child Psychol* 36:385-398.

Suomi, S. J (1997): "Early determinants of behaviour: evidence from primate studies". *British Medical Bulletin* 1997, 53 (No. 1): 170-184.

Suomi, S. J (2000): "A biobehavioral perspective on developmental psychopathology: Excessive aggression and serotonergic dysfunction in monkeys". I: A. J. Sameroff, M. Lewis & S. M. Miller (Ed.): *Handbook of developmental psychopathology. Second Edition. Kluwer academic/Plenum Publishers. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow.*

Sørensen, J. H. (2006): "Affektregulering I udviklingspsykologi og psykoterapi". I H. J. Sørensen: *Affektregulering i udvikling og psykoterapi. (Red.). København, Hans Reitzels Forlag. 1. udgave, 1. oplag.*

Thompson, R. A. (2001): "Sensitive periods in attachment?". I. D. B. Bailey, Jr. J. T. Bruer, F. J. Symons & J. W. Lichtman (Eds.): *Critical thinking about critical periods. Baltimore, MD: Brookes.*

Thompson, S. L. (2000): "The social skills of previously institutionalized children adopted from Romania. Simon Fraser University. Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in the department of psychology.

The St. Petersburg – USA Orphanage Research Team (2005): "Characteristics of children, caregivers and orphanages for young children in St. Petersburg, Russian Federation. *Journal of Applied Developmental Psychology: Special Issue on child abandonment, 26, 477-506.*

Tizard, B. (1977): "Adoption: A second chance". Open Books Publishing Ltd. London.

Tizard, B. & Hodges, J. (1978): "The effect of early institutional rearing on the development of eight year old children". *J. Child psychol. Psychiat., Vol. 19, 99-118.*

Tizard, B. & Rees, J. (1975): "The effect of early institutional rearing on the behavior problems and affectional relationships of four-year-old children. I *J. Child Psychol. Psychiat., Vol. 16, 61-73.*

Tizard, J. & Tizard, B. (1971): "The social development of two year old children in residential nurseries". I H. R. Schaffer (Ed.): *The origins of human and social relations. Academic Press. New York.*

Trevarthen, C. (1979): "Communication and cooperation in early infancy: A description of primary intersubjectivity. I: M. Bullowa (red.), Before speech: The beginning of interpersonal communication. 321-347. Cambridge: Cambridge University Press.

Tronick, E. Z. (1989): "Emotions and emotional communication in infants". American Psychologist. Vol. 44, No. 2, 112-119.

Tronick, E. Z., Als, H., Adamson, L, Wise, S. & Brazelton, T. B. (1978): "The infant's response to entrapment between contradictory messages in face-to-face interaction". Journal of the American Academy of Child Psychiatry. Vol. 17, 1-13.

van IJzendoorn, M. H. & Juffer, F. (2006): "The Emanuel Miller Memorial Lecture 2006: Adoption as intervention. Meta-analytic evidence for massive catch-up and plasticity in physical, socio-emotional, and cognitive development". Journal of child psychology and psychiatry 47: 12, 1228-1245.

von der Lieth, L. (2003): "Overvejelser over den psyko-sociale og kognitive udvikling hos adopterede". Institut for almen og anvendt sprogvidenskab. Det humanistiske Fakultet. Københavns Universitet.

Vorria, P., Rutter, M., Pickles, A., Wolkind, S., Hobsbaum, A. (1998): "A Comparative Study of Greek Children in Long-term Residential Group Care and in Two-parent Families: I. social, Emotional, and behavioural Differences". J. Child psychol. Vol. 39, No. 2, 225-236. Cambridge University Press.

Vorria, P., Papaligoura, Z., Dunn, J., van IJzendoorn, M. H., Steele, H., Kontopoulou, A. & Sarafidou, Y. (2003): "Early experiences and attachment relationships of Greek infants raised in residential group care. Journal of child psychology and psychiatry 44: 8 (2003), 1208-1220.

Vorria, P., Papaligoura, Z., Sarafidou, J., Kopakaki, M., Dunn, J., van IJzendoorn, M. H. & Kontopoulou, A. (2006): "The development of adopted children after institutional care: a follow-up study. Journal of child psychology and psychiatry 47: 12 (2006), 1246-1253.

WHO. ICD – 10. Collaborating centre for research and training in mental health. Psyk.hospital v/ Aarhus (2000): "ICD – 10. Psykiske lidelser og adfærdsmæssige forstyrrelser – Klassifikationer og diagnostiske kriterier". Munksgaard.

Zeanah, C. H. (2000): "Disturbances of attachment in young children adopted from institutions". Developmental and behavioral pediatrics. Vol. 21, No. 3. June 2000.

Zeanah, C. H., Smyke, A. T., Koga, S. F. & Carlson, E. (2005): "Attachment in institutionalized and community children in Romania". Child development, sept-oct. 2005, Vol. 76, No. 5, 1015-1028.

Øvreide H; Reidun H.(1997): "Forståelse og behandling av barn med kontaktforstyrrelser ut fra Marte". Psykologisk pædagogisk rådgivning. År. 1997. Vol. 34, 344-358. Kbh.

Øvreide, H. (2001): "Barnet som familierapeutisk bruker". Universitetsforlaget 2001. Fokus på familien. Vol. 29 (1), 22-35.

8. Bilag

8.1. Bilag 1

Tilknytningsinterviewet for voksne (AAI) er en semi-struktureret procedure, der er designet til at fremskaffe oplysninger om voksnes oplevelse af deres tilknytningsrelationer i den tidlige barndom. Proceduren anvendes til at placere individer i en af flere kategorier, der opsummerer den pågældendes opfattelse af nære relationer. Klassifikationen omfatter følgende fire kategorier:

Autonom. Individer, der betegnes som autonome, diskuterer deres barndomsoplevelser på en åben og sammenhængende måde. De anerkender både de positive og negative oplevelser og følelser. De anses derfor for at være trygge, i modsætning til de næste tre grupper.

Afvisende. Disse individer synes ikke at være i kontakt med den følelsesmæssige side af deres barndom. De afviser i særdeleshed de negative oplevelser eller betydningen af dem.

Overoptagede. Disse individer er over engagerede i det, de fortæller. De overvældes i en sådan grad, at de bliver usammenhængende og forvirrede i løbet af interviewet.

Uafklarede. Individer klassificeres på denne måde, når de giver udtryk for, at de ikke har været i stand til at reorganisere deres sjæleliv efter smertefulde oplevelser i barndommen, der omfatter tab og traumer.

En række foreløbige resultater tyder på, at disse kategorier korrelerer med de kategorier, der beskriver små børns tilknytningsrelationer (tryk, undvigende, modstandspræget, desorganiseret). Mødre vil typisk have børn, som hører hjemme i samme kategori som dem selv. Hvis det forholder sig på denne måde, betyder det, at den indre arbejdsmodel, moderen opbygger i løbet af sin barndom, vil påvirke den måde hun interagerer med sit barn på, og at barnet som følge heraf vil udvikle en bestemt form for tilknytning til hende.

Direkte fra Schaffer 2005, 149.

8.2. Bilag 2

F94.1 Reaktiv tilknytningsforstyrrelse i barndommen

Forstyrrelsen begynder inden for de første 5 leveår og karakteriseres af vedvarende afvigelse i barnets tilknytnings- og kontaktmønster. Tilstanden er forbundet med emotionelle forstyrrelser og er påvirkelig af miljøforandringer. (F.eks. ses frygtsomhed og øget vagtsomhed, dårlig social funktion i relation til jævnaldrende, aggressivitet rettet indad eller mod andre, tristhed og i nogle tilfælde somatisk vantrivsel og væksthæmning). Forstyrrelsen optræder sandsynligvis som direkte følge af svær omsorgssvigt, vanrøgt eller mishandling fra forældrenes side.

Somatisk vantrivsel eller væksthæmning kan kodes i relevante somatiske kategori.

Begyndelsesalder < 5 års alderen

Modstridende eller ambivalente reaktioner i forskellige sociale situationer.

Emotionelle forstyrrelser, som kan vise sig ved mangel på respons, tilbagetrækning, aggressivitet rettet indad eller mod andre eller ængstelig vagtsomhed.

Nogen evne til socialt samspil og adækvate reaktioner over for normale voksne.

Opfylder ikke kriterierne for gennemgribende udviklingsforstyrrelser (F84)

Direkte fra WHO ICD-10, 183.

F.94.2 Uselektiv, uhæmmet tilknytnings- eller kontaktform.

Afvigende socialt funktionsmønster, som opstår inden for de første 5 leveår, og som er tilbøjelig til at persistere uanset miljøændringer. Viser sig ved diffus uselektiv kontaktform, opmærksomhedssøgende adfærd, ukritisk venskabelighed, unuanceret forhold til jævnaldrende, samt evt. også emotionelle og adfærdsmæssige forstyrrelser.

Vedvarende tendens til diffust uselekterede tilknytninger gennem de første 5 leveår, + normal trøstsøgningstendens

trøst søges ukritisk, uselekeret

Socialt samspil med fremmede umoduleret

≥ 1 af følgende:

Klæbende adfærd i tidligste barndom

Opmærksomhedssøgende adfærd i første og mellemste del af barndommen.

Mangel på situationstilpasning.

Direkte fra WHO ICD-10, 183.

8.3. Bilag 3

Fra 1994 optræder Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD) i DSM diagnosen.

Der findes tre undergrupper af ADHD.

Udelukkende hyperaktivitet.

Udelukkende opmærksomhedsforstyrrelse

ADHD af kombineret type som omfatter hyperaktivitet og opmærksomhedsforstyrrelse.

Opmærksomhedsforstyrrelse/hyperaktivitet, ADHD

(Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder)

Enten (1) eller (2):

Mindst seks af følgende symptomer på uopmærksomhed har foreligget i mindst 6 måneder i en grad som er maladaptiv og uforenelig med udviklingsniveauet:

(1) Uopmærksomhed

Er ofte uopmærksom på detaljer eller laver sjuskefejl i skolearbejdet, på arbejdet eller i forbindelse med andre aktiviteter.

Har ofte svært ved at fastholde opmærksomheden på opgaver eller leg.

Synes ofte ikke at lytte til direkte tiltale.

Følger ofte ikke givne instruktioner og færdiggør ikke lektier, fritidsaktiviteter eller arbejdsopgaver (skyldes ikke trodsadfærd eller at personen ikke forstår instruktionerne).

Har ofte vanskeligt ved at organisere opgaver og aktiviteter.

Undgår ofte, bryder sig ikke om eller er uvillig til at udføre opgaver der kræver mental udholdenhed (f. eks. skolearbejde eller lektier).

Forlægger ofte ting der er nødvendige til forskellige aktiviteter (f.eks. legetøj, lektiemateriale, blyanter, bøger eller værktøj).

Distraheres let af ydre stimuli.

Er glemsom i det daglige.

(2) Mindst seks af følgende symptomer på hyperaktivitet-impulsivitet er forekommet i mindst seks måneder i en grad som er maladaptiv og uforenelig med udviklingsniveauet:

Hyperaktivitet

Har ofte svært ved at holde hænder og fødder i ro eller sidde stille.

Forlader ofte sin plads i klassen eller i andre situationer hvor personen forventes at sidde på sin plads i længere tid.

Løber eller klatrer ofte mere rundt end situationen tillader (hos unge og voksne kan det begrænses sig til en subjektiv følelse af rastløshed).

Har ofte vanskeligt ved at lege eller beskæftige sig ned fritidsaktiviteter på en rolig måde.

Er ofte i aktivitet eller virker som drevet frem af en indre motor.

Taler ofte overdrevent meget.

Impulsivitet

Begynder ofte at svare inden spørgeren har talt færdigt.

Har ofte vanskeligt ved at vente på sin tur.

Afbryder eller trænger ofte ind på andre (bryder f. eks ind i andres samtale eller leg).

Visse funktionshæmmende symptomer på hyperaktivitet/impulsivitet eller uopmærksomhed har foreligget inden 7 års alderen.

Visse former for funktionsnedsættelse som følge af symptomerne forekommer inden for mindst to områder (F.eks. skole/arbejde og i hjemmet).

Der skal være tydelige tegn på klinisk signifikant funktionsnedsættelse socialt, arbejds- eller uddannelsesmæssigt.

Symptomerne forekommer ikke udelukkende i forbindelse med gennemgribende udviklingsforstyrrelse, skizofreni eller andre psykotiske forstyrrelser og forklares ikke bedre med en anden psykisk forstyrrelse (f.eks. depression, angsttilstand, dissociative forstyrrelser eller personlighedsforstyrrelse) (Mini-D IV, 2002).

(Direkte fra Broberg et al. 2005, 255).

8.4. Bilag 4

ADHD og Intelligens:

Til vurdering af et barns intellektuelle udviklingsniveau anvendes typisk WISC-III, som er en test der vil synliggøre nogle karakteristiske mønstre, når grupper som bl.a. børn med ADHD symptomer/adfærd skal undersøges. Det skal fremhæves, at de mønstre der fremkommer ikke nødvendigvis findes ved det individuelle barn. En generel tendens er at børn med ADHD statistisk set, som regel vil score lavere på den totale intelligenskvotient sammenlignet med almindelige børn. Dette skal dog ikke ses som et udtryk for at lav intelligens er noget der automatisk følges med en ADHD - diagnose. Resultaterne kan være grundet i, at børnene mangler almene forudsætninger for at indsamle, bearbejde, lagre og anvende information. Desuden kan komorbide problemer yderligere påvirke intelligenskvotienten. Eksempelvis kan et barn med forhøjet angstberedskab eller ringe selvtillid være mindre i stand til at gætte sig eller prøve sig frem på en kvalificeret måde.

Når man tolker resultaterne er det tillige nødvendigt, at være opmærksom på, at delprøverne i WISC-III inkluderer såvel verbal forståelse, perceptuel organisation, opmærksomhedsstyring og forarbejdningshastighed. Børn med ADHD vil typisk score lavest på prøver der inkluderer opmærksomhedsstyring, sandsynligvis fordi de har nedsat kapacitet i arbejdshukommelsen og svært ved at holde opmærksomheds fokus (Fleischer, 1999). Der vil imidlertid være store individuelle forskelle og svage præstationer på WISC-III vil ikke gælde alle børn med ADHD (Lundervold 2008).

ADHD diagnosen stilles desuden ikke, hvis et barn har psykisk udviklingshæmning. Hos visse børn med så lav IQ, at der er tale om alment lav begavelse eller decideret udviklingshæmning, vil dermed følgende problemer med opmærksomhed, motorik og perception kunne give indtryk af ADHD. Mange børn med lette begavelseshandicaps, vil desuden ofte blive udsat for så mange nederlag at de får forskellige psykiske problemer samt udadreagerende adfærd (Gillberg 1996).

Desuden kan en faktor som nedsat sprogfunktion være involveret i nedsat evne til selvkontrol, evne til at sætte ord på følelser, samt en tendens til at løse interpersonelle konflikter fysisk i stedet for verbalt. Sådanne vanskeligheder giver ligeledes et symptombillede der ligner det man ser hos mange børn med ADHD. Konklusionen må derfor være, at tests der måler det intellektuelle præstationsniveau nødvendigvis må suppleres med mere uddybende neuropsykologiske undersøgelser (Lundervold 2008).